

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Kemal KIRANŞAN

Alanında Uluslararası Araştırmalar XVI

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler

TEMMUZ
2023

Editör:

Dr. Öğr. Üyesi Kemal KIRANŞAN

Sosyal,
Beşeri ve
İdari Bilimler

Alanında
Uluslararası Araştırmalar XVI

EĞİTİM
yayınevi

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER ALANINDA ULUSLARARASI ARAŞTIRMALAR XVI

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Kemal Kırınşan

Genel Yayın Yönetmeni: Yusuf Ziya Aydoğın (yza@egitimyayinevi.com)

Genel Yayın Koordinatörü: Yusuf Yavuz (yusufyavuz@egitimyayinevi.com)

Sayfa Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

Kapak Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yayıncı Sertifika No: 47830

E-ISBN: 978-625-6489-65-3

1. Baskı, Temmuz 2023

Kütüphane Kimlik Kartı

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER ALANINDA ULUSLARARASI ARAŞTIRMALAR XVI

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Kemal Kırınşan

132 s., 160x240 mm

Kaynakça var, dizin yok.

E-ISBN: 978-625-6489-65-3

Copyright © Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Eğitim Yayınevi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik/mekanik yolla, fotokopi yoluyla ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

EĞİTİM

yayınevi

Yayınevi Türkiye Ofis: İstanbul: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Atakent mah.

Yasemen sok. No: 4/B, Ümraniye, İstanbul, Türkiye

Konya: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok,

No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye

+90 332 351 92 85, +90 533 151 50 42, 0 332 502 50 42

bilgi@egitimyayinevi.com

Yayınevi Amerika Ofis: New York: Egitim Publishing Group, Inc.

P.O. Box 768/Armonk, New York, 10504-0768, United States of America

americaoffice@egitimyayinevi.com

Lojistik ve Sevkiyat Merkezi: Kitapmatik Lojistik ve Sevkiyat Merkezi, Fevzi Çakmak Mah.

10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye

sevkiyat@egitimyayinevi.com

Kitabevi Şubesi: Eğitim Kitabevi, Şükran mah. Rampalı 121, Meram, Konya, Türkiye

+90 332 499 90 00

bilgi@egitimkitabevi.com

İnternet Satış: www.kitapmatik.com.tr

+90 537 512 43 00

bilgi@kitapmatik.com.tr

 kitapmatik
İnternet Kitabevi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....V

**AB - TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE GÜMRÜK BİRLİĞİ ANLAŞMASI:
SORUN YARATAN HUSUSLAR VE YENİLENME İHTİYACI 7**

Mert SOĞUKOLUK

**ABBÂDİLER'İN SON HÜKÜMDARI KOMUTAN
VE ŞAİR MU‘TEMİD B. ABBÂD (Ö. 487/1094)..... 21**

Kadir ERBİL

**ELEŞTİRİLER BAĞLAMINDA İSTANBUL SÖZLEŞMESİNİN
HUKUKİ DEĞERLENDİRİLMESİ 43**

Nematollah AGHABALAEI FANID

**İLETİŞİMİ EKSİK VEYA SINIRLI OLAN ÇALIŞANLARIN
İŞYERİNDE SAĞLIK VE GÜVENLİĞE ETKİSİ 67**

Filiz ARICAK

**MALTA'DA 1834'TE YABANCILARA TÜRKÇEYİ ÖĞRETMEK
İÇİN YAZILMIŞ BİR KİTAPTAKİ KALIP SÖZLER, ÖZDEYİŞLER,
DEYİMLER VE DEYİMLEŞMİŞ BİRLEŞİK FİİLLER..... 77**

Fecri YAVI

**TERÖRLE MÜCADELEDE BİR PARADİGMA:
SİYASİ PARTİ KAPATMA DAVALARI.....111**

Tarık SÖYLEMİŞ, Aslıhan İÇDIR AKARAS

ÖNSÖZ

Eğitim Yayınevi tarafından e-kitap olarak hazırlanan “Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar XVI ” isimli bu eser alanında uzman kişiler tarafından hazırlanmıştır. Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanındaki önemli bir boşluğu dolduracak nitelikte olan bu eserin ortaya çıkmasında emek veren değerli bilim insanları başta olmak üzere, bu eseri siz kıymetli okuyucular ile buluşturan Eğitim Yayınevi ve kıymetli çalışanlarına teşekkür ederim.

Editör

Dr. Kemal KIRANŞAN
Temmuz 2023/ BİNGÖL

AB - TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE GÜMRÜK BİRLİĞİ ANLAŞMASI: SORUN YARATAN HUSUSLAR VE YENİLENME İHTİYACI

Mert SOĞUKOLUK¹

GİRİŞ

Ülkeler arası kotaları ve ticari kısıtlamaları kaldırması, iktisadi faaliyetleri yönlendirme ve yönetme gibi gücünden dolayı, ekonomik birleşme ve entegrasyonların en önemli unsurlarından biri de gümrük birlikleridir. Gümrük birliği, bir araya gelen bir grup ülkenin ticareti engelleyen gümrük tarifeleri ile tarife dışı engelleri ekonomik birimleri arasında kaldırarak oluşturdukları bir birliktir. Kuramsal olarak gümrük birliği düşüncesi Viner öncesi ve Viner sonrası dönem olmak üzere iki dönemde ele alınmaktadır. Günümüzde gümrük birliğinin başarılı bir örneğini Avrupa Birliği oluşturmuştur. 1947 yılında 23 ülkenin imzasıyla yürürlüğe giren Gümrük Tarifeleri ve Genel Antlaşmasının 24. Maddesinde ise Gümrük Birliği; iki gümrük bölgesi veya daha fazla bölgenin yerine tek bir gümrük bölgesinin ikamesini istemek şeklinde tanımlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti, Avrupa Ekonomik Topluluğunun kurulmasından günümüze kadar geçen süreçte AB ülkeleri ile yakın ilişki kurma çabası içerisinde olmuştur. 31 Temmuz 1959 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğuna başvurarak başlayan ortak ilişkilere Gümrük Birliği süreci de yeni bir ivme kazandırmıştır. AB- Türkiye Gümrük Birliği süreci 1 Ocak 1973 yılında Katma Protokolün yürürlüğe girmesiyle beraber geçiş dönemi süreciyle başlamış ve 1995 yılında AB ve Türkiye arasında Gümrük Birliği anlaşması imzalanarak 1 Ocak 1996 yılında yürürlüğe girmiştir. Ancak Gümrük Birliği, anlaşmanın yürürlüğe girdiği 1996 yılı itibarıyla olumlu ve olumsuz yorumlarla savunulan ya da eleştirilen bir süreç haline gelmiştir.

¹ Öğr. Gör, Yozgat Bozok Üniversitesi, Yerköy Adalet Meslek Yüksekokulu, Hukuk Bölümü, Ceza İnfaz ve Güvenlik Hizmetleri Programı ORCID ID: 0000-0002-6395-451X, mert.sogukoluk@bozok.edu.tr

AB ve Türkiye Gümrük Birliği ilişkisi üzerinde sorun yaratan ve yenilenme ihtiyacı hissedilen hususlar arasında Türk vatandaşları için vize problemleri, üçüncü ülkeler ile yapılan ticaret anlaşmaları, ulaşım sorunları ve kotalar, teknik sorunlar ve standartlar ile bazı siyasi hususlar yer almaktadır. Bu bağlamda çalışmanın konusunu temel olarak AB ve Türkiye arasında imzalanan Gümrük Birliği anlaşmasının sorun yaratan hususlar ve yenilenme ihtiyacını ortaya çıkaran sürecini güncel gelişmelerle birlikte ele almaya çalışmak oluşturmaktadır. Bu çalışmada Türkiye ve Avrupa Birliği arasında imzalanan Gümrük Birliği Anlaşmasının kavramsal alt yapı zemininde ve tarihsel gelişim süreci dikkate alınarak sorun oluşturan ve yenilenme ihtiyacını ortaya çıkaran unsurlarının günümüzdeki mevcut durumlarıyla kritiğinin yapılarak yeni bir bakış açısı getirilmesi amaçlanmaktadır.

Çalışma verileri konu ile aynı alanda günümüze dek yapılmış araştırma ve çalışmalar ile Birlik ve Üye Devletlerin resmi belge ve verilerine dayanmaktadır. Var olan literatürün kritiğinin yapılması çalışma içeriğinin büyük bölümünü oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünü gümrük birliğinin kavramsal, kuramsal ve tarihi çerçevesi oluşturmaktadır. İkinci bölümde ise AB ve Türkiye ilişkileri, gümrük birliğinin gelişimi ve Türkiye ile Avrupa Birliği arasında sorun yaratan hususlar ve yenilenme ihtiyacı oluşturmaktadır. Sonuç olarak hem Avrupa Birliği hem de Türkiye arasındaki ticari potansiyel dikkate alındığında, dinamik ve sürekli gelişen pazarda ülkelerin birbirleri ile olan anlaşmalarından vazgeçmesi mümkün gözükmemektedir. Bunun yanı sıra mevcut anlaşmanın güncellenmesi gerekmektedir. Anlaşmanın ne zaman yenileneceğinin ise tarafların politikalarına bağlı olduğunu söylemek mümkündür.

KAVRAMSAL, TARİHİ VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Ülkeler arası kotaları ve ticari kısıtlamaları kaldırması, iktisadi faaliyetleri yönlendirme ve yönetme gibi gücünden dolayı, ekonomik birleşme ve entegrasyonların en önemli unsurlarından biri de gümrük birlikleridir. Gümrük birliği düşüncesi, ülkelerin kısa ve uzun vadeli ekonomik politikalarını ve planlarını tamamen ya da kısmen değiştirmesi sebebiyle önem arz etmektedir. Üye ülkeler ile gümrük birliği arasında uygulanan kotalar ve ticari engeller kaldırılmakta, sermaye, hizmet ve mal dolaşımı mümkün hâle gelmektedir.

Gümrük Birliği Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

Gümrük birliği, bir araya gelen bir grup ülkenin ticareti engelleyen gümrük tarifeleri ile tarife dışı engelleri ekonomik birimleri arasında kaldırarak oluşturdukları bir birliktir (Yaşar, 2011: 30). Türk Dil Kurumu sözlüğünde ise

gümrük birliği; belli ülkeler arasında gümrük vergilerini kaldıran, üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulamalarını öngören ekonomik bütünleşme şeklinde tanımlanmaktadır (TDK Sözlük, 2023).

Uluslararası ekonomik birlik kurma noktasında gümrük birlikleri, serbest ticaret bölgelerinden sonra en yaygın bütünleşme çeşitlerinden biridir. 1775 yılında Avusturya'nın ülke içi ticaretten alınan vergileri sıfırlaması ABD'de 1789 yılında 13 eyaletin birbirlerine karşı uygulamış olduğu gümrük tarifelerini ortadan kaldırması, 1834 yılında ise Zollverein olarak adlandırılan Alman Gümrük Birliğinin oluşturulması, bu ülkelerin ekonomik bütünleşmelerine temel oluşturması hususunda önemli rol oynamaktadır. Alman gümrük birliğinin düşünsel temelini ise Alman iktisatçı olan Friedrich List'in attığı ifade edilmektedir. Alman gümrük birliği temel olarak Alman devletlerinin bir araya gelerek eşit taraflar olarak irade ortaya koymalarından ziyade Prusya'nın ekonomik ve siyasi emelleri üzerine kurulmuştur. 1932 yılında Belçika, Hollanda ve Lüksemburg Benelüks olarak ifade edilen bölgesel bütünleşmeyi sağlamış ve kendi aralarında 1944 yılında bir gümrük birliği anlaşması imzalamışlardır. Benelüks bölgesi içinde 1948 yılına gelindiğinde ithalata yönelik uygulanan tarifeler neredeyse tamamen kaldırılmış ve yeni bir sistem olarak ortak dış tarife sistemi uygulanmaya başlanmıştır (Balkır, 2019: 32). Belirtilen örneklere karşılık günümüzde gümrük birliğinin başarılı bir örneğini Avrupa Birliği oluşturmuştur.

1947 yılında 23 ülkenin imzasıyla yürürlüğe giren Gümrük Tarifeleri ve Genel Antlaşmasınının 24. Maddesinde ise Gümrük Birliği; iki veya daha fazla gümrük bölgesinin yerine tek bir gümrük bölgesinin ikamesini istemek şeklinde tanımlanmıştır (WTO, 2023; GATT, 1947: 30). Gümrük Birliği hakkında diğer bir tanımlamaya ise Avrupa Ekonomik Topluluğunun kurucu anlaşması olarak da bilinen Roma Antlaşmasında rastlanmaktadır. Antlaşmanın 9.maddesine göre birliğin temeli birlik üyelerinin karşılaşacağı engellerin ortadan kaldırılması, tüm ürünlerin serbest ticaretini kapsamaması, üçüncü ülkelere karşı ise ortak bir gümrük tarifesinin uygulanması şeklindedir (İKV, 2023; Roma Antlaşması, 1957: 46). Bela Balassa'nın geleneksel ekonomik bütünleşme sınıflandırmasına göre ikinci aşamada yer alan gümrük birliğinde, birliğe dâhil olan üye devletler yalnızca ticaret hususunda ortaya çıkan engellerin kaldırılmasına yönelik çalışmalarının yanı sıra üçüncü ülkelere karşı ticari açıdan ortak koruma mekanizması oluştururlar (Yaşar, 2011: 30).

Ekonomik bütünleşme sürecinde önemli bir yeri olan gümrük birliğinin tarihsel gelişiminde temel çalışma olarak Jacob Viner tarafından 1950 yılında yazılan "Gümrük Birliği Sorunu" isimli çalışma kabul edilse de gümrük birliğinin temellerini daha eskilere dayandırmak mümkündür. Adam Smith (1776), David

Ricardo (1817), Eli Hecksher (1919) ve Bertil Ohlin (1933) gibi düşünürler gümrük birliği gelişiminde önemli rol oynayan isimler arasındadır (Güran, 2002: 38).

Adam Smith (1776), gümrük birliğinin yararlarından bahsetmiş, ticarete iki ülke arasında alınan gümrük vergilerinin ortadan kaldırılarak oluşturulacak ortak gümrük vergisinin üçüncül ülkelere karşı uygulanması durumunda ilgili ülkelerde yer alan üretici ve satıcıların gümrük birliğinden yararlanacağını savunmuştur (Dura ve Atik, 2007: 10). David Ricardo (1817) ise Adam Smith'ten sonra mutlak üstünlük kuramına ilişkin analizleri geliştirerek, "*Karşılaştırmalı Üstünlük Kuramı*"nı (*The Theory of Comparative Advantage*) ortaya atmıştır. En iyi politika Ricardo'ya göre maliyet ile ilgilidir. Dış ticaret, üretim alanlarında maliyeti düşük olan ürünlerin üretilerek ihraç edilmesi, maliyeti yüksek olan ürün ihtiyaçlarını ise ithal edilmesiyle birlikte her iki tarafa da maliyet konusunda fayda sağlamaktadır. Heckscher ise 1919 yılında "faktör oranları kuramı" adlı çalışmasında ülkelerin faktör donanımları farklılığı ile karşılaştırmalı üstünlüğü ortaya çıkardığını belirtmiştir. Heckscher'in kuramı Bertil Ohlin (1933) tarafından geliştirilmiştir. Hem Hecksher hem de Ohlin adıyla "modern dış ticaret" olarak adlandırılan yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımın temel düşüncesini ise üretim faktörünün zenginliği oluşturmaktadır. Yani bir ülkenin zengin olarak sahip olduğu üretim faktörlerinde üretimi yoğun olarak zengin olduğu faktörlerden elde etmesi karşılaştırmalı üstünlük kazanmasına yol açmakta, ilgili ürünler daha düşük maliyet ile üretilmekte ve ilgili alanda uzmanlık kazanılmaktadır (Acar, 2007: 123).

Gümrük Birliği Teorileri

Pratik olarak Gümrük birlikleri, ortak gümrük alanında birliğe taraf ülkelerin mallarını, eşdeğer vergiden ve her türlü tarifeden muaf tutarak serbestçe dolaşım sağlamasını ve birliğe taraf ülkelerin, üçüncü ülkelerle yapılacak anlaşmalarda gelen mallara yönelik aynı ticaret politikaları ve tarife oranlarını yani ortak gümrük tarifelerinin uygulamalarını belirtmektedir. Ortak gümrük tarifesi uygulaması ortak dış politikasına ek olarak ortak bir gümrük birliğini de içermektedir. Gümrük birliği uygulamalarında malların serbest dolaşımı hususu, malların üretim yerinden bağımsız olarak ele alınır. Yani gümrük kontrolleri, üye ülkelerin iç sınırlarında kaldırılır (Moussis, 2004: 85). Gümrük Birliği teorileri Viner (1950) öncesi dönem ve Viner Sonrası Dönem olmak üzere iki dönemde incelenmektedir.

Viner dönemi öncesi iktisatçılar, 18. ve 19. yüzyıllarda gelişim gösteren ekonomik bütünleşme örneklerine katkıda bulunmuş ve kuramların

şekillenmesini teorik olarak sağlamışlardır. Bu iktisatçılar arasında Adam Smith, David Ricardo, Eli Hecksher ve Bertil Ohlin yer almaktadır (Güran, 2002: 38). Ülkeler arası ekonomik bütünleşmelerin gerçekleşmesi ve gümrük birliklerinin kurulmalarında ortaya çıkan faydalar konusunda bu iktisatçıların görüşleri önem arz etmektedir. Nitekim, ülkeler arasında ekonomik rekabeti özendirici etkisinden dolayı serbest ticaret aynı zamanda uzmanlaşmayı beraberinde getirerek, kaynak dağılımı konusunda etkin ve verimli bir fayda sağlanacağı düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Bu düşünce kaynak dağılımının etkili dağılımı ile birlikte üretimde etkinliği ön plana alan bir iş bölümünün ortaya çıkarak yalnızca bölge refahının değil dünya refahının da artacağını iddia etmektedir. Viner öncesi dönemde yer alan iktisatçılar gümrük birliklerini genel olarak serbest ticarete ulaşmak için bir basamak olarak görmüşler ve tercihli ticaret anlaşmaları konusunda ticaret saptırıcı yönlerinden dolayı karşı çıkmışlardır (Güran, 2002: 38).

Viner sonrası dönemde ise, özellikle 1960'lar sonrasında üzerinde durulan temel husus daha çok bütünleşme yolunda ortaya çıkan sebepler üzerine olmuştur. Bu dönemde Richard Lipsey ve Kevin Lancaster (1957) "ikinci en iyi kuram"ı geliştirmişlerdir. İkinci en iyi kuram, işleyen refah ekonomilerinde ihtimaller ele alındığında en iyi durumun herhangi bir sebeple gerçekleşmemesi sonucunda en iyi duruma yakın ikinci bir durumun ne yönde olacağı ile ilgilenmektedir. Kurama göre, gümrük birliklerinin üçüncül ülkelere karşı uygulayacakları gümrük tarifeleri bir yönden serbest ticareti kısıtlamakta bir yönden ise dünya refahında değişen durumlara göre azaltıcı ya da artırıcı etki meydana getirmektedir (Güran, 2002: 39-40). Kuram sonucunda ortaya çıkan gelişmelere bakıldığında serbestleşmenin pozitif olarak gerçekleşmesi düşüncesi dönemin genel kanısı olarak karşımıza çıkmaktadır (Yaşar, 2011 :32). Lipsey, tüketimi sabit olarak değerlendirmeye almasından dolayı Viner'ı eleştirmiştir. Lipsey'e göre Viner'ın göz ardı ettiği ikamet etkisini mallar arası ve ikame ve ülkeler arası ikame olarak iki ayırma ele almıştır. Mallar arası ikameyi nispi ücretlerde ortaya çıkan değişiklik sonucunda ucuz ürünün pahalı ürünün yerine ikame edilmesi olarak ifade eden Lipsey, ülkeler arası ikameyi ise bir ülkenin başka bir ülke için bir ürünün üretim kaynağı olarak ikame edilmesi şeklinde ifade etmiştir. Lipsey göz önüne alan bu iki değerlendirmenin hem üretim alanında hem de tüketim alanında kaymalara sebebiyet vereceğini belirtmiştir (Lipsey'den Akt. Yaşar, 2011 :32).

TÜRKİYE VE AB İLİŞKİLERİ: GÜMRÜK BİRLİĞİ

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye, uluslararası örgütlenme sürecinde tercihini Batı Avrupa'dan yana kullanmıştır (Bozkurt, 2001: 259). Türkiye, ekonomik yükseliş trendi yakalamak için başta ikili ilişkiler olmak üzere bölgesel ve küresel arenada gelişim gösteren ve bunu da en yakın coğrafyasında Avrupa Birliği'ne girme çabasıyla devam ettiren bir ülke konumundadır. Ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi ve askeri anlamda gelişimini ilerletmek amacıyla 31 Temmuz 1959 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğuna ortaklık başvurusu yapmıştır. Yapılan başvuru sonucu Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilerleme kaydeden ilişkiler 14 Nisan 1987 yılında tam üyelik başvurusu ile devam etmiştir. Türkiye – AB Ortaklık ilişkisinin son dönemine ise 1 Ocak 1996 yılında imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması ile geçilmiştir (Doğan, 2015: 306-325).

Türkiye ve AB Ekonomik İlişkileri

Avrupa Ekonomik Topluluğunun kurulduğu 1958 yılından günümüze Türkiye Cumhuriyeti, Avrupa bölgesi ve birlik ülkeleri ile ikili ilişkilerin hacmini artırmak amacıyla yakın bağ kurma amacı gütmektedir. Türkiye'nin ikili ve bölgesel ilişkileri geliştirme amacıyla başlayan süreç, AET ve Türkiye arasında ortaya çıkan farklılıkları azaltma, ticari ilişkilerin gelişimini sağlama ve karşılıklı olarak ekonomik ilerlemeye hız kazandırma amacıyla 12 Eylül 1963 yılında Ankara Anlaşmasını ortaya çıkarmıştır. Ankara Anlaşmasının imzalanmasıyla birlikte AET ve Türkiye arasındaki ilişki daha somut temeller üzerine oturtulmuş ve ekonomik ilişkilerin yönü yukarı yönlü bir seyir almıştır. AB- Türkiye Gümrük Birliği anlaşması 1995 yılında imzalanmış ve 1 Ocak 1996 yılında yürürlüğe girmiştir. Yaşanan tüm gelişmeler 1999 yılında Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım göstermesi için gerekli kriterleri sağlayacak aday ülke konumuna getirmiş ve 2005 yılında AB ve Türkiye arasında katılım müzakereleri başlamıştır (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2023).

Türkiye ekonomisi, 1958'den günümüze kadar olan süreç içerisinde büyük ölçüde Avrupa Birliği ile entegre olmuştur. Gümrük vergilerine ilaveten işlenmiş tarım ürünü ve sanayi ürünlerine uygulanan kısıtlamalar ortadan kaldırılmış ve bu kısıtlamaların kaldırılarak entegrasyon sürecinin etkili işletilmesi süreci, Avrupa Birliği ile Türkiye arasında imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması ile etkili olmuştur. Gümrük Birliği Anlaşması, Türkiye'nin müktesebatlara yönelik eksikliklerini gidermek ve uyumunu sağlamak için destek sağlamış, Türk firmalarının Birlik içerisindeki üretim ağlarına dikey entegrasyonunu teşvik etmiş ve Türkiye'nin gümrük idaresinin modernleştirilmesi sürecine destek vermiştir (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2023).

Türkiye ve AB Arasında İmzalanan Gümrük Birliği Anlaşması

Türkiye 1959 yılında ekonomik birliklik olarak kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılmak için başvuruda bulunmuştur. Türkiye'yi "ortak üye" niteliğinde AET ile birleştiren, nihai olarak tam üyeliği hedefleyen ve taraflar arasında ortak bir gümrük birliğine dayanan Ortaklık Anlaşması 12 Eylül 1963 yılında Ankara'da imzalanmıştır (AB Başkanlığı; Türkiye ve AB İlişkilerinin Tarihçesi, 2023).

Ankara Antlaşması ismiyle anılan Ortaklık Antlaşmasının amacı metnin 2. Maddesinde "*1. Anlaşma'nın amacı, Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını ve Türk halkının çalıştırılma seviyesinin ve yaşama şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümü ile göz önünde bulundurarak, Taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmektir. 2. Yukarıdaki fıkrada belirtilen amaçların gerçekleştirilmesi için 3, 4 ve 5. maddelerde gösterilen şartlara ve usullere göre bir gümrük birliğinin gittikçe gelişen şekilde kurulması öngörülmüştür*" olarak belirtilmiştir (AB Başkanlığı; Ankara Anlaşması, 2023). Antlaşmanın amacı yönüyle Gümrük birliği ile sağlanmak istenen hem Avrupa Birliği (dönemin Avrupa Topluluğu) ile Türkiye arasında ekonomik bir gelişim sağlayarak Türkiye'nin ekonomi konusunda istikrarlı bir konuma gelmesi amaçlanmış hem de ikili ilişkilerin giderek arttığı bir ortaklık ilişki tesis edilmeye çalışılmıştır.

Antlaşma metninin 10. Maddesinin ikinci kısmında ise Türkiye ile uygulanacak Gümrük Birliği; "*Topluluk üyesi Devletlerle Türkiye arasında, ithalatta olduğu gibi ihracatta gümrük vergileri ve eşit etkili resimlerin ve miktar kısıtlamalarının, milli üretime, Anlaşmanın hedeflerine aykırı bir koruma sağlamayı gözetken eşit etkili başka her türlü tedbirin yasaklanmasını; Türkiye'nin üçüncü memleketlerle ilişkilerinde Topluluğun Ortak Gümrük Tarifesi'nin kabulünü ve Toplulukça dış ticaret konusunda uygulanan sair mevzuata yaklaşmayı kapsar*" ifadesiyle belirtilmiştir (AB Başkanlığı; Ankara Anlaşması, 2023).

15 Aralık 1969 yılında Ortaklık Konseyi kararı ile Ankara Antlaşmasının 24. Maddesi dayanak gösterilerek taraflar arasında Gümrük İşbirliği Komitesi kurulmuştur. Gümrük İşbirliği Komitesinin temel amacı ise gümrük ile ilgili konularda idari işbirliğini sağlayarak gümrük hükümlerinin doğru uygulanması konusunda koordinasyon görevi üstlenmektir. Komite aynı zamanda Ortaklık Komitesinin vereceği diğer konularda da görevlendirilmektedir. Gümrük Birliği komitesi ilk toplantısını 1979 yılında gerçekleştirirse de Gümrük Birliğinin ilerleme sağlaması açısından sorunların giderilmesi için önemli bir mekanizma olarak görülmektedir (AB Başkanlığı, Gümrük İşbirliği Komitesi; 2023).

İlerleyen yıllarda ise 1973 yılında Katma Protokol yürürlüğe girerek 22 yıl sürecek Geçiş dönemi başlamıştır. Avrupa Birliği (dönemin Avrupa Ekonomik Topluluğu), 1971 yılında Geçiş döneminin faaliyete geçmesinden önce bazı tekstil ve petrol ürünleri dışında Türkiye’den ithal edilen tüm sanayi ürünlerine uygulanan miktar kısıtlaması ve gümrük vergilerini sıfırlamıştır. Ayrıca Ortak Gümrük tarifesine etkin ve verimli bir uyumun sağlanması için de Türkiye’nin AB kaynaklı sanayi ürünlerinde gümrük vergi oranlarını kademeli olarak 12 ve 22 yıllık süreç içerisinde sıfırlamayı öngörmüştür (Balkır, 2019: 34). Bu durum Katma Protokol’ün 8. Maddesinde Topluluk ile Türkiye arasında gümrük vergilerinin git gide kaldırılması yönündeki niyetle de teyit edilmektedir (Bozkurt, 2001: 351).

6 Mart 1995 yılında ise Ortaklık Konseyi, geçen 22 yılın ardından nihai olarak bir Gümrük Birliği Anlaşmasının tesis edilmesi için toplanmış ve Gümrük Birliği Kararı alınmıştır. Alınan bu karar ile birlikte Avrupa Birliği ve Türkiye arasında Gümrük Birliğinin 1996 ve sonrasında uygulanacak sürecin şartları belirlenmiştir. 23 Kasım 1995’te Avrupa Parlamentosu ise alınan kararı onaylayarak Gümrük Birliğinin resmen tesis edilmesini sağlamış ve Gümrük Birliği anlaşması 1996 yılında yürürlüğe girmiştir (Balkır, 2019: 37). 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi kararı ile gümrük birliğinin işleyişi ile ilgili AB mevzuatına uyumu gözetlemek, uygulamada ortaya çıkabilecek sorunlara çözüm bulmak için görüşmeler yapmak üzere Gümrük Birliği Ortaklık Komitesi kurulmuştur. (AB Başkanlığı, Gümrük Birliği Ortaklık Komitesi; 2023). AB ve Türkiye arasında imzalanan anlaşmada malların serbest dolaşımı, tarım ürünleri, gümrük hükümleri, yasaların yakınlaştırılması, kurumsal hükümler ile genel ve son hükümler yer almaktadır. Gümrük Birliği kapsamında Türkiye; birliğin ticaret politikasına ve tercihli ticaret politikalarına uyum, sanayi ürünleri ticaretindeki teknik engellerin kaldırılması, rekabet politikasına uyum ve gümrük mevzuatına uyum yükümlülüklerini üstlenmiştir (AB Başkanlığı, Gümrük Birliği: 2023).

Türkiye ve AB arasında imzalanan Gümrük Birliğinin Etkilerine Yönelik Swot Analizi yapan Çetinkaya’ya göre Antlaşmanın güçlü yanlarını uluslararası ticarete ekonomik olarak güçlü bir ortakla birlikte olma, birlik üyesi tüm ülkelerle dış ticarete ortak çıkar amacının güdülmesi ve küreselleşmenin olası etkilerinden pozitif yönde ayrışma fırsatı oluştururken zayıf yanlarını ise yerli üreticinin rekabet gücü zayıf olması durumunda korunamaması, birlikten sağlanacak pozitif faydanın güçlü sermayeye sahip olunmaması durumunda azalması, yabancı sermaye akışını sağlayacak süreç için belirsizlikler olması ve yerli sermaye ile yatırımcının gitmesine sebep olabilecek durumların varlığı

oluşturmaktadır. Tehditler ise yerli üreticilerin rakiplerce yok edilme olasılığı, dışa bağımlılık, hammadde kaynaklarının kontrolsüz kullanılması iken fırsatlar arasında, güçlü ortaklar ile bulunan coğrafyada ihracat fırsatı, entegrasyon sürecinin sağlanması durumunda yabancı sermaye fırsatının ortaya çıkması olarak ifade edilmektedir (Çetinkaya, 2019: 113-121).

Sorun Yaratan Hususlar ve Yenilenme İhtiyacı

Yürürlüğe girdiği tarihten günümüze kadar geçen zaman diliminde birçok sorgulamaya ve eleştiriye tabi tutulan Türkiye ve AB arasında imzalanan gümrük birliği anlaşması, kimilerine göre Türkiye'yi kısıtlayıcı maddeleriyle yalnızca yükümlülükler altında bırakan ve AB'ye tek taraflı olarak bağımlı hâle getiren bir anlaşma olarak yorumlanmaktadır. Bu yoruma göre Gümrük Birliği anlaşması, Türkiye ekonomisini başta dış ticaret açığı olmak üzere birçok konuda etkilemiştir. Gümrük birliğini olumlayanlara göre ise Türkiye'nin ekonomisinin rekabetçi konuma yükselmesi ve işleyen piyasa ekonomisine sahip olmasının en temel sebebinin gümrük birliği anlaşması olduğu ifade edilmektedir.

Türkiye ve AB arasında tesis edilen gümrük birliği ilişkisinin bozulmasında rol oynayan temel faktörler ve gelişmeler arasında, Türk vatandaşları için vize problemleri, üçüncü ülkeler ile yapılan ticaret anlaşmaları, ulaşım sorunları ve kotalar, teknik sorunlar ve standartlar ile bazı siyasi hususlar yer almaktadır.

Sorun yaratan hususların başında gelen Türk vatandaşları için vize problemlerine ilişkin, Ek Protokolün 36. Maddesi ve Ankara Anlaşması gereği, işverenlerin ve çalışanların serbest dolaşımı garanti altına alınması gerekmektedir. Ancak vize problemlerinin günümüzde Gümrük Birliğinin engellemeleri ve sorunları arasında yer aldığı belirtilmektedir. İkili görüşmeler dışında Avrupa Birliği ile Suriyeli mültecilerin geri kabulüne ilişkin anlaşma müzakerelerinde de bu sorun Türkiye tarafından dile getirilmiştir. İş insanlarının vize kısıtlamaları ve engellemeler ile ikili ilişki başlatamadıkları ülkelerde serbest ticaret yapılması güç bir durum olarak ifade edilmektedir. Vize konusunda iş çevrelerinin sorun olarak gördüğü hususlar arasında vize işlemlerinin karmaşık bir hâl alması, dil şartı gibi birtakım bürokratik engellemelerin ortaya çıkarılması, vize için ödenecek harç miktarlarının yüksek olması, vizelerin bazı durumlarda tek girişli ve sürelerinin kısa olması yer almaktadır (Kurter, 2020: 62-76). Müzakereler ile çözülemeyen seyahat engellemelerine yönelik Türk vatandaşları Avrupa Mahkemelerinde dava süreci başlatmış ve Demirel ve Sosyal davalarında olduğu gibi bu süreçte de haklılıkları Avrupa Adalet Divanı tarafından onaylanmıştır. Ancak bu durumun düzeltilmesi için herhangi bir düzenlemeye gidilmemiştir (EU COMMISSION, 2020; T.C. Ticaret Bakanlığı, 2015). Bu konudaki yetersizliğin,

hukuki alt yapı ya da sözleşme metninden değil siyasi sebeplerden dolayı göz ardı edildiği yorumu yapılabilir.

Sorun yaratan hususlar arasında yer alan diğer bir konu ise AB'nin üçüncü ülkelerle yaptığı ticari anlaşmaların Türk ekonomisine etkisidir. AB'ye üye olmadığı için Türkiye Cumhuriyeti, üçüncü ülkelerle imzalanan anlaşmalara taraf olamamakta ve AB içerisinde bu dezavantajın yarattığı sorunların ortadan kaldırılması için kendisini savunacak bir mekanizma bulunmamaktadır. AB tarafından üçüncü ülkelerle yapmış olduğu anlaşmalarda ancak imza sonrası Türkiye görüşü talep edilmekte ve anlaşmalara Türkiye eki eklenmektedir. Türkiye'nin itiraz, tez ya da görüşlerinin yapılan anlaşmalar üzerinden hiçbir etkisi ya da yaptırımı bulunmamaktadır. Bu durumda Türk firmaları, serbest ticarete taraf olan üçüncü ülkelere mal satarken, AB ülkeleri firmalarına tanınan hak ve ayrıcalıklardan yararlanamazken, anlaşmalar vasıtasıyla üçüncü ülkeler kendi ürünlerini gümrüksüz bir şekilde AB yoluyla Türk pazarlarına gönderebilmektedir. Türkiye bu durumda Gümrük Birliğinden faydalanamamakta, ülkede ulusal firmaların zarar etmesine ve devletin de gümrük vergilerinden mahrum kalmasına neden olmaktadır (Kurter, 2020: 62-76).

Gümrük Birliği anlaşmasında sorun yaratan hususlardan biri de ulaşım masrafları ve kısıtlamaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa Birliği imzalanan Gümrük Birliği anlaşmasına ve serbest ticaret anlayışına engel oluşturan ek ulaşım masrafları ve kota kısıtlamaları Türk üreticilerin ihraç edeceği mallarını rahatlıkla AB ülkelerine göndermelerini dolaylı olarak engellemekte ve maliyetlerinde artışa sebep olarak gümrük içi rekabet gücünün dezavantajlı konuma düşmesine neden olmaktadır (Ülengin, 2014: 1-7).

Türkiye ve Avrupa Birliğince tesis edilen anlaşmaya yönelik oluşturulan Gümrük Birliği standartları, rekabeti artırıcı, müşteriye korucu ve ticareti kolaylaştırıcı faktörler olarak görünse de uygulama kısmında meydana gelen teknik sorunlar nedeniyle ticareti kısıtlayıcı etkiler yaratmaktadır. Ürettikleri ürün için çeşitli ülkelerin üreticilerinden farklı standartlar talep edilmesi, talep edilen standartların tescil edilmesi için çeşitli kurumlara yüklü miktarda ücret ödenmesi, değişen denetim yöntemleri ve pazar denetimi üretim masraflarını artırmakta ve ticareti kısıtlayarak rekabet ortamını ve gücünü olumsuz yönde etkilemektedir. AB Başkanlığı verilerine göre, Türkiye'de teknik sorunların çözüme kavuşması için çeşitli kurumlar tarafından 536,37 milyon avro harcanırken, bu orana Avrupa Birliği harcanan bu tutara yalnızca 29,86 milyon avro katkıda bulunmuştur. Bu katkıya ilaveten Türk Standartları Enstitüsü, AB ile uyumu %98 oranlarına kadar yükseltmiş ancak günümüzde hâlen standartlardan kaynaklı bir takım teknik sorunlardan dolayı olumsuzluklar devam etmektedir. Devam eden bu sorunlar

Türk iş insanlarını rekabet konusunda dezavantajlı hâle getirmekte ve serbest ticaretin önünde engel teşkil etmektedir (Togan, 2015: 121-147).

Avrupa Birliği'nin yayınlamış olduğu 2022 Türkiye Raporunda “*Tüm Üye Devletler, AB Gümrük Birliği'nin bir parçasıdır ve aynı gümrük kural ve usullerine tabidir. Bu durum, mevzuat uyumunu, yeterli uygulama ve yürütme kapasitesini ve bilgisayarlı ortak gümrük sistemlerine erişimi gerekli kılmaktadır*” ibaresi yer almaktadır. Gümrük Birliği ile ilgili Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye bakış açısı “*Türkiye gümrük birliği alanında iyi düzeyde hazırlıklıdır. Rapor döneminde sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Türkiye, AB'de serbest dolaşımda bulunan veya üçüncü ülkelerden ithal edilen üçüncü ülke menşeli ürünlerin ithalatına uygulanan ilave vergilerin bazılarını kaldırmıştır. Ancak, Türkiye'nin toplam ithalatının büyük bir bölümü, AB-Türkiye Gümrük Birliği'nin temel hükümlerine aykırı olarak, hâlen ek vergilere tabidir. Vergi muafiyeti, serbest bölgeler ve gözetim tedbirleri, yine Türkiye'nin Gümrük Birliği kapsamındaki yükümlülükleriyle açık bir çelişki arz eder şekilde, AB müktesebatıyla tam olarak uyumlu değildir*” (AB Komisyonu Türkiye Raporu, 2023) şeklinde ifade edilmiştir. 2022 yılının sonunda yayınlanan bu raporda ise herhangi bir güncelleme konusuna değinilmemiştir.

Güncelleme konusunda ise AB ve Türkiye yeniliğe ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir. Ticaret Bakanlığı, güncellenme ihtiyacını verimsizlikler üzerinden değerlendirmeye almıştır. Ticaret Bakanlığının analizine göre, eski kararın yalnızca tam üyeliğe giden süreçte geçiş dönemini yansıttığını ve uzayan müzakerelerin günümüzde sorunlar yaratmaya başladığını belirtmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023). Avrupa Birliği tarafı ise Türkiye'nin talep ettiği güncelleme konusunu haklı bulmaktadır. Geçmişten günümüze AB'nin doğu pazarına verdiği önem, küresel ticaretteki artış ve Gümrük Birliğinin kapsam alanındaki değişiklikler Türkiye'nin güncelleme talebine kayıtsız kalmasını olanaksız hâle getirmektedir. Bu bağlamda AB, sanayi harici ürünlerinde anlaşmaya eklenecek şekilde, rekabetçi ve daha derinlikli bir yapının oluşması yönünde adım atması gerekmektedir. AB tarafı, ekonomik olarak Türkiye'nin entegrasyonu büyütme noktasında güncelleme düşünülmektedir. AB Türkiye Delegasyonu ise üçüncü ülkelerle serbest ticaret antlaşmalarına değinerek Türkiye'nin aktör haline getirilmesini, entegrasyon potansiyelini artırmayı ve hedeflere odaklamayı amaçlamaktadır (AB Türkiye Delegasyonu, 2023).

SONUÇ

Günümüze kadar yapılan inceleme ve araştırmalar Gümrük Birliği anlaşmasının mevcut eksikleri ve sorunları gidermeye yardımcı olmadığı ve güncelleşmenin kaçınılmak olduğu yönündedir. Türkiye-AB gümrük birliği

ilişkinin düzgün işleyişini bozan başlıca faktörler ve gelişmeler arasında, Türk vatandaşları için vize problemleri, üçüncü ülkeler ile yapılan ticaret anlaşmaları, ulaşım sorunları ve kotalar, teknik sorunlar ve standartlar ile bazı siyasi hususlar yer almaktadır. Türk vatandaşları için vize problemlerine ilişkin, Ek Protokolün 36. Maddesi ve Ankara Anlaşması gereği, işverenlerin ve çalışanların serbest dolaşımı garanti altına alınması gerekmektedir. Ancak vize problemlerinin günümüzde Gümrük Birliğinin engellemeleri ve sorunları arasında yer aldığı belirtilmektedir. Diğer bir sorun ise AB'nin üçüncü ülkelerle yaptığı ticari anlaşmaların Türk ekonomisine etkisidir. AB'ye üye olmadığı için Türkiye Cumhuriyeti, üçüncü ülkelerle imzalanan anlaşmalara taraf olamamakta ve AB içerisinde bu dezavantajın yarattığı sorunların ortadan kaldırılması için kendisini savunacak bir mekanizma bulunmamaktadır. AB tarafından üçüncü ülkelerle yapmış olduğu anlaşmalarda ancak imza sonrası Türkiye görüşü talep edilmekte ve anlaşmalara Türkiye eki eklenmektedir. Türkiye'nin itiraz, tez ya da görüşlerinin yapılan anlaşmalar üzerinden hiçbir etkisi ya da yaptırımı bulunmamaktadır.

Gümrük Birliği anlaşmasında sorun yaratan hususlar arasında ulaşım masrafları ve kısıtlamalar da yer almaktadır. Avrupa Birliği imzalanan Gümrük Birliği anlaşmasına ve serbest ticaret anlayışına engel oluşturan ek ulaşım masrafları ve kota kısıtlamaları Türk üreticilerin ihraç edeceği mallarını rahatlıkla AB ülkelerine göndermelerini dolaylı olarak engellemekte ve maliyetlerinde artışa sebep olarak gümrük içi rekabet gücünün dezavantajlı konuma düşmesine neden olmaktadır. Son olarak ise Türkiye ve Avrupa Birliğince tesis edilen anlaşmaya yönelik oluşturulan Gümrük Birliği standartları, rekabeti artırıcı, müşteriye korucu ve ticareti kolaylaştırıcı faktörler olarak görünse de uygulama kısmında meydana gelen teknik sorunlar nedeniyle ticareti kısıtlayıcı etkiler yaratmaktadır.

Sonuç olarak hem Avrupa Birliği hem de Türkiye arasındaki ticari potansiyel dikkate alındığında, dinamik ve sürekli gelişen pazarda ülkelerin birbirleri ile olan anlaşmalarından vazgeçmesi mümkün gözükmemektedir. Bunun yanı sıra mevcut anlaşmanın güncellenmesi gerekmektedir. 21 Aralık 2016 tarihinde Avrupa Komisyonu Gümrük Birliğinin güncellenmesi ile ilgili iki ülke arasında müzakerelerin başlamasına yönelik talebini Avrupa Konseyine iletmış ancak Komisyon herhangi bir yetkilendirme alamadığı için süreçler günümüzde tıkanmış bir durumda güncellemeyi beklemektedir. Anlaşmanın ne zaman yenileneceğinin ise tarafların politikalarına bağlı olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- AB Başkanlığı, Ankara Anlaşması, https://www.ab.gov.tr/_117.html (Erişim Tarihi: 01.07.2023)
- AB Başkanlığı, Gümrük Birliği Ortaklık Komitesi, <https://www.ab.gov.tr/46237.html> (Erişim Tarihi: 18.07.2023)
- AB Başkanlığı, Gümrük İşbirliği Komitesi, <https://www.ab.gov.tr/274.html> (Erişim Tarihi: 18.07.2023)
- AB Başkanlığı, Türkiye ve AB İlişkilerinin Tarihçesi, https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html (Erişim Tarihi 01.07.2023)
- Acar, M. S. (2007). *Uluslararası Reel Ticaret: Teori, Politika*. İzmir: Gözden Geçirilmiş Üçüncü Baskı, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Matbaası.
- Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu- Gümrük Birliği'nin Modernleştirilmesi. (Erişim Tarihi: 11.07.2023) <https://www.avrupa.info.tr/tr/gumruk-birliginin-modernlestirilmesi-54>
- Avrupa Birliği Komisyonu 2022 Türkiye Raporu, https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html (Erişim Tarihi; 10.07.2023)
- Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, Ekonomik ve Ticari İlişkiler, <https://www.avrupa.info.tr/tr/ekonomik-ve-ticari-iliskiler-46> (Erişim Tarihi: 10.07.2023)
- Balkır, C. (2019). *Türkiye-AB Gümrük Birliği Uygulama ve İnceleme*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir (e kitap)
- Bozkurt, V. (2001). *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Bursa: Vipaş AŞ
- Çetinkaya, Ş. (2019). *Türkiye'nin AB Üyelik Süreci ve Gümrük Birliği*. Journal of Institute of Economic Development and Social Researches, 5(17), 112-121.
- Doğan, M. (2015). "Avrupa Birliği ve Türkiye Ekonomik İlişkileri", Marmara Coğrafya Dergisi Sayı: 32, S: 306-325, İstanbul.
- Dura, C. ve Atik, H. (2007). *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye*. Ankara: Genişletilmiş 3. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım
- EU Commission. (2020). Turkey 2020 Report. Communication on the Enlargement Policy. Brussels, 6.10.2020 SWD (2020) 355 (Erişim Tarihi: 13.07.2023)
- Güran, N. (2002). *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Birliği*. İzmir: 2. Baskı, Anadolu Matbaacılık.
- KURTER, O. (2020). *Avrupa ve Türkiye Arasında Yürürlükte Olan Ortak Gümrük Birliği Antlaşması Güncellenmesi Üzerine Bir Araştırma*. International Journal of Arts and Social Studies, 3(5), 62-76.
- Moussis, N. (2004). *Avrupa Birliği Politikalarına Giriş Rehberi* (Guide to European Policies). (Çev.: A. Fethi). Mega Press.
- Roma Antlaşması, 1957 <https://www.ikv.org.tr/images/files/A2-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 08.07.2023)
- TC. Ticaret Bakanlığı, (2015). Report of the Senior Officials Working group (SWOG) on the Update of the EU-Turkey Customs Union and Trade Relations https://ticaret.gov.tr/data/5b87b62f13b8761160fa10c4/YDMCG_Raporu.pdf (Erişim Tarihi: 11.07.2023)
- Togan, S. (2015). *Technical Barriers to Trade: The case of Turkey and the European Union*. Journal of Economic Integration. 30(1), 121-147.
- Türk Dil Kurumu Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 01.07.2023)
- Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı - Gümrük Birliğinin Güncellenme Süreci <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/gumruk-birliginin-guncelleme-sureci> (Erişim Tarihi: 19.07.2023)
- Ülengin S. ve diğerleri, (2015). Effects of Quotas on Turkish Foreign Trade: A Gravity Model. *Transport Policy*. 38, 1-7
- World Trade Organisation, GATT, 1947 Agreement, https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47.pdf (Erişim Tarihi, 03.07.2023)
- Yaşar, H (2011). *Avrupa Birliği ve Türkiye Arasındaki Gümrük Birliği Çerçevesinde Türkiye İhracatının Çekim Modeli Uygulaması*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

ABBÂDİLER'İN SON HÜKÜMDARI KOMUTAN VE ŞAİR MU'TEMİD B. ABBÂD (Ö. 487/1094)

Kadir ERBİL¹

Giriş

Abbâdîler, zamanımızda Sevilla, o dönemdeki ismiyle İşbîliye ismiyle bilinen İspanya'nın güneybatısında kurulmuştur. İşbîliye uzun süre Endülüs'ün büyük şehirlerindendi. Eski ismi "Hispalis" olan İşbîliye, Musa b. Nusayr'ın oğlu Abdülaziz tarafından fethedilmiştir. Halkın geçim kaynağı zeytinyağı, pamuk ve şeker kamışıdır. İşbîliye, Mülûkü't-Tavâif döneminde Abbâdîler'in eline geçti. Abbâdîler'in kurucusu Kadı Ebu'l-Kasım b. Abbâd tarafından başkent olarak kabul edilir. Endülüs yeni fethedildiği 714-716 yıllarında bölgeye Emevîler'in ilk Kuzey Afrika valisi Musa b. Nusayr, halife Velid b. Abdülmelik'ten izin alarak Tarif b. Mâlik komutasında 500 kişilik bir birliği keşif ve araştırma yapmak amacıyla İspanya'nın güney kıyısına göndermiştir. Yapılan araştırma sonucunda olumlu izlenimler edinen dönemin Tanca valisi Berberî Târik b. Ziyâd, çoğunluğunu Berberîlerin oluşturduğu 7.000 askerle İspanyaya geçmiştir. Vali Musa b. Nusayr'ın gönderdiği 5.000 takviye askerle birlikte İspanya'daki asker sayısı 12 bine ulaşmıştır. Târik b. Ziyâd, İspanya'nın güneyinde sonradan Cebeli Târik adı verilen dağda karargâh kurmuştur. Târik b. Ziyâd, 711 yılında Vâdî Lekke'de Kral Rodrigo komutasındaki yaklaşık yirmi beş bin kişilik Vizigot ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmıştır.

Müslüman askerlerin kazandığı bu savaştan sonra Vizigotlar dönemindeki İspanya şehirleri Müslümanların eline geçmiştir. İspanya genelde savaş yapılmadan anlaşmalar yoluyla Müslümanların eline geçtiği için ciddi bir tahribata uğramamıştır. Endülüs'te Müslümanların hâkimiyeti döneminde askeri ve idarî ihtiyaçlardan dolayı yeni şehirler kurulmuştur. Müslümanlar, yaklaşık

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ORCID: 0000-0003-2530-4396

sekiz asır boyunca egemenlikleri altında bulundurdıkları İber yarımadasına Endülüs ismini vermişlerdir. Zamanımızda İber yarımadasında Portekiz ve İspanya Devletleri bulunmakta olup, Müslümanlar tarafından Endülüs (el-Endülüs) olarak isimlendirilmiştir. Müslümanlardan önce buranın isminin kökeni “Hispania” veya “Spania” olarak anılmıştır (Özdemir, Endülüs Müslümanları Siyasî Tarih, 2019: 19).

Endülüs Emevî şehzadelerinin başkent Kurtuba’da taht kavgalarıyla uğraşmaları esnasında bir otorite boşluğu meydana gelmiştir. Endülüs’te meydana gelen bu yönetim zaafî bir kısmı nüfuzlu ailelerin, bir kısmı da daha önce atanmış yöneticilerin oluşturduğu çeşitli emirliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu küçük devletçiklere Arapçada tâife ve melik kelimelerinin çoğullarından oluşan Mülûkü’t-Tavâif adı verilmiştir. Bunların önemli özelliklerinden biri emirlikler arasında yoğun bir mücadelenin sürmesidir. Onların arasındaki bu mücadelenin amacı bazen toprak kazanmak, bazen yağma ve talan yaparak ganimet elde etmek olmuştur. Mülûkü’t-Tavâif, şehirlerin yanı sıra birçok kale de bağımsızlıklarını ilan etmiş, böylece sayıları kırkı aşan bu devletçikler, kendi güçlerine güvenerek komşularına saldırmışlardır. Emirlikler birbirleriyle mücadele etmelerinin yanı sıra iç çekişmeler ve taht kavgalarıyla zayıflayarak daha da küçülmüşlerdir. Müslümanlar Endülüs’e 1492 yılında siyasal anlamda veda etmişlerdir.

Abbâdîler (1023-1091)

Abbâdîler, Mülûkü’t-Tavâif döneminin en güçlü emirliklerinden biridir. Abbâdîler, kökenleri itibariyle Lahm kabilesine mensuptur. Abbâdîler’in Endülüs’e gelen atası, Şam bölgesinde Humus’ta mukim iken Belc b. Bişr ile beraber Endülüs’e gelen ve 113-114/731-732 yıllarında İşbîliye’de kadılık yapan Attaf b. Nu’aym olduğu tahmin edilmektedir (İbnü’l-Hatîb 2003; 153; Târîhu Endelüs 1964; 260; İbnü’l-Ebbâr 1963; II, 34). Abbâdîler ailesinden İsmail b. Abbâd, Hâcib el-Mansûr tarafından İşbîliye kadılığına atandı. İsmail b. Abbâd, Kurtuba’da iç isyanların çıktığı dönemde İşbîliye’yi en iyi şekilde idare etmiş, kadılık görevinin dışında güçlü bir nüfuzda da sahip olmuştur. Onun kadılık görevi, 407/1016 da Kurtuba’da yönetimi ele geçirerek Emevî yönetimini kesintiye uğratan Hammûdîler’den İşbîliye’nin yönetimini ele geçiren Kasım b. Hammûd döneminde de devam etmiştir. İsmail b. Abbâd, 408/1017 de Ali b. Hammûd’un öldürülmesi ve Kasım b. Hammûd’un İşbîliye’den ayrılıp Kurtuba’da yönetimi ele geçirmesiyle birlikte şehirde tek yetkili olarak kalmıştır (Adıgüzel 2021; IV, 150).

İsmail b. Abbâd, Hammûdîler’in Kurtuba’daki faaliyetlerini yakından takip etti, İşbîliye’deki kadılık görevini oğlu Muhammed’e bıraktı. Bunun sebebi ise,

yönetimi ele geçirebilmek için fırsat kollamaktı. Bu amacını gerçekleştirebileceği bir fırsat doğdu. Hammûdiler, Kurtuba'da yönetimi ele geçirip, Emevî idaresini kesintiye uğrattığı dönemde, İşbîliye halkı şehrin yönetimini Kadı İsmail b. Abbâd, fakih Ebu Abdullah Muhammed b. Hasan ez-Zübeydî ve Muhammed b. Yerîm el-Elhânî'nin idaresine bıraktı. İsmail b. Abbâd'ın oğlu Muhammed b. İsmail'in bir süreden beri yürüttüğü kadılık, Hammûdiler tarafından onaylandı. Böylece Ebu'l-Kasım Muhammed b. İsmail resmen İşbîliye kadısı oldu. Abbâdiler zamanla nüfuzlarını artırdılar ve İşbîliye yönetimine egemen oldular. İsmail b. Abbâd, 414/1023 de yönetimi oğlu Muhammed'e devretti ve aynı yıl içinde öldü. Kasım b. Hammûd aynı yılda Kurtuba'daki egemenliğini kaybetti. Bunun üzerine İşbîliye'ye girmek istedi ancak, Muhammed b. İsmail onun şehre girmesine izin vermedi. Halk Abbâdiler'e destek verdi ve böylece İşbîliye'de bağımsız bir Abbâdî yönetimi kuruldu ve 488/1095 yılında yıkıldı (Uzrî tsz; 106; Merraküşî 1949; 99-100; İbn İzârî 2013, III, 193-196; Benabûd 1983; 50-53).

Abbâdiler, İşbîliye ve çevresinde hâkimiyet kurdular. Ebü'l-Kasım Muhammed'in ölümünden sonra yönetime el-Mu'tazîd lakabıyla anılan oğlu Ebu Amr Abbâd b. Muhammed geçti. Mu'tazîd, babasının, küçük Berberî hanedanlarına karşı başlattığı mücadeleyi devam ettirdi. Hanedanlığın topraklarını büyük ölçüde genişletti. Mu'tazîd'ın hükümdarlığı döneminde (433-461/1042-1069) Abbâdiler topraklarını özellikle batıya doğru genişletti. Mu'tazîd, hükümdarlığının ilk dönemlerinden itibaren otoritesini güçlendirmek için her türlü yola başvurdu. Bunu gerçekleştirmek için baskı ve şiddete başvurmaktan çekinmedi.

Mu'tazîd, 446/1054 yılında Endülüs ile Kuzey Afrika arasında bir kapı konumundaki Cezîretülhadrâ'yı ele geçirmek için ordusunu güneye sevk etti. Şiddetli bir kuşatmadan sonra şehri emanla teslim aldı. Abbâdiler topraklarını sadece batıda değil doğuda da genişletmek istiyordu. Abbâdiler kuruluşundan itibaren mutedil bir siyaset izledi. Ancak bu mutedil siyaset yerini mücadeleye bıraktı. Abbâdiler Berzâliler ile ittifak kurdu ve 427/1035 de Karmûne ve İsticce'yi egemenlikleri altına aldı. Mu'tazîd, yönetimi için tehlikeli bulunduğu durumlarda şiddete başvurmaktan çekinmedi. Bunun en çarpıcı örneği, kendisine ikinci defa isyan eden oğlu İsmail ve ailesi ve onunla yakın ilişkisi olan pek çok kişiyi öldürttü. Mu'tazîd, uzun hükümdarlık döneminde topraklarını genişleterek Abbâdiler'i dönemin en güçlü emirliklerinden biri haline getirdi. Mu'tazîd şair olduğundan, edip, şairleri ve bilim adamlarını himayesi altına aldı. Bu dönemde Abbâdî sarayı dönemin en meşhur şair ve edipleriyle dolup taşı. Mu'tazîd, şairlerin kutbu olarak meşhur olan İbn Zeydûn'u vezirlik makamına getirdi. Meşhur fakih İbn Abdülber gibi dönemin muteber kişilerini sarayında

himaye etti. Mu'tazîd, yakalandığı difteri hastalığı sonrasında 461/1069 da öldü. İşbîliye'nin bu kudretli hükümdarının yerine el-Mu'temid lakabıyla meşhur olan oğlu Muhammed Abdülhâdî hükümdar oldu (İbnü'l-Ebbâr 1963; II, 52-68; Adıgüzel 2021; IV, 151-155).

Mu'temid b. Abbâd'ın (ö. 487/1094) Soyu

Tam künyesi; Muhammed b. Abbâd b. İsmail b. Kureyş b. Abbâd b. Ömer b. Eslam b. Amr b. Attâf b. Naîm el-Lahmî, lakabı ise Ebu'l Kasım Mu'temid Alellah'dır (İbnü'l-Hatib 2003; 182, Ahbâru Gırnata). Ailesi Abbâd oğullarıdır. Soyu Yemen Sebe'de Lahmîler'in atası Kehlâniler'e dayanır. Lahmîler, Hz. Peygamber (s)'in peygamberliğinden önce Irak bölgesinde kurulmuş olan Münzir b. Nu'man'a dayanır. Lahmîler de Gassâniler gibi Yemen'den Arim selinin barajı yıkması üzerine kuzeye göçmüşlerdir. Lahmîler'e Âl-i Menazire ve Nasr oğulları da denir. Sâsânî İmparatorluğunun etkisinde kalarak onlara tabi yarı otonom bir devlet kurmuşlardır (Çağatay, 1971; 65-66). Lahmîler, Âl-i Tenuh olarak da bilinir. Önce Fırat kıyısındaki Enbâr'ı başkent seçmişler, daha sonra Fırat'ın sağ kıyısında günümüzde Nefes olarak bilinen eski Hîre'ye geçerek devlet kurmuşlardır (Günaltay 2016; 47). Lahmîler, çok eski dönemlerde göçebe Arap kabilesi olup Yemen'den kuzeye göç ederek Irak'a gelmişler, burada bir devlet kurmuş olup, en parlak dönemi I. Münzir dönemidir (Hitti, 2011; 123). Abbâdîler'in ataları Endülüs'e hicri ikinci asırda gelmişler, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Abbâd hicri beşinci, miladi on birinci asırda İşbîliye'ye yerleşmiş, kadılık ve fıkıh alanında ön plana çıkmış, bir süre İşbîliye'de hükümdar olmuş, sonra yerine oğlu Ebu Amr el-Mu'tazîd, ondan sonra da torunu Mu'temid hükmetmiştir (Zehebî 2001; 19; 58).

İsmi, Künyesi ve Lakabı

Tam künyesi; Muhammed b. Abbâd b. İsmail b. Kureyş b. Abbâd b. Ömer b. Eslam b. Amr b. Attâf b. Naîm el-Lahmî, lakabı ise Ebu'l Kasım Mu'temid Alellah'dır.

Mu'temid b. Abbâd'ın Gençliği

Dedesinin babası İsmail b. Abbâd, Mansur b. Ebî Âmir (ö. 392) döneminde İşbîliye'de baş kadılık ve Hişam el-Müeyyed-Billah (ö. 403) döneminde ise şurta/polis teşkilatının başkanlığı, Kurtuba Ulu Camiinde imam ve vaizlik yapmıştır. İsmail b. Abbâd, alanında ilminin zirvesindeydi. O, İslam'dan önce Hîre'ye yerleşen soylu bir aileye mensuptu.

Mu'temid b. Abbâd, Rebûlevvel ayı 431/1039 da bugün Portekiz sınırları içerisinde olan Bâce/Beja da doğdu. Babası İşbîliye/Sevilla Abbâdî hükümdarı/

emiri Mu'tazîd-Billah, annesi Dâniye/Denia hükümdarı/emiri Mücâhid el-Âmirî'nin kızıdır. Babası, Mu'temîd b. Abbâd'a küçük yaştan itibaren yakın ilgi gösterdi. İyi bir devlet adamı olarak yetişmesi için her türlü çabayı sarf etti. Ona savaş ve siyaset tekniklerini öğretti. Mu'temîd b. Abbâd daha çocuk yaşında iken babası onu huzurunda düzenlenen edebî sohbet meclislerine dâhil etti. Gençliğinde lüks içinde, ilim meclislerinde huzurlu bir hayat sürdü. Hayatının diğer yarısını ise vatanını ve makamını kaybederek hüznün ve keder dolu bir hayat yaşadı. İyi bir savaşçı olarak yetiştirilen Mu'temîd b. Abbâd', henüz on üç yaşında iken 444/1052 yılında emrine verilen ordusuyla Şilb/Silves ve Şentemeriye'tülgarb'ı/Santa Maria de Agarve/Faro fethetti. Onun bu yaştaki başarısı üzerine bölgenin valiliğine atandı (Tûd, 1946; 112; Şeyban, 2020; XXXI, 388). Mu'temîd b. Abbâd, içki ve eğlenceye düşküdü. Katıldığı ilk savaşa kendisi gibi içki ve eğlenceye düşkün saray şairi İbn Ammâr'ı da götürmüş, devlet işlerini ona teslim etmiş, düzenledikleri eğlence meclisleriyle ilgili olarak haklarında çeşitli dedikoduların çıkması üzerine 450/1058'de geri çağrıldı ve İbn Ammâr sürgün edildi (Şeyban, 2020; XXXI, 388).

Mu'temîd b. Abbâd'ın ağabeyi İsmail babasına isyan edince baba Mu'tazîd oğlu İsmail'i idam ettirdi ve yerine Mu'temîd b. Abbâd'ı veliyet tayin etti. Mu'temîd 455/1063'de Gırnata Zirî emiri Bâdis b. Habbûs'a karşı isyan eden Mâleka/Malaga Arapları'na destek vermek için görevlendirildi ancak ordusu bozguna uğradı. Mu'temîd zorunlu olarak Runde'ye/Ronda sığındı. Bu haberi alan babası Mu'tazîd çok öfkelenmiş, daha sonra oğlu Mu'temîd'in yazdığı şiiri dinleyince onu affetmişti (Şeyban, 2020; XXXI, 388). Babasının 461/1069 da yakalandığı difteri hastalığından ölümünün ikinci günü şura meclisini topladı. Üyelerin önünde yemin ederek "el-Mu'temîd-Alellah" lakabıyla hükümdar oldu (İbnü'l-Ebbâr, 1963; II; 52-68; Makarrî, 1967; II/397; İbn Hallikân, 1978; II/29; Tûd, 1946; 113).

Mu'temîd b. Abbâd'ın yaşadığı dönem acı ve hüznün bol olduğu dönemdir. Çünkü Endülüs Emevîler'i parçalanmış, yerine birbirine düşman küçük devletçikler kurulmuştur. Devletçiklerin emirlerinden her biri esas düşmanı unutmuş, birebirlerini yok etmeye çalışan düşmanlar olmuştu (Edhem, tsz; 10).

Mu'temîd b. Abbâd'ın emirliği döneminde de (461-484/1069-1091) Abbâdîler komşu emirliklerle mücadele ettiler. Zünnûnîler 461/1070 de Kurtuba'ya saldırınca; Kurtuba emiri Abdülmelik b. Cevher Abbâdîler'den yardım istedi. Bu yardım çağrısı üzerine Mu'temîd b. Abbâd', hale b. Necah ve Muhammed b. Martin komutasındaki orduyu Kurtuba emirine yardıma gönderdi. Abbâdîler Kurtuba'yı ele geçirdi ve halka çok iyi davrandılar. Ancak Zünnûnî emiri Yahya el-Me'mûn'un sıkıştırması üzerine Kurtuba yönetimi Zünnûnîler'in eline geçti.

Bu mücadele sırasında Mu'temid b. Abbâd'ın oğlu Abbâd öldü. Zünnûnîler'in hâkimiyetinden birkaç ay sonra Yahya el-Me'mûn öldü ve Kurtuba'nın yönetimi 467/1075 de tekrar Abbâdîlerin eline geçti (İbn Bessâm, 1939; II/I, 268-272; Adıgüzel, 2021; IV/156).

Mu'temid b. Abbâd'ın Özellikleri

Mu'temid b. Abbâd, babasından sonra şair, şairleri seven, himaye eden, onlarla şiir devletini öven şiirler okuyan, onların değerini bilen, onlara ikram ve izzette bulunan, zeki, cesur, cömert devlet adamıydı. Sarayında şair ve edipleri toplar, onlarla kaside söyler, edebî sohbetler yapardı. (Tûd, 1946; 113; Katrib, 2022; 344). Mu'temid b. Abbâd, zekâsı, edebi, şiirdeki ustalığı ile döneminin Abbasî halifesi Vâsık Billah'a benzemektedir (Merrâkuşî, 1949; 63).

Endülüs toplumu açık ve kadına karşı hoşgörüle davranan bir toplum olduğu için kadınlar da şiir ve edebiyatla uğraşmışlardır. Mu'temid b. Abbâd'ın eşi 'İtimâd er-Rumeykiye de şiir ve edebiyata önem vermiş, şair ve edipleri korumaya çalışmıştır (Makarrî, 1967; IV/212).

Mu'temid b. Abbâd duygusal ve şair bir kişiliğe sahiptir. Şiirlerinde duygusallığa ve vatan sevgisine yer vermiştir. Eşi 'İtimâd er-Rumeykiye'den dolayı etrafındaki kadın şairler ve cariyeleri önemsemiştir. İktidarı ve ülkesini kaybettikten sonra acı, gözyaşı ve hüznün içinde bir hayat sürmüş, şiirlerindeki esas konu ise hüznün, gözyaşı ve acı olmuştur. Mu'temid b. Abbâd, gençliği boyunca lüks içinde bir hayat yaşamış, ancak hayatının diğer yarısı vatanını ve mülkünü kaybederek keder ve acı dolu bir dünyaya dönüşmüştü. Onu bu iki dünya arasında bir yokluk döngüsüne düştüğü görülmektedir (el-Umeyrî, 2021; 589).

Mu'temid b. Abbâd ve kardeşi Zîrî hükümdarı Bâdis b. Habbûs'a karşı yardıma Maleka/Malaka'ya gitmiş ve ordusu bozguna uğramış, Mu'temid b. Abbâd ve kardeşi Câbir Runde/Ronda'ya sığınmıştı. Bu haberi alan Mu'temid b. Abbâd'ın babası Mu'taz'ın çok öfkelenmişti. Bunu öğrenen Mu'temid b. Abbâd, babasından özür dileyen bir kaside yazmıştı. Kasidesinde şöyle der;

“Gönlünü sakinleştir, düşünce seni gam ve korkuya sürüklemesin,

Gözlerine ağlamayı yasakla, sabret.

Çünkü sen belalar karşısında sabretmeyi bilirsin.

Eğer kader muhtaç olduğun şeye engel olursa,

Kaderin getirdiğinden kaçamazsın” (İbn Bessam, 1939;III/48; İbnü'l-Ebbâr, 1963; II/56; Meşe, 2019; 200).

Mu‘temid b. Abbâd, sürgüne gönderilirken saltanatının yanı sıra tüm servetini de kaybetmiştir. Bu durum onun sürgündeyken söylediği şiirlerinde görmek mümkündür. Birçok şairin Mu‘temid b. Abbâd’ın yanına gelerek ondan bahşiş istemesi üzerine şunları söyler;

“Tanca ve Mağrib’in tüm şairleri,

Çok garip şeyler yaptılar.

Esirden bahşiş istediler,

Hâlbuki o, bahşişe onlardan daha muhtaçtır.

Şaşar şaşar kalırım.

Eğer hayâ ve Lahm’im şerefi olmasaydı,

Açlıktan karnı sırtına yapışan ben,

Onlarla birlikte bahşiş dilenecektim” (Merrakuşî, 1949; 101-102).

Bir bayram günü kızlarını yırtık pırtık elbiselerin içinde aç ve susuz görünce duygularını şöyle dile getirir;

“Geçmişte bayramlarda mutluydum,

Ağmat’ta bayram seni esir etmiş ve üzmüş,

Kızlarını eski elbiseler içinde aç görürsün,

Bir şeyler kazanabilmek için iplik eğiriyorlar ama boşuna.

Çıplak ayaklarla çamurda yürüyorlar,

Hâlbuki o ayaklarla misk ve kâfura basmamışlardı” (Makarrî, 1967; II/1135).

Abbâdî hükümdarı Mu‘temid b. Abbâd, Mülûku’t-Tavâif döneminin en popüler hükümdarıydı. Sadece cömertliğiyle değil, aynı zamanda kahramanlığı, cesareti ve sahip olduğu şövalye ruhuyla meşhur olmuş, bu özellikleri onu bir sonraki neslin aydın sınıfı arasında yüksek bir mevkiye ulaştırmıştır. Halk onun yaşadığı maceraları ilgiyle dinler, şiirde ve edebiyatta, şehirde oturanlara göre daha üstün durumda olan bedeviler bile onu merci kabul eder ve kendisine hayranlıklarını gizleyemezlerdi (İbnü’l-Hatîb, 2003; 170; Toprak, 1990; 119).

Mu‘temid b. Abbâd’ın ölümünden 273 yıl sonra Ağmat’taki mezarını 761/1360 yılında ziyaret eden Lisanüddin İbnü’l-Hatîb, onun mezarı başında mersiyeler söyleyerek duygularını şöyle dile getirir;

“Ağmat’taki kabrini farklı duygularla ziyaret ettim,

Bunu kendime en önemli bir görev saydım.

Niçin seni ziyaret etmeyeyim ey melikler meliki

Sen karanlık gecelerin kandilisin.

Eğer zaman seni yaşadığım zamana kadar getirseydi,

Kendisine en güzel şiirler yazacağım kişi sen olurdun (Makarrî, 1967; II/1135; Toprak, 1990; 119).

Mu'temid b. Abbâd'ın dördü erkek biri kız olmak üzere beş çocuğu vardır. Bunlardan en büyük oğlu "Ubeydullah" lakaplı Reşîd b. Mu'temid (ö. 530/1135). Reşîd, ince bir ruha yapısına sahip, edip ve şairdir. Babasının döneminde İsbîliye'de kadılık görevi yaptı. Perşembe günleri davalara bakar, fakihlerin ilim meclisine katılırdı. 530/1136 da yetmiş yaşındayken Mağrib'deki Mehdî kalesinde vefat etti (İbnü'l Ebbâr, 1963; II, 68). İkinci oğlu "Yezîd" lakaplı Ebu Hâlid er-Râdî b. Mu'temid (ö. 484/1091) dir. İlim, edebiyat ve şiir alanında yetmişmiştir. Devlet yönetimi ve işleriyle ilgilenmezdi. Üçüncü oğlu Me'mûn Ebu Nasr lakaplı el-Feth'dir. Kurtuba'da babasına vekâlet etmiş, Murabıtlar'ın sonuna doğru öldürülmüştür (Merrâküşî, 1949; 118). Diğer oğlu "Şerefüddavle" lakaplı Yahya'dır. İnsanları iyi dinler, fazla konuşmaz, ilmi ve araştırmayı çok severdi. Beşinci çocuğu kızı Besîne'dir. Güzelliği annesi İ'timâ er-Rumeykiyye'ye benzerdi. O da şiir ve edebiyatı çok severdi (Hasan, 2008; 74-75).

Mu'temid b. Abbâd şair ve edip olduğu için sarayından ve etrafından şairler eksik olmazdı. Onlarla sohbet eder, şiirler söyler, yanından şair dostlarını ayırmazdı. Döneminde yetmiş önemli şairler şunlardır:

1- Ebu'l-Velîd Ahmed b. Abdullah Ahmed b. Zeydûn (ö. 463/1071); 394/1004 de Kurtuba'da dünyaya geldi. Anne ve baba tarafı Endülüs Emevî Devleti'nde yüksek görevlerde bulundu. İbn Zeydûn, önce babasından, çocuk yaşta babasının ölümü üzerine annesinin babasıyla İbn Zekvân ve Ebu Bekir Müslim b. Ahmed el-Kurtubî gibi ünlü hocalardan ders aldı. Arap dili ve edebiyatı, tefsir, hadis ve fıkıh okudu. Tarih ve coğrafyaya olan ilgisinden dolayı onlarla ilgilendi. Mu'tazîd döneminde saraya kabul edilerek kendisine "zü'l-vizâreteyn" lakabı verildi. Mu'temid b. Abbâd döneminde de yerini korudu ve Kurtuba'nın İsbîliye'ye ilhakında önemli rol oynadı (Er, 1999; XX/464). Endülüs'te önde gelen iyi bir edip ve şairdir. Devlet adamlığının yanı sıra döneminin şiir geleneğine bağlı kalmıştır. Aşk şiirlerinin ustalarından olup, hapisten kaçıp İsbîliye'ye gittiğinde sevgilisi Vellâde için yazdığı elli beyitlik kasidesi önemlidir. Ebu'l- Velîd b. Cühûr'un hapishanesinden kaçarak İsbîliye'ye sığındı. Mu'temid b. Abbâd döneminde uzun yaşamadı ve hicri 463/1071 yılında öldü (Merrâküşî, 1949; 105; Edhem, tsz; 113).

2- Muhammed b. Ammâr b. el-Hüseyn b. Ammâr el-Mehdî el Endelüsî (ö.479/1086); Şilb/Silves şehridendir. İbn Ammâr çocukluğundan

itibaren şiirle yetişti. İbn Ammâr, emir Mu‘tazid oğlu Mu‘temid b. Abbâd’ı Şilb’deki yönetimi idare etmesi için gönderdiğinde Şilb’de karşılaştı. O, Mu‘temid b. Abbâd’ın en yakın arkadaşı ve dostu oldu. Her gittiği yere ve katıldığı meclise onu da götürdü. Ondan gece gündüz hatta bir saat bile ayrı kalmadı (Merrâküşî,1949;118). İbn Ammâr, Şilb şehrinde aralarında A‘lem eş-Şentemerî’nin de bulunduğu birçok edebiyatçıdan dersler aldı. Sonra Kurtuba’ya giderek buradaki ders halkalarına katıldı. Endülüs’teki Tavaif-i Mulûkû gezerek devlet adamlarına ve bazı büyüklere mersiyeler yazdı. Yukarıda da değinildiği üzere 450/1058 de sürgüne gönderilen İbn Ammâr, Mu‘temid b. Abbâd’ın babası Mu‘tazid’in ölümünden sonra 461/1069 İşbîliye’ye çağrıldı ve buraya vali olarak atandıktan birkaç ay sonra İşbîliye’nin idari işleri ona verildi (Er, 1999; XIX; 313). Ancak Mu‘temid b. Abbâd onu, Mürsiye’yi Belş kalesi komutanı İbn Raşîk’a yardım ederek işgal etmesi üzerine öldürdü (Merrâküşî,1949;118; Hasan, 2008; 78).

- 3- Ebu Bekir Muhammed b. İsa b. Muhammed el-Lahmî ed-Dânî; Abbâdoğullarındandır, Mu‘temid b. Abbâd’ı öven şiir ve kasideler yazmıştır. O, Abbâdîler Devleti ile ilgili “el-‘İtimâd fi ahhârî Benî Abbâd” adlı bir kitap yazmıştır (Edhem, tsz; 122).
- 4- Abdülcelîl b. Vehyûn; Endülüs’ün meşhur şairlerindedir. Şiirlerinin lezzetli, hoş, anlamı derindir. O, bir gün Mu‘temid b. Abbâd’ın huzurunda birçok şair varken onu öven bir şiir yazmış, bu şiir Mu‘temid b. Abbâd’ın çok hoşuna gitmişti (Merrâküşî,1949;102).
- 5- Ebu’l-Hasan Ali b. Abdülgani el-Fihri el-Husrî (ö. 488/1095); Kayrevan’da doğdu, soyu Hz. Peygamber’in dedelerinden Fihri b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne’ye dayanır. Husr köyünden olduğu için Husrî denmiştir. Kendisi kültürlü, şiir yeteneği güçlü, döneminin en ünlü edip, şair ve âlimlerindedir (Hafecî, 1968; II/459; Durmuş, 1998; XVIII, 414-415).

Mu‘temid b. Abbâd’ın (1069-1091) İşbîliye’deki Hizmetleri

Mu‘temid b. Abbâd babasının 461/1069 da ölümünden sonra babasının sürgüne gönderdiği eski dostu İbn Ammâr’ı İşbîliye’ye davet etti. İbn Ammâr İşbîliye’ye gelince, Mu‘temid b. Abbâd onu Şilb valiliğine atadı. İbn Ammâr Şilb’de birkaç ay görev yaptıktan sonra Mu‘temid b. Abbâd tekrar yanına davet ederek vezirliğe tayin etti. Mu‘temid b. Abbâd, gençliğindeki o eski alışkanlıkları olan içki ve eğlence meclislerini terk edip tüm zamanını devlet işlerine ve ülke sınırlarını genişletmek için harcamaya başladı. Bu bağlamda yukarıda da ifade edildiği gibi 462/1070 de Zünnûnîler’in egemenliği altında bulunan Kurtuba’yı

aldı. Yaklaşık beş yıl sonra Tuleytula/Toledo Emiri Me'mûn'un destek ve kışkırtmasıyla İbn Ukkâşe isimli bir macera sever Kurtuba'yı Abbâdiler'den geri aldı. Mu'temid b. Abbâd'ın Kurtuba'ya tam olarak hâkim olması 471/1078 yılında gerçekleşti.

Kurtuba'nın Abbâdî topraklarına ilhakından sonra Abbâdiler'in karşısında Endülüs'ün güneyinde bulunan Zîriler kaldı. Zîriler'in güçlü hükümdarı Bâdîs b. Habbûs, ölmeden önce ülkesinin yönetimini iki torunu arasında paylaştırmıştı. O dönemde Gırnata'da Abdullah b. Bulukkîn, Mâleka'da ise Temîm b. Bulukkîn hükümdar olmuştu. Mu'temid b. Abbâd, Bâdîs b. Habbûs'un ölümünden bir yıl sonra 466/1074 de Abdullah b. Bulukkîn'in yönetiminde bulunan Ceyyân'a saldırdı. Bunun üzerine Abdullah b. Bulukkîn, Zünnûniler'in aracılığıyla Mu'temid b. Abbâd'a karşı Kastilya krallığıyla ittifak kurdu ve rakiplerini mağlup ederek kaybettikleri kaleleri geri aldı. Mu'temid b. Abbâd, Gırnata'ya bir sefer düzenleyerek bu mağlubiyetin intikamını almak istiyordu. Mu'temid b. Abbâd bunu için veziri İbn Ammâr'ı ittifak kurma talebiyle Kastilya'ya gönderdi. Kastilya kralı VI. Alonso (1072-1109), Mu'temid b. Abbâd'ın elli bin dinar ödemesi karşılığında bu teklifi kabul etti. Böylece iki taraf arasında bir anlaşma yapıldı. Daha önce Zîriler'in müttefiki olan Kastilya kralı, saf değiştirerek Zîriler'e karşı Abbâdiler'le ittifak kurmuş oldu (Merrâküşi, 1949; 180; Şeyban, XXI/ 398; Adıgüzel, 2021; VI/156).

Mu'temid b. Abbâd, Mürsiye'nin/Murcia alınması için veziri İbn Ammâr'a emir verdi. Bu emir üzerine İbn Ammâr Katalan Kontluğu ve Barcelona/Berşelûne Kontu II. Ramon Berenguer ile on bin dinar karşılığında ittifak kurdu ve İbn Tâhir'in egemenliği altında bulunan Mürsiye'yi muhasara etti. Bu muhasaranın ardından Mürsiye 471/1078-79 yılında Abbâdî topraklarına ilhak edildi. İbn Ammâr, Mürsiye'de bağımsız bir hükümdar gibi davranmaya başladı ve bağımsızlığını ilan etti. Bu durum Mu'temid b. Abbâd'ın öfkelenmesine neden oldu. İbn Ammâr'ın bağımsızlık hareketi sekiz yıl sürdü. Mürsiye'deki şartlar İbn Ammâr'ın aleyhine dönmeye başlayınca, bir süre sonra Mürsiye'den ayrılarak civardaki kalelerden birine gitti. Bu durumdan faydalanmak isteyen Abbâdî komutanlarından İbn Reşîk sarayın yönetimini ele geçirdi ve şehrin kapılarını kapattı. İbn Ammâr, Mürsiye'ye bir daha dönmedi. Sarakusta'ya gitti ve Hûdiler'in hükümdarı Ahmed el-Muktedir'e sığındı. İbn Ammâr yaptıklarına çok pişman oldu. Affedilmesi için Mu'temid b. Abbâd'a methiyeler yazdı, fakat affedilmedi (Merrâküşi, 1949; 180; Edhem, tsz, 158; Adıgüzel, 2021; VI/156).

İbn Ammâr, bir süre sonra Hûdiler'in Dâniye'ye saldırımları üzerine esir düştü ve hapse atıldı. Daha sonra Abbâdiler hükümdarı Mu'temid b. Abbâd'a teslim edildi ve 477/1084 de giriştiği entrikalardan dolayı Mu'temid tarafından

öldürüldü (Merrâkuşî, 1949; 186; İbnü'l-Hatîb, 2003; 160; Adıgüzel, 2021; VI/156).

Müslüman orduların Hristiyanlara karşı kazandığı Zellâka Savaşı'ndan (479/1086) sonra VI. Alfonso tekrar harekete geçerek Belensiye, Mürsiye, Lûrka/Lorca, Besta/Baza gibi şehirleri tehdit etmeye başladı. Bunun üzerine Mu'temid b. Abbâd Merakeş'e gitti ve Yusuf b. Taşfin'den yardım istedi. Yusuf b. Taşfin 481/1088 yılında tekrar Endülüs'e geçti (Merâkuşî, 1949; 190-191). Ancak Mülûkü't-Tavâif emirleri arasındaki anlaşmazlıkları ve birbirlerine karşı sağlamaya çalıştıkları üstünlük rekabetlerini görünce onlarla bir sonuca varılamayacağını düşünerek 482/1089 yılında geri döndü. Yusuf b. Taşfin geri dönerken Endülüs'ün kurtuluşunun bölünmüşlüğü giderilerek siyasî birliğin sağlanmasıyla mümkün olacağını anlamıştı. Bu nedenle üçüncü defa Endülüs'e geçmek için emirlerden yardım çağrısı beklemeden 483/1090 da Endülüs'e geçti (Merâkuşî, 1949; 200; Şeyban, 2002; 60).

Mu'temid b. Abbâd, Yusuf b. Taşfin'in önce VI. Alfonso'nun merkezi konumundaki Tuleytula ve Gırnata'nın da içinde bulunduğu Endülüs şehirlerini tek tek ele geçirdiğini görünce sıra kendi ülkesi İşbîliye'ye de geleceğini anladı ve derhal hazırlıklara başladı. Emirler, Murâbitlar'a karşı Endülüs'ün geleceği için değil sırf kendi çıkarları için VI. Alfonso ile ittifak yaptılar. Yusuf b. Taşfin ordusunu güçlendirdikten sonra dörde ayırdı ve dört koldan Endülüs'ü ele geçirmeye başladı (İbnü'l-İzâri, 2013; III/44; Şeyban, 2002; 61).

Yusuf b. Taşfin'in komutanlarından Sîr b. Ebi Bekir, Mu'temid b. Abbâd yönetimindeki İşbîliye'yi kuşattı. Bu kuşatma sürerken Sîr, Karmune'yi ele geçirdi ve Tuleytula'ya yaklaştı. Sîr, Tuleytula'dan ince Mu'temid b. Abbâd'ın işini bitirmek istiyordu. Bu nedenle bütün güçlerini doğudan çekerek İşbîliye'ye sevk etti. Batıda bulunan Sîr'in ordusundaki deniz filosu şehre lojistik destek gelmesini engelledi. Mu'temid b. Abbâd her taraftan kuşatıldığını görünce VI. Alfonso'dan çok acil yardım istedi. Mu'temid b. Abbâd'ın bu talebini intikam almak için iyi bir fırsat olduğunu düşünerek altmış bin kişilik bir orduyu Murâbit ordusunun üzerine gönderdi. Hısnü'l-Müdevver yakınlarında 484/1091 de meydana gelen savaşta mağlup oldu. Mu'temid b. Abbâd artık hiçbir yerden yardım alma imkânı bulamamıştı. Ona, İşbîliye'de halk isyanı etti. Savunma gayretlerinden bir sonuç alamayan Mu'temid b. Abbâd, şehirle birlikte 484/1091 yılında Murâbitlar'ın eline düşmüş oldu. Yusuf b. Taşfin, Mu'temid b. Abbâd'ın bütün mal varlığına el koyduktan sonra onu ailesiyle birlikte Tanca'ya, oradan Miknâs'a ve daha sonra da Merakeş yakınlarındaki Ağmat'a gönderdi (İbnü'l-Esîr, 1987; X/189, 248; Merâkuşî, 1949; 202 vd.; Makarrî, 1967; 1/339-340; Tûd, 1946; 199-200; Şeyban, 2002; 62; Şeyban, 2020; XXXI/389).

Mu'temid b. Abbâd Döneminde Şiir ve Edebiyat

İşbîliye emiri Mu'azıd b. Abbâd'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Mu'temid b. Abbâd döneminde, özellikle şiir ve edebiyat alanında büyük faaliyetler gerçekleştirildi. Mu'temid b. Abbâd'ın sarayında daha önce Endülüs'ün hiçbir hükümdarının sarayında toplanmamış olan çok sayıda şair ve edebiyatçı toplanmıştır (Merrakuşî, 1949; 71). Mu'temid b. Abbâd'ın şair olması, onun şairleri koruma altına alması onlara saygı gösterilmesine neden olmuştur. Abbâdîler, şiir ve edebiyata önem vermeleri ve şairleri koruma altına almaları konusunda doğuda hüküm süren Hamdânîlerden aşağı kalmamıştır. Âlimler ve filozoflar için Kurtuba ne kadar önemliyse, şair, edip müzisyen ve diğer sanatkârlar için de İşbîliye aynı şeydir (Toprak, 1990; 110).

Murabıtların 484/1091'de Endülüs'ü topraklarına ilhak etmeleri ve İşbîliye'yi egemenlikleri altına almalarıyla birlikte Abbâdîler'in sonu gelir. Mu'temid b. Abbâd ve ailesi, tutuklanarak Mağrib'e götürülür ve Ağmat şehrinde zindana hapsedilir. Onların egemenliklerini kaybetmeleri ve esir düşmeleri üzenine birçok kişi üzüntüye kapılır. Mu'temid b. Abbâd ve ailesinin zindandaki hayatı ve ölümleri üzerine birçok mersiye yazılır. Bu mersiyelerden en meşhurunu İbn Lebbâne kaleme almıştır. O mersiyesinde şunları ifade eder;

“Gökyüzü sabah-akşam bulutlardan yağın yağmurla,
Abbâdoğullarının büyüklerine ağlıyor.
Temelleri yıkılan dağlara ağlıyor.
Yeryüzü onlarla birlikte sapaşğlamdı.
Onları koruyan aslanların ve yılanların bulunduğu
Bir in olmasına rağmen oralara felaketler yağdı.”

Mu'temid b. Abbâd ve ailesinin sürgün edilmesinden sonra insanlar kapılarda umutla bekleyişlerini sürdürürler. Mersiyede, esir alınan Abbâdîler'in gemilerle Mağrib'e götürülmesi de ifade edilmektedir. Bu durumu İbn Lebbâne mersiyesinde şöyle dile getirir;

“Ey yolcu! Saygınlık ve yücelik evi boşaldı,
Haydi, yükünü hazırla, fazla eşyalarını topla.
Ey onların vadilerinde umutla bekleyenler,
Vadide oturan kalmadı ve ekinler kurudu.
Ve ey onların desteği ve savaş malzemesi
Olmaktan guru duyan süvari,
Silahı at ve Meşrefî kılıcını bırak,
Artık sen saldıran aslanın ağzında yemsin.”

Abbâdîler, henüz ölmemiş kişiler için de ağıt ve mersiyeler yazardı. Şairler şiirlerinde kendilerini bekleyen akıbeti bildiklerinden üzüntülerini, bunun yanı sıra ümitlerinin de kaybolmadığını dile getirirlerdi. Dönemin şairlerinde gerçekçi olup giden ve geri gelmesi mümkün olmayan ölümlere ağladıkları gibi mersiyeler söylemişlerdir. İbn Hamdîs, Mu‘temid b. Abbâd için söylediği mersiyesinde şunları ifade eder (Toprak, 1990; 113);

“Kendimi rahat bir hayattan men ediyorum,

Çünkü sen sağsın ve mersiyeyi hak ediyorsun” (İbn Hamdîs, 1960; 476).

Dönemin meşhur şairlerinden İbn Lebbân, Mu‘temid b. Abbâd için söylediği mersiyesinde ibretlik cümlelerle insanları düşünmeye ve sahip olduklarına güvenmemelerini tavsiye eder;

“Onun bu durumunda, zamanın melikleri için ibretler vardır,

Hiçbir saltanat sahibi, sahip olduğu şeye aldanmasın.”(Makarrî, 1967; II/1135)

Mu‘temid b. Abbâd için söylenen mersiyeler, alışılmış mersiyelerden ziyade destana benzerdi (Hâlis, 1958; 225). Mu‘temid b. Abbâd’a yakın şairlerden Ebu Bahr b. Abdussamed, bir bayram günü Mu‘temid b. Abbâd’ın Ağmat kentindeki mezarını ziyaret eder, yüzünü mezar toprağına sürer, uzun uzun ağlar ve uzun bir mersiye söyler. O, söylediği mersiyenin girişinde şunları ifade eder;

“Ey melikler meliki! Sana sesleniyorum, duyuyor musun?

Yoksa duymanı engelleyen bir şey mi var?

Sarayların senden boşaldığını,

Bayram günlerinde olduğu gibi senin olmadığını görünce,

Toprağına gelip sana boyun büktüm,

Kabrini şiir okuma yeri edindim.

Kalbimi kavuran hüznün ateşinin,

Gözyaşlarımı kurutacağını umdum.

Ancak gözyaşlarımın her akışı,

Ciğerlerimi daha çok yaktı.” (Toprak, 1990; 115).

Ebu Bahr b. Abdussamed yukarıda zikredilen mersiyenin dışında birçok mersiye söylemiştir. O, Mu‘temid b. Abbâd’ın eşsiz cömertliğini şöyle ifade eder;

“Kim gölgesini fakirlerin üstüne gerecek,

Arzuları hedeflerine ulaştıracak?

Kim binlerce parayı ziyaretçilere,
 Kim meliki övenlere ve kapısına gelenlere dağıtacak?
 Ey mezarda yatan ve ölümüyle ümidin de öldüğü,
 İnsanların güçsüz ve çaresiz kaldığı kişi” (İbnü'l-Hatib, 2003; 167).

Mu'temid b. Abbâd'ın cömertliğinin bu şekilde övülmesi, diğer hükümdarlar için söylenen mersiyelere benzer. Ancak gerçek bir cömertliği ve iyilikseverliği kast ettiği için diğer mersiyelerden farklıdır.

Mu'temid b. Abbâd, sadece zengin olduğu hükümdarlık günlerinde değil, fakirliğe düştüğü esaret günlerinde de cömertliğini elden bırakmamıştır. Onun bu derece cömertliği onu daha fazla sıkıntıya düşürmüş olmasına rağmen bu duruma hiç aldırış etmemiştir. Tahttan indirildiği ilk zamanlarda Mağrib'e sürgün edilirken yolda Kayravan asıllı şair el-Husri karşısına çıkar ve ondan bir şeyler vermesini ister. Mu'temid b. Abbâd, onu boş çevirmek istemez. Saltanatını kaybedişine üzümlü ağlayan bu şaire yanında bulunan paranın yarısını verir (İbn Bessâm, 1939; I/IV, 211; Toprak, 1990; 116). Mu'temid b. Abbâd, bazı rivayetlerde yanında bulunan paranın tamamını şaire vermiş, verdiği paranın az olmasından dolayı da özür dilemiştir (Merrakuşî, 1949; 101; Toprak, 1990; 117).

Mu'temid b. Abbâd'ın cömertliği sürgün ve hapsedildiği edildiği Ağmat'ta da devam etmiştir. Kendisini ziyarete gelen ünlü şair Lebbâne'ye bir miktar para ve iki takım elbise verir ve kabul etmesini aşağıdaki şiiriyle dile getirir;

“Esirin elinden sana sunulan az şey,
 Eğer kabul edersen çok memnun olur.
 Fakirin sunduğu az bile olsa,
 Utanıp eriyerek verdiğini kabul et” (Merrakuşî, 1949; 101).

Mu'temid b. Abbâd'ın Zellâka Savaşı'ndaki Rolü

Adını kurucularından din âlimi Abdullah b. Yâsin'in Senegal ırmağı üzerinde yaptırdığı “ribât”tan alan (Yiğit, 2020; XXXI/152) Murâbitlar, kuzey Afrika'da kurulmuş ve başkenti Merakeş olan bir Berberî devletidir. Murâbitlar Devleti, Mağrib'in yanında Cezayir'in bir kısmı ile Endülüs, Cezâiru's-Şarkıyye'de hüküm sürmüştür. Murâbitlar Devleti'nin kurucuları soy bakımından Himyer'e mensup Senhâce kabilesinin Lemtûne ve Güdâle boyundandır. Bu sebeple kendilerine “Lemtûniyyûn”, çölün kavurucu sıcaklığından korunmak için yüzlerine peçe taktıkları için de peçeliler anlamında “Mülessimûn” veya “Mülessime” adı da verilmiştir (İbn İzârî, 2013; III/12; Tûd; 1946; 154; Şeyban 2002; 53).

Yusuf b. Taşfîn (ö. 500/1106) döneminde Murâbitlar güçlü bir devlete dönüşmüş, buna karşın Endülüs'te hüküm süren Mülûkü't-Tavâif, kendi

aralarında ve Hristiyan krallıklara karşı yaptıkları savaşlar ve bu krallıklara ödedikleri ağır vergiler nedeniyle güçlerini yitirmiş ve Hristiyan saldırılarına karşı koyamaz duruma gelmişlerdi (Özdemir, 2013; XLIV/30).

Kastilya kralı VI. Alfonso 473/1080 yılında Zünnûniler'in egemenliği altında bulunan Endülüs'ün en önemli şehirlerinden biri olan Tuleytula'yı kuşattı. Bu kuşatmadan beş yıl sonra VI. Alfonso'nun 1085 de şehri ele geçirmesi, Mu'temid b. Abbâd ve tüm Endülüs müslümanları için bir dönüm noktası oldu. Mu'temid b. Abbâd, durumun daha da kötüleşmesinden ve Endülüs'ün tamamen Hristiyan egemenliğine girmesinden korktu. Kastilya kralı VI. Alfonso, müslüman emirleri haraca bağlayarak vasal durumuna düşürmek ve toprak kazanmayı, müslümanları Endülüs'ten tamamen çıkarmayı düşünüyordu. 1085 yılında Tuleytula'yı işgalinden sonra Saragusta'yı/Saragossa kuşattı. Durumu dönemin Murâbit hükümdarı Yusuf b. Taşfîn'e bildirerek ondan yardım istedi (Tûd, 1946; 158; Şeyban, 2020; XXXI; 390).

Yusuf b. Taşfîn bu isteği olumlu karşıladı ve ordusunun Endülüs'e girişi ve dönüşü sırasında herhangi bir zorlukla karşılaşmaması için Abbâdiler hükümdarı Mu'temid b. Abbâd'ın egemenliğinde bulunan Cezîretülhadrâ'nın kendisi için tahsis edilmesini istedi. Bu duruma Mu'temid b. Abbâd'ın oğlu Reşîd karşı çıktı, ancak babası Mu'temid b. Abbâd Yusuf b. Taşfîn'in isteğini kabul etti (Tûd, 1946, 158).

Yusuf b. Taşfîn komutasındaki Murâbit ordusu 479/1086 tarihinde Cezîretülhadrâ'dan geçerek İşbîliye'ye geldi. Yusuf b. Taşfîn'in davetini kabul eden Gırnata'da bulunan Zîrî emiri Abdullah b. Bulukkîn ve Endülüs'deki Mülûkü't-Tavâif emirlerinin birçoğu askerleriyle birlikte Yusuf b. Taşfîn'in ordusuna katıldı. Müslüman ordusu üç gün sonra İşbîliye'den hareket ederek Eftâsîler'in başkenti Batalyevs'e /Badajoz geldi. Bu durumdan haberdar olan VI. Alfonso, Sarakusta muhasarasını kaldırıp Aragon/es-Sağrûla'lâ, Galicia/Cillikiye, Asturias, Leon ve Güney Fransa'nın da katkılarıyla oluşturduğu ordusuyla müslümanlarla karşılaşmak üzere harekete geçti (İbn Bessâm, 1939; IV/104; Merrâküşi, 1949; 185; Tûd; 1946; 161; Özdemir, Zellaka Savaşı 2013; XLIV/222; Şeyban, 2002; 55).

Batalyevs'in sekiz km. kuzeydoğusundaki Zellâka/Sagrajos da karargâh kuran Yusuf b. Taşfîn, savaştan önce Kastilya kralı VI. Alfonso'ya bir heyetle birlikte mektup göndermiş, mektupta; İslam'ı kabul etmesi ya da cizye ödemesi, bunlardan birini kabul etmezse savaşa hazır olmasını istemiştir. VI. Alfonso mektubu okuduktan sonra savaşmaya karar verdiğini açıklamıştır. Heyet Perşembe günü VI. Alfonso'nun huzuruna çıkmış ve Alfonso, Cuma gününün

Müslümanlar için, cumartesi gününün Yahudiler için, Pazar gününün ise Hristiyanlar için kutsal gün sayıldığından savaşın pazartesi günü yapılmasını teklif etmiş, Yusuf b. Taşfin de bu teklifi kabul etmiştir. Fakat Abbâdî emiri Mu'temid b. Abbâd, Kastilya kralının amacının Cuma günü saldırmak olduğunu, bu düşüncesini saklamak için böyle bir teklifte bulunduğundan şüphelenmiş, karşı tarafı gözetlemeye başlamış, Hristiyan ordusunun baskın yapmak için harekete geçtiğini tespit etmiş ve Müslüman ordusunun uyanık olmasını sağlamıştır. Saldırıya geçen Hristiyan ordusu püskürtüldü. Hristiyan ordusu geniş çaplı saldırıya geçince Mu'temid b. Abbâd'ın komutasındaki İşbîliye askerleri hariç diğerleri Batalyevs'e doğru kaçmaya başladı. Yusuf b. Taşfin askerlerini savaş alanına sevk etti. Cuma günü akşama kadar devam eden savaşta Kral VI. Alfonso beraberindeki az sayıdaki askerleriyle yaralı olarak savaş meydanından kaçmış ve savaş Müslümanların kesin zaferiyle 12 Receb 479-23 Ekim 1086 da sona etmiştir. Zellâka zaferi Yusuf b. Taşfin'in Mağrib'e gönderdiği fetihnamelerle halka duyurulmuş başta İşbîliye emiri Mu'temid b. Abbâd olmak üzere şairler zaferle ilgili kasideler söylemiştir. Müslümanlar Endülüs ve Mağrib'de şükür namazı kılmış, zaferi şenliklerle kutlamışlardır (Merrâküşi, 1949; 187-188; Makarrî, 1967; I/339; II/364; IV/364; İbnü'l-Hatîb, 2003; III/210; İbnü'l Esîr, 1987; X/153; İbn Hallikân, 1978; VII/118; Özdemir, Zellâka Savaşı 2013; XLIV/222; Şeyban, 2002; 56-58; Hasan, 2008; 81-82).

Mu'temid b. Abbâd'ın Ölümü

Murâbitlar'ın üçüncü defa Endülüs'e geçtikten sonra Endülüs'ü egemenliği altına almak üzere harekete geçmesi Abbâdîler'in de sonunu getirdi. Abbâdîler bu dönemde Endülüs'ün en güçlü emirliklerindendi. Murâbitlar tarafından İşbîliye ve egemen oldukları diğer şehirlerde pek çok Abbâdî mensubu kişiler öldürüldü. Murâbit ordusu İşbîliye'ye girdi, Abbâdî sarayı yağmalandı. Yusuf b. Taşfin tarafından Mu'temid b. Abbâd'ın, tüm mal varlığına el konmuş, daha sonra ailesiyle birlikte önce Tanca'ya sürüldü, burada bir süre kaldı. Burada şair Husrî le karşılaştı. Husrî onu öven bir şiir yazdı. Mu'temid b. Abbâd bu şiiri çok beğendi. Cömertliği ile meşhur olan Mu'temid b. Abbâd, Husrî'ye yanında bulunan otuz altı dirhemi hediye olarak verdi (Tûd, 1946; 205). Mu'temid b. Abbâd Tanca'dan Miknâs'a ve daha sonra da Merakeş yakınlarında bulunan Ağmat'a gönderildi. Abbâdî topraklarının Murâbitların egemenliği altına alınmasıyla Abbâdî hanedanı 484/1091 de sona erdi (Makarrî, 1967; VI/20; Şeyban, 2020; XXXI/390; Adıgüzel, 2021; VI/158).

Mu'temid b. Abbâd Ağmat kalesinde bulunan zindana atıldı. Kendisi hapisanede ailesi ise Ağmat'ta yokluk ve sefalet içinde kaldı (İbn Hâkân, 1989;

25; İbn Hallikân, 1978; II/33; Tûd, 1946; 206). Mu‘temid b. Abbâd, Yusuf b. Taşfîn’den cezasının hafifletilmesini istedi. Bu sayede tekrar ülkesine döneceğini umdu, ancak umduğunu bulamadı. Tekrar hüznün, acı ve ümitsizliğe kapıldı. Kendisi ve ailesi zorluk ve sefalet içinde yaşamaya devam etti. Mu‘temid b. Abbâd’ın eşi ‘İtimâd er-Rumeykiyye bu yokluk ve sefalete dayanabildi ancak Mu‘temid b. Abbâd dayanamadı ve zindanda 488/1094 de vefat etti. Yirmi üç yıl Abbâdî emirliğine hükümdarlık yapan Mu‘temid b. Abbâd 57 yaşında vefat ettiği Ağmat’ta toprağa verildi. Onun ölümünden sonra çocukları Mağrib’de yaşamaya devam etti. Bazı tarihçiler torunlarının Mağrib’de “es-Sultâniye” diye anıldığını ve burada boya işleriyle meşgul olduklarını rivayet ederler (İbn Hallikân, 1978; II/34; Makarrî, 1967; II/393; Tûd, 1946; 208; Edhem tsz.; 327).

Mu‘temid b. Abbâd’ın Ölümünden Sonra Abbâdiler

Mu‘temid b. Abbâd’ın ölümünden sonra aralarında Ebu Bahr İbn Abdüssamed olmak üzere pek çok şair onunla ilgili mersiyeler yazmış, mersiyelerinde onun yeteneklerini, hoşgörüsünü, âlicenaplığını, cömertliğini, şairliğini, asalet ve kahramanlığını dile getirmişlerdir. Mu‘temid b. Abbâd, Endülüs Müslümanlarının ön plana çıkan idareci ve âlimlerindendi. Kendisi babası Mu‘tazîd kadar güçlü bir emir değildi. Ancak tarihçiler onu III. Abdurrahman, II. Hakem ve İbn Ebu Âmir el-Mansûr gibi ünlü yöneticilerle birlikte anmaktadırlar. Bunun nedeni ise onun hazin olduğu kadar sevenlerini üzüntüye boğan sonu olmuştur. Bazı kaynaklarda Mu‘temid b. Abbâd’ın oğlu Feth el-Me’mûn’un eşlerinden Zâide’nin İşbîliye’nin Murâbitlar tarafından muhasara edildiği zaman VI. Alfonso’ya sığındığı ve onunla evlendiği, ondan Sancho adında bir oğlu olduğu rivayet edilmektedir. Mu‘temid b. Abbâd döneminde en çok ilgi gören şairlerdendi. Onun yazdığı divanı zamanımıza kadar ulaşmasa da İbn Zeydûn’un divanında bir kısım şiirleri zamanımıza kadar gelmiştir (Şeyban, 2020; XXXI/390).

Sonuç

Abbâdiler, İşbîliye Kadısı Ebu’l-Kasım Muhammed b. Abbâd tarafından günümüzde İspanya’nın güneybatısında kurulmuş (1023-1091) Mülûkû’t-Tavâif’tendir. Abbâdiler’in kurucusu Ebu’l-Kasım Muhammed b. Abbâd soyu Hîre’de kurulan Lahmîler’e dayanır. Endülüs’ün fethinden sonra Hıms’dan göçerek İşbîliye’ye yerleşmişlerdir. Abbâdiler, 1023 yılında bağımsızlığını ilan etmiş, kurucu lider Muhammed b. Abbâd 1042 de vefat etmiştir. Onun ölümünden sonra yerine geçen oğlu Ebu Amr Abbâd b. Muhammed’in komşularıyla yaptığı mücadeleler 1051 yılına kadar devam etmiş ve bu mücadelelerden başarı ile çıkarak ülke sınırlarını genişletmiştir. Dönemin en güçlü Mülûkû’t-Tavâiflerinden olan Abbâdiler’in güçlü hükümdarlarından olan Muhammed,

daha sonra “Mu‘tazid” unvanını almış, siyasî bakımdan son derece başarılı olmuş ve 1069’da ölmüş, yerine oğlu Muhammed geçmiştir. “Mu‘temid” unvanını alan Muhammed, hükümdarlığının ikinci yılında Kurtuba’yı kendi topraklarına katmıştır. Bir süre sonra Kurtuba elden çıkmış, Mu‘temid b. Abbâd’ın üç yıl süren mücadelesi sonunda tekrar Abbâdî topraklarına dâhil edilmiştir. Tam künyesi, Muhammed b. Abbâd b. İsmail b. Kureyş b. Abbâd b. Ömer b. Eslam b. Amr b. Attâf b. Naîm el-Lahmî olan Mu‘temid b. Abbâd’ı babası iyi bir devlet adamı olarak yetiştirmesi için her türlü çabayı sarf etti. Ona savaş ve siyaset tekniklerini öğretti. Mu‘temid b. Abbâd’ daha çocuk yaşında iken babası onu huzurunda düzenlenen edebî sohbet meclislerine dâhil etti. Gençliğinde lüks içinde, ilim meclislerinde huzurlu bir hayat sürdü. Hayatının diğer yarısını ise vatanını ve makamını kaybederek hüznün ve keder dolu bir hayat yaşadı. İyi bir savaşçı olarak yetiştirilen Mu‘temid b. Abbâd’, henüz on üç yaşında iken 444/1052 yılında emrine verilen ordusuyla Şilb/Silves ve Şentemeriye’tülgarb’ı/Santa Maria de Agarve/Faro fethetti. Mu‘temid b. Abbâd’ın yaşadığı dönem acı ve hüznün bol olduğu dönemdir. Çünkü Endülüs Emevîler’i parçalanmış, yerine birbirine düşman küçük devletçikler kurulmuştur. Devletçiklerin emirlerinden her biri esas düşmanı unutmuş, birbirlerini yok etmeye çalışan düşmanlar olmuştu. Mu‘temid b. Abbâd, babasından sonra şair, şairleri seven, himaye eden, onlarla devletini öven şiirler okuyan, onların değerini bilen, onlara ikram ve izzette bulunan, zeki, cesur, cömert devlet adamıydı. Sarayında şair ve edipleri toplar, onlarla kaside söyler, edebî sohbetler yapardı. Mu‘temid b. Abbâd, zekâsı, edebi, şiirdeki ustalığı ile döneminin Abbasî halifesi Vâsık Billah’a benzemektedir. Endülüs toplumu açık ve kadına karşı hoşgörüsüyle davranan bir toplum olduğu için kadınlar da şiir ve edebiyatla uğraşmışlardır. Mu‘temid b. Abbâd’in eşi ‘İtimâd er-Rumeykiye de şiir ve edebiyata önem vermiş, şair ve edipleri korumaya çalışmıştır. Mu‘temid b. Abbâd, gençliği boyunca lüks içinde bir hayat yaşamış, ancak hayatının diğer yarısı vatanını ve mülkünü kaybederek keder ve acı dolu bir dünyaya dönmüştü. Onu bu iki dünya arasında bir yokluk döngüsüne düştüğü görülmektedir. Mu‘temid b. Abbâd, sadece zengin olduğu hükümdarlık günlerinde değil, fakirliğe düştüğü esaret günlerinde de cömertliğini elden bırakmamıştır. Onun bu derece cömertliği onu daha fazla sıkıntıya düşürmüş olmasına rağmen bu duruma hiç aldırmaz etmemiştir. Tahttan indirildiği ilk zamanlarda Mağrib’e sürgün edilirken yolda Kayravan asıllı şair el-Husri karşısına çıkar ve ondan bir şeyler vermesini ister. Mu‘temid b. Abbâd, onu boş çevirmek istemez. Murâbitlar tarafından İşbîliye ve egemen oldukları diğer şehirlerde pek çok Abbâdî mensubu kişiler öldürüldü. Murâbit ordusu İşbîliye’ye girdi, Abbâdî sarayı yağmalandı. Yusuf b. Taşfîn tarafından

Mu'temid b. Abbâd'ın tüm mal varlığına el konmuş, daha sonra ailesiyle birlikte önce Tanca'ya sürüldü, burada bir süre kaldı. Mu'temid b. Abbâd Tanca'dan Miknâs'a ve daha sonra da Merakeş yakınlarında bulunan Ağmat'a gönderildi. Abbâdî topraklarının Murâbıtların egemenliği altına alınmasıyla Abbâdî hanedanı 484/1091 de sona erdi. Yirmi üç yıl Abbâdî emirliğine hükümdarlık yapan Mu'temid b. Abbâd 57 yaşında vefat ettiği Ağmat'ta toprağa verildi. Onun ölümünden sonra çocukları Mağrib'de yaşamaya devam etti. Bazı tarihçiler torunlarının Mağrib'de "es-Sultâniye" diye anıldığını ve burada boya işleriyle meşgul olduklarını rivayet ederler.

Kaynakça

- Adıgüzel, C. E. (2021). *İslam Tarihi ve Medeniyeti (Endülüs) IV*, İstanbul: Siyer Yayınları.
- Benabûd, Muhammed (1983). *Târîhu 's-siyâsi ve 'l-ictimâi li-İşbûliye fî ahdi düveli 't-tavâif*, Tıtuvân: Matbaatu'ş-Şuyuh.
- Çağatay, N. (1971). *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Durmuş, İ. (1998). "Husri, Ali b. Abdülğani", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (Cilt, 18, ss. 414-415).
- Edhem, Ali (tsz). *Mu'temid b. Abbâd*, Kahire: Mektebetü Mısır.
- Er, R. (1999). "İbn Ammâr el-Endelüsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (Cilt, 19, ss. 313-314).
- Er, R. (1999). "İbn Zeydûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (Cilt, 20, ss. 464-466).
- Günaltay, Ş. (2016). *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, sad. M. Söylemez, Mustafa Hizmetli, Ankara: Ankara Okulu Yayınlar.
- Hafecî, Şihabüddin Muhammed b. Ömer (1967). *Reyhane'tü 'l-ellebbâ ve zehratü 'l-hayâtü 'd-dünyâ*, thk. Abdülfettah Muhammed el-hulv, Halep: İsa el-Halebî matbaası.
- Hâlis, Salah (1958). *Mu'temid b. Abbâd*, Bağdat.
- Hasan, Sâcid M. (2008). *Mu'temid b. Abbâd Hayâtuhu ve Devruhu fî Ma'reketi Zellâka*, Tikrit: Tikrit Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 11/4, ss. 72-91.
- Hitti, Ph. K. (2011). *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, trc. Salih Tuğ, İstanbul: İFAV Yayınları.
- İbn Bessâm, Ebi'l-Hasan Ali eş Şentirîni. (1939). *ez-Zahîre fî mahâsini ehli Cezîre*, Kahire: Matbaatü'l-cennet.
- İbn Ebbâr, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Ebi Bekr el-Kudâî (1963). *Kitâbü 'l-Hulleti 's-siyerâ*, thk. Hüseyin Münis, Kahire: Dâru'l-ma'ârif.
- İbnü'l-Esir, (1987). *el-Kâmil fi't-târîh*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.
- İbn Hâkân, (1989). *Kalâidü 'l-İkyân ve Mahâsini 'l-'Ayân*, Kahire: Mektebtü'l-Menâr.
- İbn Hallikân, Ebi'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Ebi Bekir (1978). *Vefâyâtü 'l-'Ayân ve Enbâi Ebnâi 'z-Zamân*, Beyrut: Dâru Sâdır.
- İbn Hamdis, (1960). *Divan İbn Hamdis*, Beyrut: yay. İhsan Abbas.
- İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin. (2003). *A'mâlü 'l-a'lâm fimen büyia kable 'l-ihtilâm min mülûki 'l-İslâm ve mâ yeteallak bizalike mine 'l-ke'lâm*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.
- İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin. (1964). *Târîhu Mağribi 'l-'Arabî fî 'asri 'l-wasît*. thk. Ahmed Muhtar el-Abbâdi ve Muhammed İbrahim el-Kettânî, Dâru'l-beyzâ: Dâru'l-kitâb.
- İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin. (2003). *el-İhâta Ahbâru Gırnata*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.
- İbn İzârî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b el-Merrakûşî (2013). *Beyânü 'l-muğrib fî ahbâri mülûki 'l-Endelüs ve 'l-Mağrib*, Tunus: Dâru'l-garbi'l-İslâmî.
- Katrib, Y. I. M (2022). "Self Crying in Al-Mu'tamid Ibn Abbad" *Benghazi/Libya: International Journal of Research in Social Sciences & Humanities*, January- March 2022 Vol. 12, Issue 1; ss. 340-360.
- Makarrî, Ahmed b. Muhammed Tilimsânî, (1967). *Nefhu 't-Tiyb min gusni 'l-Endelüsü 'r-Ratîb*, Beyrut: Dâru Sâdır.
- Merrakûşî, Abdülvâhid (1949). *el-Mu'cib fi telhisi ahbâri 'l-Mağrib*. Kahire: Matbaatü'l-istikâmet.
- Meşe, R. (2019). *Endülüs Arap Şiirinde Özür ve Merhamet*, Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Şeyban, L. (2020). "Mu'tasım Alellah, İbn Abbâd" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (Cilt, 31, ss. 388-390).
- Şeyban, L. (2002). *Endülüs'te Murâbitlar ve Muvahhidler Döneminde Müslüman-Hristiyan İlişkileri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

- Toprak, M. F. (1990). *Endülüs Şiirinde Mersiye*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi.
- Tûd, Abdüsselâm Ahmed (1946). *Benû Abbâd bi-İşbîliye*, Tatuvân: Matbaatü Kerîmâdis.
- Umeyrî, Emel bint Muhsin (2021). *Mu'temid b. Abbâd fî dâireti'l-ğiyâb*, Bağdat: Mecelletü'l-Lügati'l-Arabiyyeti bi'l-Mansûr, Sayı: 40, ss. 765-793.
- Uzri, Ahmed b. Ömer b. Enes el-Delâi (tsz). *Nusûs ani'l-Endelüs*. Madrid: Menşûrat Ma'hedi'd-dirâsâti'l-İslâmiyye.
- Özdemir, M. (2019). *Endülüs Müslümanları Siyasî Tarih*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özdemir, M. (2013). “Yûsuf b. Taşfîn” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (Cilt, 44, ss. 30-32).
- Özdemir, M. (2013). “Zellâka Savaşı” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (Cilt, 44, ss. 222-223).
- Yiğit, İ. (2020). “Murâbitlar” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (Cilt, 31, ss. 152-155).
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed (2001). *Siyeru 'Alami'n-nübelâ*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle.

ELEŞTİRİLER BAĞLAMINDA İSTANBUL SÖZLEŞMESİNİN HUKUKİ DEĞERLENDİRİLMESİ

Nematollah AGHABALAEI FANID¹

GİRİŞ

Kadına yönelik şiddet, insan hakları ihlali olarak uluslararası hukukta kabul edilmesi çok eski tarihlere dayanmamaktadır. Fakat son yıllarda kadına yönelik şiddetin ülkemiz ve dünyada giderek artması nedeni ile bu tür insan hakları ihlalleri ile mücadeledeki çalışmalar da dünya gündeminde yer almaya başlamıştır. Kadına yönelik şiddet birçok ülkenin hukuk sistemleri tarafından (özellikle gelişmemiş ülkeler) çoğunlukla göz ardı edilmesine rağmen son dönemde uluslararası düzlemde kadına karşı şiddet konusunda önemli adımlar atılmıştır.

Şiddet, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından, “*fiziksel güç veya iktidarın kasıtlı bir tehdit veya gerçeklik biçiminde bir başkasına uygulanması sonucunda maruz kalan kişide yaralanma, ölüm ve psikolojik zarara yol açması ya da açma olasılığı bulunması*” durumu olarak tanımlanmaktadır (Polat, 2019:15). Kadına yönelik bu tür şiddet eylemleri tüm toplumların ortak bir sorunu olarak sağlıklı gelişmesinin önünde büyük bir engel teşkil etmektedir. Kadına her şeyden önce eşitlik ilkesi gereği erkek gibi sırf bir insan olarak siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik hayattaki talep ve ihtiyaçlarını belirlemeden bir kadın ve özellikle anne olarak “geleceği oluşturan nesilleri dünyaya getiren ve yetiştiren” bir görevli gibi misyon yüklememiz toplumsal cinsiyetten kaynaklanan bir durumdur. Dolayısıyla bakış açımızı değiştirerek çeşitli şiddet türlerinden zarar görmüş kadınların haklarını savunma amacımızı “sağlıklı nesilleri yetiştiren anneleri” korumaktan ziyade insan hakları çerçevesinde kadınlar için insan olarak adalet

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü, nfanid@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4846-5491>

arayışında bulunmamız daha onurlu bir mücadele olarak kabul edilebilir. Dahası kadına karşı şiddetin önlenmesi aslında devletlerin ekonomik, kültürel ve sosyal alanda güçlü olmalarına da önemli bir katkı sağlayacaktır.

Kadına yönelik şiddet yaygın bir toplumsal sorun olarak genelde erkek egemen sisteminin bir sonucu kabul edilmektedir. Bunun kanıtı da şiddetin faili genellikle kadınların yakından tanıdığı (Eş, baba, erkek kardeş, sevgili vb) erkekler olarak gösterilmektedir. Fakat bu olgu daha doğrusu sosyal sorun son derece karmaşık ve değişik dini, ahlaki, tarihsel etkenlere dayanmaktadır. Şiddet, kadınların hak ve özgürlüklerinden yararlanmasını ve bunları kullanmasını engelleyen küresel bir insan hakları ihlalidir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından yapılan araştırmaya göre de dünya genelinde kadınların yaklaşık 1/3'nin (%35) yaşamları boyunca fiziksel veya cinsel şiddete maruz kaldığını göstermektedir. Dünya genelinde kadın cinayetlerinin ise, %38 kadarı erkek yakın partner tarafından işlendiği ortaya çıkmıştır (WHO, www.who.int).

İnsan hakları ile ilgili sözleşmeler, bildirimler, ek protokoller, içtihatlar, tavsiye kararları gibi yönetsel ve biçimsel farklılıklar içeren değişik kaynaklardan beslenmektedir. Birleşmiş Milletler Şartı ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (CEDAW) ve Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirge bu kaynaklardandır. Bu kaynakların ise çoğu bölümünde kadına yönelik şiddet ile ilgili özel veya geniş düzenlemelere yer verilmektedir. İnsan hakları belgelerinin bir kısmı açık bir şekilde kadına yönelik şiddet kapsamında düzenlemelere yer verirken, bir kısmı ise kadın erkek eşitliği ve cinsiyete dayanan ayrımcılık yasağı için düzenlemeler içermekte, diğer bir kısmı ise ana metinler olmaları doğrultusunda kadına yönelik şiddet hususunda yol gösterici bir nitelik taşımaktadır.

2. ULUSLARARASI MEVZUATTA KADINA YÖNELİK ŞİDDET

Kadına yönelik şiddet, uluslararası toplumun gündemine kadının insan hakları kavramı bağlamında girmiştir. Birleşmiş Milletler 1975-1985 yıllarını “Kadın On Yılı” ilan etmiş ve bu süreçte özellikle uluslararası kadın hareketinin de etkisiyle kadına yönelik şiddet konusunda uluslararası norm ve standartlar belirlenerek raporlar hazırlanmıştır (KYAİŞ, 2020:10).

Birleşmiş Milletler Şartı ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin önsözünde insanlık ailesinin tüm üyelerinin eşit ve devredilemez haklarının olduğunun kabulünün dünya barışının, adaletin ve özgürlüğün temeli olduğuna ve kadın erkek eşitliğine değinilmektedir. Beynamede ve Birleşmiş Milletler

Şartı'nda yer alan eşitlik ilkesi, yaşama hakkı, ayrımcılık yasağı gibi düzenlemeler kadına yönelik şiddet ile sıkı bir bağ içerisindedir. Sosyal güvenlik hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı ve çalışma hakkı gibi maddeler ise kadına yönelik şiddet ile mücadeleyi destekleyebilecek ikincil maddeleri oluşturmuştur (KAYAP, 2020:11-12).

Söz konusu iki belgede kadına yönelik şiddetle ilgili açık bir düzenleme mevcut olmamakla birlikte, bu kadar stratejik ve öncü iki metinde kadın erkek eşitliğine ve cinsiyete dayalı ayrımcılığa yer verilmesi büyük önem taşımaktadır (Ayata, 2013:12). Birleşmiş Milletler Şartı, II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya barışını güvence altına almak üzere kurulan Birleşmiş Milletlerin kurucu sözleşmesidir.² Beyanname de Birleşmiş Milletlerin insan hakları ile ilgili kabul ettiği ilk uluslararası belgedir.³ Beyanname, temel insan hak ve özgürlüklerini kapsamayı hedeflediğinden tarihsel bir öneme sahiptir ve günümüz koşullarında dahi geçerliliğini korumaktadır. Beyanname, hukuksal açıdan bir yaptırım gücüne sahip değilse de bugüne kadar çok sayıda uluslararası sözleşmenin hazırlanmasına ve hakların hukuken tanınmasına vesile olmuştur. Bununla birlikte, bugün Beyanname'nin hükümlerinin büyük bölümünün örf ve âdet hukuku haline gelerek bağlayıcılık kazandığı kabul edilmektedir (Birinci, 2017:77).

Birleşmiş Milletler, kuruluşundan günümüze dek kadınlara yönelik birçok düzenlemeye yer vermiştir. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW), bu düzenlemelerden biridir (Yıldız, 2020:227.⁴ Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)⁵, 2. Dünya Kadın Konferansının ardından 1 Mart 1980 yılında imzaya açılmıştır.⁶ Sözleşme, kadınların bir birey olarak haklara sahip olmasını öngörmekte ve kadınlara karşı ayrımcılığın önlenmesini esas almaktadır. Sözleşmede, kadınların hem kanunlarda (de jure) eşit haklara sahip olmasını, hem de uygulamalarda (de facto) toplumsal cinsiyet eşitliğinin yaşama geçirilmesinin vurgusu yapılmaktadır (Moroglu, 2016: 6).

CEDAW 2. Maddesi, kadınlara karşı ayrımcılığın her türlüünü yasaklayıp ve taraf devletlere kadınlara karşı ayrımcılığı tasfiye edilmesi için birtakım

2 110 maddeden oluşan Birleşmiş Milletler Şartı, 1945 tarihinde San Francisco'da imzalandıktan sonra 1945 yılında da yürürlüğe konulmuştur. Sözleşme için bkz. Birleşmiş Milletler Şartı, http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/sozlesmeler/coktaraflioz/bm/bm_01.pdf

3 Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 10 Aralık 1948 tarih ve 217A (III) sayılı kararıyla ilan edilmiştir. Türkiye'de ise, 6 Nisan 1949 tarih ve 9119 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, 27 Mayıs 1949 tarih ve 7217 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyonz/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf>

4 Bu kapsamda yer alan temel BM düzenlemeleri; CEDAW gibi "Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Birleşmiş Milletler Bildirgesi", "Pekin Deklarasyonu ve Eylem Planı", "Binyıl (Milenyum) Kalkınma Hedefleri" ve "Kadınların Güçlendirilmesi Prensipleri" olarak örnek verebiliriz.

5 Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), bkz. KACED Derneği, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Projesi, <http://www.kaced.org/images/files/CEDAW%20metni.pdf>

6 The Working Group on Ratification of the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, Human Rights For All, 2001, s. 8

yükümlülükler öngörmüştür. Bu yükümlükler, düzenleme, yaptırım ve koruma olarak şu şekilde öngörülmüştür;

- Kadın-erkek eşitliği ilkesinin taraf devletlerin anayasalarında veya diğer ilgili mevzuatlarında içselleştirilmesi ve bu ilkenin pratik olarak uygulanmasını sağlamak,
- Kadınlara karşı her türlü ayrımcılığı yasaklayan ve gerektiği takdirde yaptırımlar getiren gerekli mevzuatı çıkarmak ve diğer tedbirleri almak,
- Kadınların haklarını erkeklerle eşit şekilde koruyan hukuki mekanizmaları kurmak,
- Kamu kurumları ve yetkili yargı yerleriyle ayrımcılık karşısında kadınları koruma, kadın-erkek eşitliği ilkesine aykırı hukuki düzenlemeleri ve bu düzenlemelere bağlı uygulamaları değiştirme ya da kaldırmak.

Ayrıca Sözleşme'nin 3. Maddesinde taraf devletler kadınların tam olarak ilerlemeleri ve gelişmelerini sağlamak için erkekler ile eşitlik çerçevesine dayanan insan hakları ve temel özgürlüklerini güvence altına almak amacı ile özellikle ekonomik, siyasal kültürel ve sosyal alanlarda gerekli olan her türlü tedbirleri almakla yükümlü olmuşlardır.

CEDAW'ın uygulanmasında meydana gelen gelişmeleri incelemek amacıyla Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi kurulur (CEDAW, md. 17).⁷ CEDAW-Komitesi taraf devletler tarafından aday olarak gösterilen ve bu devletler tarafından dört yıllığına seçilen bütün kıtalardan gelen 23 üyeden meydana gelmektedir (Kölbl, 2007:11) CEDAW Komitesi, Sözleşme'nin 21. maddesinin verdiği yetkiye istinaden 1986 yılında ilk Genel Tavsiye Kararını almıştır. CEDAW Komitesi, kadının aile içinde, sosyal yaşamda, işyerinde karşılaşılabileceği şiddet eylemlerinin sona erdirilmesi amacıyla 12 ve 19 Nolu Genel Tavsiye Kararlarını yayımlamıştır (Özçelik, 2006:317-340/ Tekçe, 2019:25-26).⁸

CEDAW Komitesinin 1989 tarihli 12 Nolu Tavsiye Kararı'nda taraf devletlerce komiteye sunulan periyodik raporlara; kadınları şiddetten korumaya yönelik olan ulusal mevzuat hakkındaki bilgilerin, mağduriyet yaşayan kadınlara verilen destek hizmetlerini ve şiddet vakalarına ilişkin istatistik bilgilerinin eklenmesi tavsiye edilmiştir (Bayraktar, 2018:92). CEDAW komitesinin 1992 tarihli 19 Nolu Tavsiye Kararı'nın 6. Maddesinde kadına yönelik ayrımcılığın kapsamı hakkında açıklama yapılarak toplumsal cinsiyete dayalı şiddet yanı bir kadının yalnızca

7 T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW), <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/35256/kadinlara-karsi-her-turlu-ayrimciligin-onlenmesi-sozlesmesi-ve-ihityari-protokolu.pdf>

8 Genel tavsiye kararlarının amacı CEDAW hükümlerinin taraf devletlerce daha iyi uygulanmasını sağlamak amacıyla sözleşmenin usul ve esaslarına ilişkin açıklamalarda bulunmaktadır.

kadın olmasından kaynaklanan şiddet eylemleri ayrımcılık olarak belirtilmiştir. Kadına cinsel, zihinsel ve fiziksel yönden zarar veren davranışlar ile bu yöndeki tehditler ve özgürlüğü engelleyecek davranışlar toplumsal cinsiyete dayalı şiddet kapsamındadır. Bu tür davranışlar ise sözleşme hükümlerinin ihlali anlamına gelmektedir. Genel Tavsiye Kararı'nın 9. Maddesinde ise şiddet eylemlerini soruşturup cezalandırmayan, hak ihlalini önlemede gerekli özeni göstermeyen devletler bu fillerden dolayı sorumlu tutulması öngörülerek zararların ilgili devlet tarafından karşılanması tavsiye edilmiştir (Tekçe, 2019: 26-27).

Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirge⁹ ise özel olarak kadına yönelik şiddeti düzenleyen belgelerden biri olmuştur. Bildirge, 20 Aralık 1993 yılında oylamaya başvurulmadan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir.¹⁰ Bu Bildirgede yer alan kadına yönelik şiddet tanımı Dünya Sağlık Örgütü, Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşların kadına yönelik şiddet tanımlarını da etkilemiş, uluslararası alanda kabul görmüş tanım olmuştur (Canikoğlu, 2015: 361).

Ayrıca Bildirge, Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'nin (CEDAW) etkin bir şekilde uygulanması ve kadınlara yönelik şiddetin önlenbilmesine katkıda bulunacağı, bu mücadele sürecini güçlendireceği ve tamamlayacağı kabulüyle hazırlanmıştır.

Şiddet kavramının kapsamı bu Bildirge'nin 1. Maddesinde şu şekilde açıklanmıştır; “Şiddet ister kamusal ister özel hayatta olsun bu tür eylemlerle tehdit etme, zorlama veya özgürlükten keyfi olarak yoksun bırakma dahil olmak üzere, kadınlara fiziksel, cinsel veya psikolojik zarar veya acı verme sonucu doğuran veya bu sonucu doğurması muhtemel olan, cinsiyete dayalı her türlü şiddet eylemi anlamına gelir.” Azınlık gruplarına mensup, mülteci ve göçmen, kırsal veya merkezden uzak topluluklarda yaşayan kadınlar ayrıca yerli topluluklara mensup veya kız çocuklar ile yaşlı kadınlar gibi çeşitli kadın gruplarının şiddete maruz kalma riski altında oldukları bu Bildirge'nin başlangıç bölümünde yer alan tespitlerden bir başkası olmuştur (KAYAP, 17). Bildirge'nin 3. Maddesi, kadınların siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya herhangi başka bir alanda tüm insan haklarından ve temel özgürlüklerden eşit olarak yararlanma ve bunların eşit korunması altında olmasını vurgu yaparak ayrıca yaşama hakkı, özgürlük hakkı, eşitlik hakkı, kişi güvenliği ve kanun önünde eşitlik hakkı vb. hakları da kapsamaktadır.

9 Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirge'nin Türkçe metni için bkz. https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/belge/uluslararası_belgeler/kadına_karsi_siddet/BM%20Kad%C4%B1na%20Kar%C5%9F%C4%B1%20%20C5%9Ejiddetin%20Ortadan%20Kald%C4%B1r%C4%B1lmas%C4%B1na%20Dair%20Bildirgesi%2020.12.1993.pdf, Ayrıca Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirge'nin (Declaration on the Elimination of Violence against Women) orijinal metni için bkz. <http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r104.htm>

10 Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Yasal Düzenlemeler, Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetin Önlemesi Projesi, s. 17, https://vatandas.jandarma.gov.tr/KYSOP/uzaktan_egitim/Documents/3%20YD.pdf

Bildirgenin diğer önemli noktası ise kadına yönelik şiddetin cinsiyet temelli oluşunun, yani şiddeti yaşayan kadının yalnızca kadın olduğu için bu şiddeti yaşıyor olduğunun vurgulanmasıdır. Bildirgede kadına yönelik şiddetin kadınların, toplumda erkeklere bağımlı olması ve ikincil rollerde konumlanışlarına neden olan önemli sosyal mekanizmalardan biri olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca kadına yönelik şiddetin önlenmesi, şiddete uğrayanın korunması ve failin cezalandırılması konularında devletlere düşen sorumluluklar da düzenlenmiştir (KDV, 63).

F. Acar İstanbul Sözleşmesi ve CEDAW aralarındaki farkı şöyle açıklamaktadır; *“CEDAW kadınların insan hakları alanında geniş kapsamlı bir sözleşmedir; hatta bu belge için ‘kadınların insan haklarının küresel anayasası’ denilmektedir. CEDAW kadınların insan haklarından erkeklerle eşit şekilde yararlanmalarını öngören bir sözleşmedir. İstanbul Sözleşmesi (İS) ise, öncelikli olarak kadınlara yönelik şiddeti önleme sözleşmesidir. İS, CEDAW ile bağlantılıdır çünkü kadınlara yönelik şiddetin kadınların insan haklarının ihlali olduğunu söyler ve bu tür şiddetin ayrımcılığa dayandığı ön kabulünden hareket eder. CEDAW çok daha genel, çok yönlü ve ilke odaklı bir sözleşmedir. İS ise özgüldür, somut sorunlara odaklıdır; ayrıntılı ve yol haritası veren bir sözleşmedir. CEDAW, BM’nin dokuz temel insan hakları sözleşmesinden birisidir ve diğerleri gibi, özünde İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin ilkelerine dayalıdır. İS ise CEDAW’ı temel alır.”* (Acar, 2020:1)

Kadına karşı şiddetin önlenmesinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararlarının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne (AİHS) taraf devletlere önemli etkileri bulunmaktadır. Bu sözleşme Avrupa Konseyi’ne üye olan devletler tarafından 4 Kasım 1950 yılında Roma’da imzalanmıştır (Gözübüyük, 2007:10). Bu sözleşmenin ana amacı ise insan haklarının korunması ve geliştirilmesidir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları sayesinde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hükümleri somutlaşmakta ve uluslararası insan hakları hükümleri dinamik belgeler olarak karşılık bulmaktadır (Aygut, 2017: 179).

AİHS’nin giriş bölümünde ise, Avrupa Konseyi üyesi olan devletlerin Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi’nde yer alan hakların dünya çapında etkin şekilde tanınmasını ve uygulanmasını, insan haklarıyla temel özgürlüklerin korunmasını ve geliştirilmesini, Evrensel Bildirge’deki hakların ortak bir güvenceye bağlanması amacı ile anlaşmaya vardığı açıklanmıştır (Özdek, 2004:28-29).

AİHS’nin kadına yönelik şiddetle ilgili ise özel bir hüküm içermemektedir. AİHM’nin de kadına karşı şiddet davaları kapsamında oluşturduğu içtihatlarda

genel olarak kadına karşı şiddete dayalı bir tanım yer almamaktadır. Fakat AİHM bu durumun AİHS'ne taraf olan devletleri ilgilendiren sorun olarak görmektedir (Öncü, 2013: 13).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde doğrudan kadına yönelik şiddete dair hükümler yer almamasına rağmen, kadınları şiddetten koruyabilecek hükümler şu şekilde sıralanabilmektedir¹¹;

- “Bir kimsenin yasa dışı şiddete karşı korunmasının sağlanması”, (Md. 2),
- “Hiç kimse işkenceye veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulamaz”. (Md. 3),
- “Hiç kimse köle ya da kul durumunda tutulamaz. Hiç kimse zorla çalıştırılmaz ve zorunlu çalışmaya tabi tutulamaz” (Md. 4),
- “Eşler evlilikte, evlilik süresince ve evliliğin sona ermesi durumunda, kendi aralarında ve çocukları ile ilişkilerinde medeni haklar ve sorumluluklardan eşit şekilde yararlanırlar.” (Md. 5),
- “Evllenme çağına gelen her erkek ve kadın, bu hakkın kullanımını düzenleyen ulusal yasalara uygun olarak evlenme ve aile kurma hakkına sahiptir.” (Md. 12),
- “Bu Sözleşme’de tanınmış olan hak ve özgürlükleri ihlal edilen herkes, söz konusu ihlal resmi bir hizmetin ifası için davranan kişiler tarafından gerçekleştirilmiş olsa dahi, ulusal bir merci önünde etkili bir yola başvurma hakkına sahiptir”, (Md. 13),
- “Bu Sözleşme’de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet, doğum başta olmak üzere herhangi başka bir duruma dayalı hiçbir ayrımcılık gözetilmeksizin sağlanmalıdır”, (Md. 14).

Bu doğrultuda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi yukarıda değinilen maddeler ile bireyin yaşam hakkını düzenleyen, zihinsel ve fiziksel bütünlüğünü, ayrımcılık yasağını koruyan ve evlilikte eşler arası eşitliği sağlayarak aslında kadına karşı şiddeti önlemede önemli bir rol üstlendiği belli olmaktadır.

Uluslararası mevzuatta kadına yönelik şiddet konusu sürekli olarak gündemde tutulduğu görülmektedir. Uluslararası ölçekte kadına yönelik şiddetin insan hakları ihlali olarak ele alınmasının en önemli sonucu devletlerin sorumlu kılınmasıdır. Bugün gelinen noktada kadına yönelik şiddetin ortadan kaldırılması devletlerin uluslararası düzeydeki taahhütlerinin gereğidir. Böylece kadına

¹¹ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Türkçe Tercümesi için bkz. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) resmi web sitesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf

yönelik şiddete karşı aslında devletlerin evrensel standartları gerçekleştirebilmek için politika ve eylemler tespit etmesini, hayata geçirmesini ve cinsiyet eşitliği olgusunun yaygınlaştırılmasını sağlamasına olanak tanıdığı söylenebilmektedir.

3. KADINLARA YÖNELİK ŞİDDETİN AZALTILMASINDA İSTANBUL SÖZLEŞMESİ'NİN BAŞARILARI (KÜRESEL BOYUTLARI OLAN BÖLGESEL BİR BELGE)

Kadına yönelik şiddet ve cinsiyete dayalı ayrımcılık, insan hakları ihlali olarak tanımlanmasından yirmi yıla aşkın bir süre geçmesine rağmen, uluslararası camiada ve uluslararası insan hakları sisteminde şimdiye kadar ihtisas niteliğinde hiçbir hukuki bir belge hayata geçmemiştir. 1979 tarihli Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması¹² Konvansiyonu, her türlü ayrımcılığı yasaklamasına rağmen kadınlarla ilgili cinsiyete dayalı şiddet tanımı bir kenarda kalsın onlara yönelik herhangi bir şiddet tanımını açıklamamıştır. BM'nin Kadına Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Bildirgesi,¹³ kadına yönelik şiddeti tanımlamakla, bu boşluğu doldurmuştur. Bildirge toplam altı maddeden oluşmaktadır. Bildirgenin 1. Maddesi kadına yönelik şiddetin tanımını şu şekilde açıklamaktadır; “İster özel, ister kamusal alanda olsun, “kadına yönelik şiddet” terimi, kadınlara fiziksel, cinsel veya psikolojik zarar veya ıstırapla sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel olan her türlü cinsiyete dayalı şiddet eylemi anlamına gelmektedir. Bu eylemlerin tehditleri de şiddet kapsamına dâhildir.”¹⁴

Birleşmiş Milletler'in dokuz temel insan hakları sözleşmesinden biri olan Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (CEDAW), bu sözleşmeler arasında özellikle kadınların insan haklarını ve toplumsal cinsiyet eşitliğini odağına alan ve uluslararası kadın hakları yasası olarak da kabul edilen tek sözleşmedir. CEDAW, BM Genel Kurulu tarafından 1979'da kabul edildikten sonra 1981'de de yürürlüğe konulmuştur.¹⁵ 70'li yıllarda ortaya çıkan Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi, dönemindeki uluslararası camiada kadına şiddet ile ilgili bağlayıcılığı bulunmazken İstanbul Sözleşmesi; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Birleşmiş Milletler Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi içtihatlarını¹⁶ ve Sözleşmeyi kabul eden ülkelerin, uygulamaları da kabul etmesiyle en iyi ülke uygulamalarını da düzenlediği

12 United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women, 1979 Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>

13 UN Declaration on the Elimination of Violence against Women (1993) (DEVAW)

14 United Nations Women, UN Declaration on the Elimination of Violence against Women <https://undocs.org/en/A/RES/48/104>

15 Kadının İnsan Hakları – Yeni Çözümler Derneği (KİH-YÇ), Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (CEDAW), <https://www.kadinininsanhaklari.org/savunuculuk/uluslararası-sözleşmeler-ve-mekanizmalar/cedaw/>

16 Örneğin bkz. European Court of Human Rights (ECHR), Case of Opuz v. Turkey, 9 June 2009; ayrıca bkz. ECHR, Case of Bevacqua v. Bulgaria, 17 June 2008; ECHR, Case of Kontrova v. Slovakia, 31 May 2007; ECHR, Case of Tomasic v. Croatia, 19 October 2006; ECHR, Case of M.C.v. Bulgaria, 4 December 2003.

görülmede bu da kadına yönelik şiddet ile mücadele için tek bağlayıcılığı olan bir küresel sözleşme olduğunun kanıtı olmaktadır.

Kadına yönelik şiddeti önlemedeki diğer uluslararası belgeler incelendiğinde uluslararası iş birliğine değinilmezken, İstanbul Sözleşmesi, kadına yönelik şiddetin sınırlar arası işlenebileceği olasılığı nedeni ile 1. madde uyarınca kadına yönelik şiddeti ortadan kaldırmak amacıyla uluslararası iş birliği yapılmasına ve bunun yaygınlaştırılması gerektiği belirtilmiştir.

Sözleşmenin ayrıca küresel bir sözleşme olduğu aslında 76. maddesinde *“Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, bu Sözleşmenin Taraflarına danışıp oybirliği ile onaylarını alarak, Avrupa Konseyine üye 27 olmayan ve Sözleşmenin hazırlanmasında yer almamış bir Devleti, Avrupa Konseyi Kuruluş Belgesi Madde 20.d uyarınca sağlanan çoğunluk kararı ve Bakanlar Komitesinde yer almaya yetkili Tarafların temsilcilerinin oybirliği ile aldığı karara dayanarak, bu Sözleşmeye katılmaya davet edebilecektir.”* olarak ifade edilmiştir. Böylelikle sözleşme Avrupa Konseyi üyesi olmayan devletlerin de onayına açık olduğu ve Konseyin de bu devletlerin Sözleşmeyi onaylamasını destekleyici yaklaşımı olduğu yorumu yapılabilmektedir.

4. KADINA YÖNELİK ŞİDDETİ ÖNLEMENİN VE MÜCADELE ETMEK İÇİN ÇOK YÖNLÜ VE DİSİPLİNLER ARASI STRATEJİLER

Kadınlara yönelik şiddetin kökleri bir toplumun ahlaki ve kültürel değerleri ile birlikte sosyal, ekonomik hatta politik sebeplere de dayanan bir sosyolojik olgudur. Hukuk kuralları, din, ahlak, örf-adet gibi diğer toplumsal kuralları ile etkileşimde olmakla birlikte sosyoloji, psikoloji, ekonomi ve siyaset bilimi gibi diğer bilimler de dâhil olmak üzere ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Bir toplumun ahlaki değerlerini veya sosyo-kültürel gerçekliklerinin göz ardı edilmesi durumunda, hukuk kurallarının yetersiz olduğu inkâr edilemez. Örneğin kadın hakları diğer insan hakları öğeleri gibi mahiyetinde ahlaki veya dini talepleri de içermektedir. Hukuk, hem kanun yapma aşamasında hem de uygulama ve yargılama aşamasında başta sosyal bilimler olmak üzere diğer beşeri bilimlere de ihtiyaç duyar.

4.1. Toplumsal Cinsiyet (Stereotipleri)

Toplumsal cinsiyet (stereotiplerini); erkeğin ve kadının yalnızca bu gruplara ait olmalarından kaynaklanan özellikler ve toplum içerisinde kendilerine biçilen roller şeklinde tanımlanabilmektedir. Bu maskülen ve feminen roller, cinsiyetten bağımsız olarak ifade edilse de içinde bulunan ortama göre de değişebilmektedir (Dökmen, 2004: 18). Cinsiyet rollerinin belirlenmesinde ise toplumsal

yapıyı oluşturan çeşitli değerler/öğeler etkindir. Baba, anne, öğretmenler, eş, sosyalleşme ve kitle iletişim araçları etkili olduğu gibi bireyin toplumsal cinsiyet stereotiplerinin belirlenmesinde de etkili olan değerlerdir (Ickes, 2014: 71; Seçgin ve Tural, 2011: 2446). Sosyal yaşamdaki mesleklerin de eril ve dişil olarak ayrışması cinsiyet-rol stereotipi olarak ifade edilmektedir. Örnek olarak inşaat işi, mühendislik, yönetim ve imalat işleri erkek işleri olarak anılırken; sekreterlik, eğitim danışmanlığı, hemşirelik gibi işler de kadın işi olarak görülmektedir. Bu tarz stereotipsel ayırım ise iş hayatında cinsiyet ayrımcılığını yansıtmaktadır (Gupta vd., 2009: 398-399).

Hukuk alanında, yapısal sorun olarak toplumsal cinsiyet adaletsizliğinin görülerek, buna ilişkin tutumların ve davranışların belirlenmesi gerekmektedir. Örnek olarak ev içi şiddeti önlemeye ilişkin hukuki düzenlemeler getirilmesine karşın, yapının sürekli olarak ürettiği adaletsizlik formları ev içi şiddeti yaşayanlara uygulanmaktadır. Günümüzde ise hukuki düzenlemelerin, toplumsal cinsiyet ölçeğinde yapısal adaletsizliğin farkında olduklarını görmek mümkündür. Bu farkındalığı ise, CEDAW ve en son olarak da İstanbul Sözleşmesi taşımaktadır (Uygur, 2015: 130). Bu tür uluslararası belgelerle aslında toplumsal cinsiyet rolleri anlayışı değiştirilmeye çalışılmaktadır.

Örnek olarak; CEDAW'nın 5. Maddesine göre; “Taraf devletler her iki cinsten birinin aşağılığı veya üstünlüğü fikrine veya kadın ile erkeğin kalıplaşmış rollerine dayalı önyargıların, geleneksel ve diğer bütün uygulamaların ortadan kaldırılmasını sağlamak amacıyla kadın ve erkeklerin sosyal ve kültürel davranış kalıplarını değiştirmekle yükümlüdürler. Ayrıca, anneliğin sosyal bir görev olarak anlaşılmasını ve çocukların yetiştirilmesi ve gelişiminde kadın ve erkeğin ortak sorumluluğunun tanınmasını öngören ve her halükarda çocukların menfaatlerini her şeyden önce gözeten anlayışa dayanan bir aile eğitimini sağlamak için uygun önlemleri alacaklardır”.¹⁷ İstanbul Sözleşmesi “toplumsal cinsiyet” kavramının tanımlayarak toplumun, kişilere, cinsiyete dayalı olarak biçtiği rollerin varlığına ve kadınlara yönelik yapısal şiddete dikkati çekiyor.¹⁸ İstanbul Sözleşmesi'nin 12. maddesinde de taraflar toplumsal olarak klişeleşmiş rollere dayalı ön yargıların, geleneklerin ve törelerin kökünün kazınması amacı ile kadınların ve erkeklerin kültürel ve sosyal davranış kalıplarının değiştirilmesine yardımcı olacak tedbirleri almakla yükümlü olmuştur.¹⁹

İstanbul Sözleşmesi, şiddetin ne ve hangi şekillerde olduğuna açıkladıktan sonra 3. Maddesinde şiddetin kaynağı olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden

17 Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi'nin Türkçe çevirisi için bkz. Resmi Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18898.pdf>

18 Esra ÖZGÜR, İstanbul Sözleşmesi hakkındaki doğru ve yanlışlar, TEYİT Platformunu, <https://teyit.org/istanbul-sozlesmesi-hakkindaki-dogrular-yanlislar>

19 İstanbul Sözleşmesinin Türkçe tercümesi için bkz. Resmi Gazete (İstanbul-11.V.2011), Avrupa Konseyi Anlaşmalar Serisi- No. 210, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/03/20120308M1-1.pdf>

bahsetmektedir. İstanbul Sözleşmesi, toplumsal cinsiyet tanımını yapan (Md.3) ilk uluslararası anlaşma olarak, toplumsal cinsiyet eşitliğinin önemine vurgu yapmaktadır.²⁰ Bunun sonucu olarak sözleşme ilgili diğer maddelerinde taraflardan toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yok edecek politikalar geliştirmelerini beklemektedir. Sözleşmede, kadını ver erkeği sadece biyolojik olarak kabul eden anlayışın yanı sıra kadına ve erkeğe belirli roller yükleyen toplum kategorilerinin devlet tarafından değiştirilmesi gerektiği yer almaktadır. Ayrıca Sözleşme'nin 14. Maddesinde de taraflar, toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin önlenmesi için eğitim müfredatında yer almasının yanı sıra kültür, spor, eğlence tesisleri ile medyada bu konunun yaygınlaştırılmasına yönelik gerekli tedbirleri almakla yükümlü tutulmuştur.

İstanbul Sözleşmesi'nin 42. Maddesinde de cezai işlemlerde kültür, din, gelenek sebebi olarak kabul edilmemesine ilişkin düzenlemelerin yapılması gerektiği belirtilmiştir. Başka bir ifadeyle, cinsel suçlarda namus veya ahlak-din gibi haksız tahrik olarak kabul edilememesini taraf devletlerden istenmektedir. 42/1. Maddeye göre, "Taraflar bu Sözleşme kapsamında kalan şiddet eylemlerinin gerçekleştirilmesinden sonra başlatılan ceza davalarında kültür, töre, din, gelenek veya sözde "namus"un gerekçe olarak öne sürülmesinin önlenmesini temin etmek üzere, gerekli yasal veya diğer tedbirleri alacaklardır." Bu kapsamda özellikle haksız tahrikte bu tür sebeplere dayanılmaması önem teşkil etmektedir. Cinsel suçlar açısından en problemlili tanımlardan biri rıza olup, erkek perspektifinden önyargılı olarak anlaşılması hukukta kendini açıkça göstermektedir. Bu da, cinsel şiddete maruz kalan kişiler açısından adaletsiz sonuçlara neden olabilmektedir. Bu noktada, İstanbul Sözleşmesi'nin 35. Maddesinde rızanın mevcut koşullar kapsamında değerlendirilerek kişinin isteğine bağlı kalarak anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır (Uygur, 2015: 131).

Ayrıca İstanbul Sözleşmesi'nde kadın teriminin ilaveten düzenlenmiş olması da önemlidir. Kız veya kadın olma durumunun yeni düzenleme ile rahatsız edici bu ayrımın normlar ölçeğinde ortadan kaldırılmasını sağlamıştır. Ayrıca toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlik türleri, CEDAW 19 Nolu tavsiyesi²¹ kapsamında benzerlik göstermek ile birlikte ekonomik eşitsizliğe ek olarak Sözleşme'de fiziksel, cinsel, psikolojik ve sosyal bakımdan eşitsizlik olduğu da kabul edilmektedir (İstanbul Sözleşmesi, Md. 3). Sözleşmenin bu konudaki tavsiyesi erkek-kadın eşitliğini sağlayarak kadına yönelik şiddetin önüne geçeceği yönünde olmuştur.

20 *Serhat ASLAN*, İstanbul Sözleşmesinin Doğması Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Medium Consensus, <https://medium.com/consensusurkiye/i%CC%87istanbul-s%C3%B6zle%C5%9Fmesinin-dogmas%C4%B1-toplumsal-cinsiyet-e%C5%9Ffitli%C4%9Fi-el27fd28c7>, Ayrıca bkz. T24, 'Toplumsal cinsiyet' tanımını yapan ilk uluslararası anlaşma: İstanbul Sözleşmesi yeniden gündemde, <https://t24.com.tr/haber/toplumsal-cinsiyet-tanimini-yapan-ilk-uluslararası-sozlesme-istanbul-sozlesmesi-yeniden-gundemde.830692>

21 CEDAW, 19 Nolu tavsiye kararı için bkz. https://www.kadinininsan haklari.org/wp-content/uploads/2018/08/cedaw_komitesinin_19_sayili_genel_tavsiye_karari.pdf

Bu durumda İstanbul Sözleşmesi, cinsiyet rolleri çerçevesinde şekillenen düşünce kalıplarının gelenek, din, kültür veya sözde namus kavramlarının şiddet haline gerekçe olmasının önüne geçilmesi ve koruyucu tedbirlerin alınmasına olanak tanıdığı görülmektedir. Bu koruyucu tedbirlerde ise referans noktası olarak insan hakkı ve özgürlüklerinin esas alınması gerektiği belirtilmektedir. Böylelikle tüm verilen bilgiler ve yorumlamalar doğrultusunda *İstanbul Sözleşmesi'nin* aslında kadına yönelik şiddetten arındırılmış bir toplum yaratmada oldukça önemli bir sözleşme olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

5. ÖRNEKLERLE KADINA YÖNELİK AYRIMCILIĞIN KAPSAMLI TANIM VE YORUMU

Dünya Sağlık Örgütü, cinsiyet eşitliğini “*hukuk kuralları ve bu kuralların uygulamasını sağlayan politikalarda kadınlara ve erkeklere eşit muamele, aile içi ve diğer topluluklarda kaynaklara ve hizmetlere eşit erişim*” olarak tanımlamaktadır (WHO, 2009: 3).²² İstanbul Sözleşmesi'nin Giriş ve 4. Maddesi iki temel ilkeye dayanmaktadır; eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı. Eşitlik ilkesi ve bu ilkenin sonucu olarak ayrımcılık yasağı, iki temel hukuki düzenleme olan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 14. maddesi ve 1982 Anayasa'nın 10. Maddesinde de öngörülmüştür.

Eşitlik ilkesi ilk defa Kuzey Amerika koloni Devletlerinin hak bildirimlerinde normlandırılmıştır.²³ Gözler, “*eşitliğin mutlak ve nispi iki anlamı olduğunu, Mutlak eşitliğin denkleştirici adalete tekabül ettiğini belirten yazar, Anayasa'nın 10. maddesinin birinci ve dördüncü yer alan düzenlemenin, mutlak eşitliği emrettiğini belirtmektedir. Aynı durumda bulunanların aynı, farklı durumda bulunanların ise farklı muameleye tabi tutulmasını ise nispi eşitlik olarak*” ele alan yazar, “*eşitliğin bu türünün dağıtıcı adalete karşılık*” geldiğini belirtmektedir (Gözler, 2015:68-69). Eşitlik ilkesi, herhangi bir hak ve özgürlük kategorisinde yer almamasının sebebi, tüm hak ve özgürlüklerden adaletli bir biçimde yararlanması için geçerli olan üst norm veya ölçüt olmasıdır. Bunun için de soyut ve biçimsel yönüyle tanınıp güvenceye bağlanmasının yanı sıra, özellikle insan hak ve özgürlüklerinin tümünden yararlanma konusunda üstün ve ölçü ilke olarak hayatı önem taşır (Gülmez, 2010:260). *Eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı, bazen yan yana ve bazen de aynı şeyi ifade etmek üzere kullanılabilen kavramlardır. Günümüzde eşitlik ilkesi insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerin ayrılmaz parçasıdır. Başka bir deyişle eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı, uluslararası hukukun en üstünde yer alan temel hukuk normu olarak*

22 https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/44098/9789241597883_eng.pdf;jsessionid=C9B14B6AAFFB43CB-F79EAAAFB5142C80?sequence=1

23 Britanya İmparatorluğuna karşı bağımsızlıklarını ilan eden Kuzey Amerika Koloni Devletlerinin ilki 1607'de Virginia Eyaletinde kurulduktan sonra 1773'de Georgia Eyaletinde tamamlanarak on üç Devletten oluşmaktaydı. Bkz. Zafer GÖREN, Genel Eşitlik İlkesi, Cevdet Yavuz'a Armağan, S. 3280, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/373753>

*kabul edilmektedir. Bu itibarla eşitlik ilkesi, hem başlı başına bir hak hem de diğer insan hak ve özgürlüklerinden yararlanılmasına hâkim, temel bir ilke olarak kabul edilmelidir.*²⁴ Bu ilkeler, insan haklarının kullanılması ve uygulanması için gereklidir. İstanbul Sözleşmesi'nin 3 (a) maddesi, bu sözleşmenin amacını, “*kadına karşı şiddetten*”, kadınlara karşı bir insan hakları ihlali ve ayrımcılık anlaşılacak ve bu terim, “*ister kamu ister özel yaşamda meydana gelsinler, söz konusu eylemlerde bulunma tehdidi, zorlama veya özgürlüğün rastgele bir biçimde kısıtlanması da dahil olmak üzere, kadınlara fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik zarar ve acı verilmesi sonucunu doğuracak toplumsal cinsiyete dayalı tüm şiddet eylemleri olarak anlaşılacaktır*” şeklinde açıklamaktadır. Başka bir ifadeyle, bu maddeye göre, kadın ve erkek arasında eşitsizliğinin ortaya çıkmasında şiddetin nedenlerinden biri olan kadınlara yönelik ayrımcılığın yapılması ve insan haklarının ağır ihlali olarak tanımlanmaktadır.

İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin önsözünde ise “insanın temel haklarına, insan kişiliğinin onur ve değerine, erkek ve kadınların eşitliğine olan inançlarını bir kez daha açıklamış oldukları ve toplumsal ilerlemeyi kolaylaştırmaya, daha geniş bir özgürlük içerisinde, daha iyi yaşam koşulları oluşturmaya karar verdiklerini bildirmiş buldukları” ifade edilerek kadın erkek eşitliğine değinmiştir. Birleşmiş Milletler Şartı önsözü ve 8. Maddesinde de kadın ve erkeklerin eşitliğinden söz edilerek aslında bu belgeler de hak eşitliklerine olan inanç ilan edilerek adaletin korunmasına, özgürlük içerisinde daha iyi yaşama koşullarının sağlanmasına ve sosyal açıdan da ilerlemeyi kolaylaştırmaya olanak sağladığı söylenebilmektedir.

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'nin 1. maddesinde, kadınlara karşı ayrımcılık kavramını “*kadınların medeni durumlarına bakılmaksızın ve kadın ile erkek eşitliğine dayalı olarak politik, ekonomik, sosyal, kültürel, sivil ve diğer alanlardaki insan haklarının ve temel özgürlüklerinin tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanılmasını yerine getirmeyen ya da ortadan kaldıran ya da bunu amaçlayan ve cinsiyete bağlı olarak yapılan herhangi bir ayırım, dışlama ya da sınırlama anlamına gelecektir*” şeklinde belirtilerek ayrıntılı olarak tanımlamıştır.

2011 İstanbul Sözleşmesi'nden önce, “ayrımcılık” kavramının tanımını en geniş bir şekilde açıklayan uluslararası belge, “*Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşmesi*”²⁵ açıklamıştır. Bu sözleşmenin 1/1 Maddesine göre, “*Bu Sözleşmede, “ırk ayrımcılığı” terimi, siyasî, ekonomik, sosyal, kültürel veya toplumsal yaşamın herhangi bir alanında,*

24 Türkiye Cumhuriyeti Anayasa mahkemesi, Genel Kurul, Tuğba Arslan Başvurusu, Başvuru Numarası: 2014/256, Karar Tarihi: 25/6/2014. <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/256>

25 International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (1965)

insan hakları ve temel özgürlüklerin tanınmasını, uygulanmasını, bu hak ve özgürlüklerden yararlanılmasını ortadan kaldırmak veya zayıflatmak amacına ya da etkisine yönelik, ırk, renk, soy ya da ulusal veya etnik kökene dayalı her türlü ayırım, dışlama, kısıtlamaya da tercih anlamındadır.”²⁶

İnsan Hakları Komitesi (Human Rights Committee)²⁷ de 18 Nolu genel yorumunda da buna benzer bir tanım vermiştir (CCPR, 1989: para. 6).²⁸ Fakat tüm bu kaynaklar içinde en kapsamlı tanımı İstanbul Sözleşmesi vermektedir. Bu sözleşmenin 4/3. Maddesine göre, “*Taraflar bu Sözleşme hükümlerinin, özellikle de mağdurların haklarını korumaya yönelik tedbirlerin, cinsiyet, toplumsal cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi veya başka tür görüş, ulusal veya sosyal köken, bir ulusal azınlıkla bağlantılı olma, mülk, doğum, cinsel yönelim, toplumsal cinsiyet kimliği, sağlık durumu, engellilik, medeni hal, göçmen veya mülteci statüsü veya başka bir statü gibi, herhangi bir temele dayalı olarak ayırıcılık yapılmaksızın uygulanmasını temin edeceklerdir.”*

Tüm bu tanımlamalardan yola çıkıldığında toplumsal cinsiyet eşitliği ya da genel olarak eşitlik sorunları üzerinde durulması nihayetinde toplumların ortak bir çabası olmaya başladığı görülmektedir. Ayrıca tüm dünyada devletlerin gelişme yönlerinin toplumsal eşitliğe doğru olduğu, bu alanda verilen önemin arttığı ve uluslararası ölçekte verilen çabanın çoğalmakta olduğu anlaşılmaktadır.

6. KADINA YÖNELİK ŞİDDETİN ÇEŞİTLİ BOYUTLARI VE BUNLARIN KRİMİNALİZE EDİLMESİNDEKİ YÖNTEMLERİ

Kadına yönelik şiddetin engellenmesini amaçlayan İstanbul Sözleşmesi'nin olumlu özelliklerinden biri, üye devletlerin kadına yönelik çeşitli şiddet eylemlerini suç haline getirerek bu eylemelere yönelik cezaların öngörülmesidir. Çünkü İstanbul Sözleşmesi şiddete maruz kalan ve mağduru olan kadının korunması, kadına yönelik şiddetle mücadelede kurumsal yapıların oluşturulması, koordinasyon ve işbirliği süreçlerinin düzenlenmesi konusunu devlet organlarının asli sorumluluk alanı biçiminde tanımlayan hükümlere yer vermekte ve bu konuda takibini Avrupa Birliği komisyonunda kurulacak yeni bir birim bünyesinde yapmayı öngörmektedir (Alican Şen, 2018:142-143).

Devletlerin, insan haklarına yönelik taahhütlerini; insan haklarına saygı, insan haklarını koruma ve insan haklarını uygulama şeklinde üç ayırabiliriz. Devletler, insan haklarına saygılı olma taahhüdünde, insan haklarından yararlanan bireylerin alanına müdahale etmekten kaçınmalıdırlar. Bu tür haklara negatif statü veya koruyucu hakları adı da verilir. Yaşama hakkı, özel hayatın gizliği veya din

²⁶ Bkz. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanunbmmc086/kanunbmmc086/kanunbmmc08604750.pdf

²⁷ Human Rights Committee = CCPR = Committee on Civil and Political Rights

²⁸ CCPR (November 10 1989), *General Comment No. 18: Non-Discrimination*, For the text see: <http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/0/3888b0541f8501c12563ed004b8d0e?Opendocument>.

ve vicdan özgürlüğü gibi. Devletlerin insan haklarına karşı koruma taahhüdü ise, toplumda bireylerin birbirine karşı hak ihlallerini engelleme türünden faaliyetleridir. Uygulama taahhüdü türündeki insan haklarında devletler, bu hakların gerçekleştirilmesi için idari, iktisadi, adli vb. pozitif anlamda birtakım faaliyetlerde bulunmaları gerekmektedir.²⁹ Kadın Hakları Komitesi, 19 Nolu Genel Tavsiye Kararında, insan hakları ihlallerini önleme taahhüdünü yerine getirmek için devletlerin kadınları şiddetten koruyan ve kadınların özgürlüğünü teminat altına alan yasalar çıkarması gerektiğini belirtmektedir.³⁰

Viyana İnsan Hakları Konferansı (1993),³¹ kadına yönelik her türlü şiddetin insan haklarını ihlal ettiğini resmen ve kesin bir şekilde ilan ederek devletler, bu tür şiddeti önlemek, mağdurları korumak ve faileri cezalandırmak için uygun çabayı göstermeye kararlı olduğunu vurgulamaktadır.³²

1993 yılında Viyana’da düzenlenen Viyana İnsan Hakları Konferansı uluslararası kadın hareketi bakımından önemli adımlardan biri olmuştur. Konferansta kadınların maruz kaldığı şiddet olayları ve hak ihlalleri ayrı ayrı ele alınmış; zorla evlendirilen, okula gönderilmeyen, aile içinde cinsel şiddete maruz kalan, fiziksel şiddete uğrayan, çalışmasına izin verilmeyen ve zorla çalıştırılan kadınlar hakkında tespitlerde bulunulmuştur (Anıl vd., 2001: 11).

Viyana Konferansı’nın etkisi ile BM Genel Kurulu, 1993 yılında “*Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirge*” yayımlamıştır. Bildirge’nin 2. maddesinde kadına yönelik şiddet türleri sayılarak, şiddet türlerinin bu sayılanlar ile sınırlı olmadığı da belirtilmiştir. Bildirge’de kadının aile içerisinde karşılaştığı şiddet, aşağılanma, hakarete uğrama, kız çocukların istismarı, psikolojik, cinsel ve fiziksel şiddet eylemleri ifade edilmiştir. Bildirge’nin 4. maddesinde ise kadınlara karşı şiddetin önlenmesi hususunda devletlerin yükümlülükleri düzenlenmiştir. Devletlerin gelenek, örf, adet veya dinsel inançları mazeret göstererek sorumluluktan kaçamayacağı belirtilmiştir. Devletlerin acilen alması gereken önlemlerden de bahsedilmiş; şiddet fiilini cezalandırmak için ulusal mevzuatta gerekli düzenlemelerin yapılması, mağduriyetlerin giderilmesi ve yaptırımlar konulması gerekli görülmüştür (Karinca, 2010: 42).

1995 yılında ise IV. Dünya Kadın Konferansı düzenlenmiş ve kadının insan haklarına özel ağırlık verilmiştir. Bu konferansta o güne kadar olan çalışmalar ve sonuçlar değerlendirilmiştir. Öncelikli olarak belirlenen; kadınların giderek

29 Stamatopoulou, Elsa (2007), *Cultural Rights in International Law: Article 27 and Beyond*, Leiden/Boston, Martinus Nijhoff Publishing.

30 CEDAW (29 January 1992), *General Recommendation No. 19: Violence against Women*, U.N. Doc. A/47/38.

31 1993 Vienna World Conference on Human Rights, http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/129_1.pdf

32 Kalantry, Sital et al (2011), *Combating Acid Violence in Bangladesh, India and Cambodia (Report)*, New York, Avon Global Center for Women and Justice at Cornell Law School and the New York City Bar Association.

büyüyen yoksulluk yükü, eğitime ulaşımında eşitsizlikler, kadına karşı şiddet, silahlı çatışmaların kadınlar üzerindeki etkileri, karar ve yetki mekanizmalarında yaşanan eşitsizlik, ekonomik yönden eşitsizlik, kadının insan haklarının korunmasına yönelik eksiklikler, kadının medyaya ulaşımındaki ve katılımındaki eşitsizlik ve kadının bulunduğu konumu yükseltmedeki yetersizlik konularında hükümetler ilk kez somut adımlar atmaya davet edilmiştir.³³

İstanbul Sözleşmesi, kadına yönelik çeşitli şiddet biçimlerinin her biri için özel hükümler öngörmüştür. Örneğin; 36. maddesi “cinsel şiddet ve zorla evlendirme”, 33. maddesi “psikolojik şiddet”, 34. maddesi, “kadın sünneti”, 39. maddesi “kürtaj ve zorla gebelik”, 40. maddesi “cinsel taciz” suçları ile ilgili mağdurların korunması için üye devletlerin yükümlülüklerini ve faillerin yargılanması için yasal düzenlemeler, uygun yürütme ve yargı tedbirleri belirlenmiş ve açıklanmıştır.

İstanbul Sözleşmesi’nin ayrıca 12. Maddesinde devletler şiddeti önlemekle yükümlü kılınmış; namus, töre, din ve gelenek gibi sebeplerin şiddet gerekçesi olarak kullanılmaması yönünde gereken tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmiştir. Bireylerin ise bu noktada aktif rol alması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca şiddete ilişkin toplumsal farkındalığın arttırılması, eğitim müfredatına ilgili derslerin koyulması gerektiğine yer verilmiştir (Centel, 2012: 1). Devletin şiddet sonrası yükümlülükleri ise 18. maddeden itibaren düzenlenmiştir. Sözleşmede şiddet sonrası yükümlülükler genel ve uzman destek hizmetleri olmak üzere iki kısımda düzenlenmiştir. Genel destek hizmetleri çerçevesinde; devletlerin mağdurlara yönelik şiddet eyleminin etkilerinin azaltılmasına ve ortadan kaldırılmasına yardımcı olan hizmetleri sağlaması ve bu hizmetleri sağlamak üzere gereken tüm idari ve yasal önlemleri alması gerektiği vurgulanmıştır. Mağduriyetlerin ortadan kaldırılmasına yönelik bu hizmetler kolay ulaşılabilir hale getirilmesi gerekmektedir. Bu hizmetler mağdurlara yakın ve erişilebilir olduğunda kendinden bekleyen faydayı sağlayabilecektir. Aksi durumda da sözleşme gereğince kadına yönelik şiddet olaylarında başarılı olmayan devletlere karşı hukuki başvuru yoluna gidilebileceği belirtilmiştir (Düğmecı ve Gürsel, 2019: 21).

Kadına yönelik her türlü şiddet eyleminin tam sorumluluğunun yerine getirilebilmesi için kolluk kuvvetleri ile ceza adaletini sağlayan kurumların Sözleşme’ye uygun olarak etkin bir şekilde çalışmaları ile mümkündür. İstanbul Sözleşmesi’nde tarafların risk değerlendirmesi yapması (Md. 51), acil tehlike durumlarında failin mağdurun bulunduğu yere erişmesinin engellenmesi (Md. 52), yargılamanın re’sen yapılması ve tarafların kendi topraklarında işlenen

33 <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/pekin.pdf>

(Md. 55) şiddet olaylarında mağdurlar, şikayetlerini geri alsalar da işlemlerin devam etmesini sağlamak ile yükümlü olmuşlardır. Ayrıca Sözleşme'nin 59, 60 ve 61 maddelerinde taraf devletlerin vatandaşı olan kadınlar dışında sığınmacı ve göçmen kadınlar için de koruma sağladığı görülmektedir.

İstanbul Sözleşmesi, uluslararası hukuk ölçeğinde değerlendirildiğinde kadına yönelik her türlü şiddetin önlenmesi hususunda; mağdurların korunması, suçların kovuşturulması, suçluların cezalandırılması, kadına yönelik şiddetle mücadelede bütüncül ve eşgüdümlü politikaların hayata geçirilmesi doğrultusunda dört ilke etrafında şekillendiği söylenebilmektedir. Bu dört ilkenin beraber çalışması durumunda da kadına yönelik şiddeti önleme ve engelleme yönünde önemli bir adım atılabilecektir. Aksi takdirde tek başına önlemeye yönelik tedbirler bir işe yaramayacaktır.

7. İSTANBUL SÖZLEŞMESİ'NE ESASEN SİLAHLI ÇATIŞMALARDAKİ GÖÇ VE İLTİCA SORUNUNA KARŞI DEVLETLERİN TAAHHÜTLERİ

Sözleşmenin getirdiği yükümlülükler o kadar önemlidir ki; 2. maddenin son fıkrasına göre silahlı çatışma durumlarında bile geçerliliğini korur ve taraf devletlerin bunu garanti altına alması gerekir (Bayraktar, 2018:95).

İstanbul Sözleşmesi'nin kurucuları, silahlı çatışma, iltica ve göç gibi kriz durumlarında kadın ve özellikle kız çocuklarının diğer kesimlere göre daha savunmasız ve zarar görme nedeniyle üye devletlerin taahhütlerinin kapsamını bu üç alana genişletmiştir. Silahlı çatışma, iltica ve göç sorunlarının geçmişteki örneklerini de dikkate aldığımızda, insan haklarını, güvenlik karşılığında mübadeleye ve pazarlığa açan yönetimler her ikisinde kaybetmişlerdir. Aslında bu ikisi arasındaki seçimin bedelini de en çok ödeyenler kadınlar veya çocuklar gibi hassas gruplar ödemektedir. Kadınlar, sırf cinsiyetleri nedeniyle bu gibi tehlikeli ve kritik durumlarda erkeklere kıyasla savunmasız bir konumdadır.

Birleşmiş Milletler istatistiklerine göre, 2019 yılı sonu itibarıyla dünyada 26 milyon mülteci ve 4,2 milyon sığınmacı bulunmaktadır. Dünyadaki mültecilerin yarısını kadınlar ve kız çocukları oluşturmaktadır (BM Mülteci Örgütü, 2020:1). Bu nedenle göçmen ve mülteci kadınlara yönelik şiddet ile mücadele oldukça önemlidir. İstanbul Sözleşmesi barış zamanında olduğu gibi silahlı çatışma durumlarında da uygulanmaktadır. Çünkü sözleşmede yer alan şiddet türleri silahlı çatışma dönemlerinde kesilmemekte aksine daha da yaygın hale gelerek insanlığa karşı işlenen suçların bir parçası haline dönüşmektedir. Nitekim, silahlı çatışma durumları kadınları mülteci olmaya zorlayan en önemli nedenlerden birisidir. Bu dönemlerde işlenen tecavüzler gibi birçok suç özellikle kadınlara karşı işlenmektedir (Çakır ve Karabacak, 2019: 16).

Geri göndermeme (*non-refoulement*) ilkesi, göçmenler, mülteciler ve sığınmacılar açısından özel bir önem taşımaktadır. İstanbul Sözleşmesi'nin 61. maddesi, ikamet durumları ve statüleri ne olursa olsun şiddete uğrayan kadınların geri gönderilmemesi ilkesini düzenlemektedir. İkametleri veya statüleri gözetilmeksizin, korunmaya muhtaç olan şiddet mağduru kadınların yaşam riski bulunduğu, işkence, insanlık dışı muamele ya da cezaya maruz kalabileceği herhangi bir ülkeye hiçbir koşulda geri gönderilmemesini sağlamak üzere, gerekli olan hukuki veya diğer önlemleri almakla yükümlü olmuşlardır. Böylelikle geri gönderilmeye karşı sağlanan bu koruma; şiddet mağduru kadınların, iltica talepleri reddedilmiş ya da sonuçlandırılmamış olan ülkeden çıkarılma/ihraç durumundaki toplumsal cinsiyet temelli şiddete maruz kalabilecek herkese yönelik olarak menşe ülke ya da ikamet statüsüne bakılmaksızın geçerli olduğu yorumu yapılabilmektedir.

Taraf devletler, 60/2 maddesi kapsamında Sözleşme'de tüm gerekçelerden her birinin toplumsal cinsiyete duyarlı olacak bir şekilde yorumlanmasını sağlayacak ve bu gerekçelerden bir ya da birden fazlası nedeni ile zulüm görmeleri söz konusu ise başvuru sahiplerine yürürlükteki ilgili kanunlara göre mülteci statüsünün verileceği belirtilmiştir. Ayrıca 60/3 maddesi uyarınca taraflar, sığınmacılara yönelik toplumsal cinsiyete duyarlı kabul usulleri ile destek hizmetlerinin yanı sıra mülteci statüsünün belirlenmesi ve uluslararası koruma başvurusunu da kapsayacak şekilde gerekli hukuki ve diğer önlemleri de almakla yükümlü olmuşlardır.

Tüm bu hükümler doğrultusunda İstanbul Sözleşmesi; taraf devlet vatandaşı olmayan şiddet gören kadınları da korumakta olduğu, sığınmacı ve hukuki durumları ne olursa olsun göçmen kadınlara da ilişkin özel düzenlemelere yer verdiği görülmektedir. Böylelikle sözleşmenin şiddete uğrayan kadınların sınır dışı edilme endişesinin ortadan kaldırılmasına, mülteci ve göçmen kadınların dezavantaj yaratan koşullarını dengeleyen kapsamlı önlemler içerdiği söylenebilmektedir.

8. İSTANBUL SÖZLEŞMESİ'NİN UYGULANMASININ İZLENİLMESİ- GREVIO

Sözleşmenin taraflarca uygulanmasını izlemek üzere *group of experts on action against violence against women and domestic violence-* GREVIO (kadınlara yönelik şiddetle ve aile içi şiddetle mücadele konusunda uzmanlar grubu) ve Taraflar Komitesi oluşturulmuştur (Bakırcı, 2015:199). GREVİO üyelerinin seçiminde ise aşağıda belirtilen şartlar gözetilmektedir (İstanbul Sözleşmesi, Md. 66/4):

- “Yüksek ahlaki değerlere sahip bir kişiliği olan; insan hakları, toplumsal cinsiyet eşitliği, kadınlara yönelik şiddet ve aile içi şiddet veya mağdurlara yardımcı olma veya onları koruma konularında yetkinlikleri kabul edilmiş veya bu Sözleşmenin kapsadığı alanlarda mesleki deneyimi olan kişiler arasından şeffaf usuller ile seçileceklerdir;”,
- “GREVIO’da aynı ülke vatandaşı iki üye bulunamaz”,
- “Üyeler, temel hukuk sistemlerini temsil etmelidirler”,
- “Kadınlara yönelik şiddet ve aile içi şiddet alanı ile ilgili kişileri ve kurumları temsil etmelidirler”,
- “Üyeler kendi kişisel özellikleriyle katılacaklar, görevlerini yerine getirirken bağımsız ve tarafsız davranacaklar ve görevlerini etkili bir şekilde yerine getirmeye müsait olacaklardır”.
- “GREVIO en az 10, en çok da 15 üyeden oluşacak, üyelerin cinsiyet ve coğrafi bölge açısından dengeli olması, ayrıca farklı konularda uzmanlaşmış olmaları gözetilecektir. Üyeler, dört yıllık bir görev süresi için Tarafların aday gösterdiği kişiler arasından Taraflar Komitesince seçilecek; üyeler ancak bir dönem daha görev yapabilecek ve Taraf ülkelerin vatandaşları arasından seçilecektir.” (Md. 66/2).

GREVIO üyelerinin seçiminde; toplumsal cinsiyet eşitliği, insan hakları, kadınlara yönelik şiddet ya da mağdurları koruma konularında yetkinlikleri kabul edilmiş kişiler arasından seçilmesi, bu süreçte temel hukuk sistemlerinin gözetilmesi, seçimlerin aynı zamanda şeffaf usullere göre yapılması ve üyelerinin görevlerini yerine getirirken tarafsız davranılmasının beklenilmesi dikkat çekici şartlar olmuştur.

Taraflar Komitesi ise, kendi çalışma esaslarını kendisi belirleyen ve sözleşmeye taraf olan devletlerin temsilcilerinden oluşan siyasi bir organdır. Usul gereği, GREVIO tarafından hazırlanan “Değerlendirme Raporu ve Sonuçlar” belgesi Taraflar Komitesi’ne gönderilmekte ve bu Komite de belgeyi gözden geçirerek taraf devlete iletmektedir (Acar, 2016:5).

GREVIO’nun izleme usulleri ve çalışma yöntemine ilişkin usuller de, İstanbul Sözleşmesi’nin 68’inci maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddede taraflar GREVIO’nun hazırlamış olduğu soru formunu esas alarak Avrupa Konseyi Genel Sekreterine, GREVIO tarafından değerlendirilmek üzere rapor sunmakla yükümlü olmuşlardır. 68.madde de GREVIO ayrıca Avrupa Konseyi’nin bu konuda özelleşmiş birimlerinden, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiserinden ve Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesinden Sözleşmenin uygulanması hakkında bilgi edinebileceği belirtilmiştir.

GREVIO, Avrupa Konseyi'nin ilgili birimlerinden, uluslararası kuruluşlardan veya sivil toplum örgütlerinden elde ettiği bilgileri yetersiz gördüğü takdirde ulusal makamların iş birliğiyle taraf ülkelere ziyaret düzenleyebilmektedir (Md. 68/9). Sürecin devamında ise GREVIO, sözleşme hükümlerinin uygulanmasına ilişkin incelemelerin yer aldığı bir rapor taslağı hazırlamakta; bu taslakta tespit edilen sorunları söz konusu olan tarafın hangi şekilde ele alması gerektiğine ilişkin önerilere yer verilmektedir. Bu rapor taslağı, hakkında değerlendirme yürütülen tarafa, yorumlarını almak üzere iletilmektedir. Tarafın yaptığı yorumlar esas alınarak GREVIO, raporu ve sözleşme hükümlerini uygulayabilmek amacı ile taraf ülkenin aldığı tedbirleri ilgili tarafa ve taraflar komitesine göndermektedir. GREVIO'nun raporu ile varılan sonuçlar söz konusu tarafın olası yorumları ile birlikte, kabul edildikten sonra kamuya açıklanmaktadır (Md. 68/10-11).

Bu çerçevede raporlamaların ülke ölçeğinde belirli konular üzerinden yapılması önem teşkil etmektedir. Örneğin bir ülkede kadın sünneti bariz bir olgu ise GREVIO'nun o devlete bu konu hakkında neler yaptığına dair sorular sorması gerekmektedir. Dolayısıyla sözleşmenin denetimi için bu şekilde özgül sorular ile soru-cevap şeklinde raporlamanın olması daha doğru olacaktır.

Söz konusu Sözleşmenin uygulamasının izlenmesi süreci ile ortaya konan ülke raporları ve veriler ülkelerin, BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri arasındaki ilgili hedefin izlenmesi amacıyla da kullanılabilir nitelikte olup Sözleşmenin bir diğer olumlu dışsallığını da oluşturmaktadır³⁴

SONUÇ

İstanbul Sözleşmesi'nin sakıncaları konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. İşte bazı yaygın olarak tartışılan noktalar:

1. Toplumsal yapının zedelenmesi: Bazı eleştirilere göre, İstanbul Sözleşmesi aile yapısını zayıflatabilir ve toplumda geleneksel değerlerin aşınmasına yol açabilir. Bu görüşe göre, sözleşme aileye karşı olumsuz bir tutum sergileyerek toplumsal düzeni bozabilir.
2. İfade özgürlüğünün sınırlanması: Sözleşmedeki bazı ifadeler, cinsiyet konularında tartışma ve farklı düşüncelerin ifade edilmesini sınırlayabileceği endişesini yaratmaktadır. Bazı eleştirmenler, sözleşmenin cinsiyet kavramının belirsizliğine ve aşırı geniş yorumlanmasına yol açabileceğini ileri sürmektedir.
3. Ulusal egemenlik ve yasama yetkisinin sınırlanması: İstanbul Sözleşmesi, devletlerin yasama süreçlerini etkileyebilir ve ulusal egemenlik ilkesine

34 UN. "Sustainable Development Goals – Goal 5 Achieve gender equality and empower all women and girls / Target and Indicators", <https://sustainabledevelopment.un.org/sdg5>

müdahale edebilir. Bazı eleştirmenler, sözleşmenin ulusal parlamentoların bağımsızlığını sınırlayabileceği endişesini dile getirmektedir.

4. Kültürel ve dini değerlerin ihlali: Bazı topluluklar, İstanbul Sözleşmesi'nin yerel kültürel ve dini değerlere saygı göstermediği ve bunları ihlal ettiği görüşündedir. Bu eleştirilere göre, sözleşme, belli bir kültürel ve dini perspektifi dayatma eğiliminde olabilir.

Önemli not: Bu noktalar, İstanbul Sözleşmesi hakkında yapılan eleştirilerin bazı örnekleridir. Ancak, her biri farklı görüşler ve tartışmalar içermektedir ve tam bir resmi sunmamaktadır. Farklı bakış açılarını ve sözleşmeyi destekleyenlerin argümanlarını da dikkate almak önemlidir.

Kadına yönelik şiddet dünyada ve Türkiye'de köylü-kentli, eğitilmiş- eğitimsiz, çalışan- çalışmayan, genç- yaşlı demeksizin kadınların büyük bir çoğunluğunun yaşadığı ortak bir sorundur. Bu şiddet ister özel ister kamusal alanda meydana gelsin, kadının ruhsal, fiziksel, ekonomik, sosyal ve cinsel açıdan çok yönlü zarar görmesine, onurunun zedelenmesine, acı çekmesine ve kadınlara karşı ayrımcılığın da sürmesine yol açabilen bir eylemdir. Bu kapsamda kadına yönelik şiddet ekonomik, sosyal veya milli sınır tanımayan, küresel ve yapısal bir olay olduğu açıkça ortadadır. Modern bir dünyada ise bu tür şiddet olaylarına yer verilmemesi gerekmektedir. Buradan hareketle Avrupa Konseyi insan haklarının korunmasındaki rolünü de üstlenerek İstanbul Sözleşmesi'ni kabul etmiştir. Bu çalışmada da kadına yönelik şiddetle mücadelede koruma, önleme, politika geliştirme ve cezalandırma gibi boyutları ile bütüncül bir yaklaşım sergileyen İstanbul Sözleşmesi'nin önemli yanları, öngördüğü politika çerçevesi ve getirdiği yenilikler ayrıntılı olarak incelenmiştir.

İstanbul Sözleşmesi'nin aslında en önemli özelliğini, günümüzde neredeyse küresel bir sağlık sorunu haline gelen kadınlara yönelik şiddetin insan hakları ihlali türü olarak kabul edilmesi oluşturmaktadır. İstanbul sözleşmesiyle getirilen diğer önemli düzenleme ise devletlerin özen yükümlülüğü olmuştur. Bu yükümlülükle devletler kadına yönelik şiddet olaylarını önleme, soruşturma ve ulusal mevzuata göre cezalandırmaları için gereken özeni göstermeye davet edilmiştir. Bu yönleri ile İstanbul Sözleşmesi, aslında kadına yönelik şiddetin önlenmesinde sadece koruma, önlem ve cezalandırma hükümlülüklerini içermemekte ayrıca politika oluşturmaya yönelik kurumsal bir çerçeve ortaya koymasına da olanak tanıdığı görülmektedir. İstanbul Sözleşmesi ayrıca ulusal sınırları aşan boyutu da kabul edilerek devletlere kendi sınırları içerisinde maruz kalan ve vatandaşı olmayan kadınları da koruma, soruşturma ve kovuşturmada uluslararası iş birliği yükümlülükleri getirilmiştir.

İstanbul Sözleşmesi'nde kadın ile erkek arkasındaki “eşitsizliklerin ortadan kaldırılması” çalışılmamakta ya da kadın ile erkeği “aynı” olması ima edilmemektedir. Fakat sözleşmede, kadınların erkeklere göre daha aşağıda olduğu düşüncesine karşı çıkılabilmesi için eyleme geçilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca şiddete maruz kalan kadınların ekonomik durumlarına bakılmaksızın baroların adli yardım hizmetinden ücretsiz faydalanabilme hakkı, tedbir ve koruma kararı alabilmek için şiddet uygulayanın aileden olması gerekliliği kaldırılarak şiddeti uygulayan herkese karşı alınabilmesi sağlanmış ve şiddet tanımına fiziksel şiddet dışında ısrarlı takip, psikolojik, ekonomik ve cinsel şiddetin de olabileceği tanımı bu sözleşme sayesinde yapılmıştır.

Üstelik sözleşme kadınların nasıl güçlendirileceği ve destekleneceği temaları etrafında başarılı politika ve hizmetler üretilmesinde itici güç oluşturduğu söylenebilmektedir. Giderek artan şiddet olaylarına karşı önemli bir ihtiyaca da cevap vermekte ve özellikle de 7/24 hizmet verecek telefon hattı, cinsel saldırı ile şiddet merkezleri ve şiddet olayına anında müdahaleyi kolaylaştırarak geri dönülmez kayıpların önüne geçilebilmesine olanak tanınmasında önemli bir rol üstlendiği görülmüştür.

Son olarak kadına yönelik şiddetin ortadan kaldırılabilmesinde yasal düzenlemelerin rolü inkâr edilememektedir. Fakat kadına yönelik şiddetle mücadelenin yalnızca yasal düzenlemelerle başarıya ulaşabilmesi mümkün değildir. Kadına yönelik şiddet ile mücadelede başarılı olabilmek için, kadını bir birey olarak gören zihniyetin yerleştirilmesi, kadın kuruluşlarının deneyimlerinin dikkate alınması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ile bu açılardan kararlı olan devlet politikalarının uygulanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak o zaman anlaşmalarda yer alan bu korumaların hiçbirine gerek kalmayacak olup erkek ve kadın toplum içerisinde huzurla yaşayabilecektir.

KAYNAKLAR

- Anıl, Ela vd., (2001), “PEKİN+5: Birleşmiş Milletler’de Kadının İnsan Hakları ve Türkiye’nin Taahhütleri”, Yeni Çözümler Vakfı, Aralık.
- Aygut, H., (2017), “İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Sisteminde İhlallerin Onarılması”, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.2, S.37, (177-216).
- Bakırcı, K., (2015), “İstanbul Sözleşmesi”, Ankara Barosu Dergisi, C.4, S. 4, (133-204).
- Canikoğlu, K., S., (2015), “Kadınlara Yönelik Şiddetin ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesine Dair Ulusal ve Uluslararası Mevzuat (İstanbul Sözleşmesi ve 6284 Sayılı Kanun)”, Ankara Barosu Dergisi, S.3, (355-378).
- Centel, N., (2012), “Ceza Hukuku Şiddete Karşı Kadını Korur Mu?”, Ceza Hukuku Genç Akademisyenler Sempozyumu, İstanbul.
- Çakır, H., E., ve Karabacak, H., (2019), “Mülteci Kadınlara Yönelik toplumsal Cinsiyet Temelli Ayrımcılık ve Şiddetle Mücadele” Kadın Dayanışma Vakfı, Ankara.
- Dökmen, Z., Y., (2004), *Toplumsal Psikolojik Açıklamalar*, Ankara: Sistem Yayıncılık.
- Düğmeci, F., ve Gürsel, E., (2019), “Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetin Önlenmesi Hususunda Devletin Yükümlülükleri ve Sorumluluğu”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.21, S.2, (843-873).
- Gözübüyük, Ş., (2007), *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Gupta, V., Turban, D. B., Wasti, A. S., ve Sikdar, A., (2009), “The role of gender stereotypes in perceptions of entrepreneurs and intentions to become an entrepreneur, Entrepreneurship Theory and Practice”, C.33, S.2, (397-417).
- Karınca, E., (2010), “Sorularla Kadına Yönelik Şiddet”, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara.
- KAYAP, “Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Yasal Düzenlemeler, Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetin Önlenmesi Projesi, https://vatandas.jandarma.gov.tr/KYSOP/uzaktan_egitim/Documents/3%20YD.pdf, (1-112).
- KDV, *Kadına Yönelik Şiddet El Kitabı*, Ankara: Kadın Dayanışma Vakfı. <https://www.siginaksizbirdunya.org/images/files/2008-kadina-yonelik-siddet-el-kitabi.pdf>, (1-94).
- KYAIŞ, “Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetin Önlenmesinde Jandarmanın Rolü ve Prosedürler, Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetin Önlenmesi Projesi, https://vatandas.jandarma.gov.tr/KYSOP/uzaktan_egitim/Documents/4%20Jandarma.pdf (1-85).
- Martin, C., L., (1998), “*A Developmental Perspective on Gender Effects and Gender Concepts*”, Sexism and Stereotypes in Modern Society, ed: William B. Swann/ Judith H. Langlois/Lucla Albino Gilbert, American Psychological Association, Washington.
- Moroğlu, N., (2016), “Uluslararası ve Ulusal Hukukta Kadının İnsan Hakları”, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Hukuk F. Kuruluşunun 20. Yılı Armağanı Özel Sayısı, C.13, S.1. (1-30).
- Öncü, G., (2013), “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Sisteminde Kadına Karşı Aile İçi Şiddet Olgusu ve Bununla Mücadele Araçları”, C.32, S.2, (1-37).
- Özçelik, F., K., (2006), “Kadınlara Karşı Her Biçimiyle Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi’nin Usule ve Esasa İlişkin Düzenlemeleri ve Türk Anayasa Hukuku’na Yansımaları”, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, C.0, S.8, (317-340).
- Özdek, Y., (2004), *Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye (AİHS Sistemi AİHM Kararlarında Türkiye)*, Akasya Kitabevi, Ankara.
- Seçgin, F., ve Tural, A., (2011), “Sınıf öğretmenliği bölümü öğretmen adaylarının toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları”, e-Journal of New World Sciences Academy Education Sciences, C.,6, S.4, (2446-2458).
- Tekçe, S., T., (2019), “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İstanbul Sözleşmesi’nde Kadına Karşı Şiddeti Önleme Mekanizmaları ve Türkiye”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Uygur, G., (2015), “Toplumsal Cinsiyet ve Adalet: Hukuk Adaletsizdir”, Ankara Barosu Dergisi, S.4, (121-132).

İLETİŞİMİ EKSİK VEYA SINIRLI OLAN ÇALIŞANLARIN İŞYERİNDE SAĞLIK VE GÜVENLİĞE ETKİSİ

Filiz ARICAK¹

GİRİŞ

İşyerlerindeki iletişimin iyi derecede olması, çalışanların performanslarını artırır ve gerek duydukları bilgilere sahip olmalarında kolaylık sağlar. Ayrıca, olumlu bir çalışma ortamı oluşturur ve verimsizlikleri ortadan kaldırır. Dil engelleri karşılıklı iletişimi zora sokabilir veya problemlere sebep olabilir. Çalıştığı yerdeki dil yeterliliği sınırlı olan çalışanlar işlerini güvenli bir şekilde nasıl yapacaklarını bilmediklerinde, yaptıkları işte yaralanma ve ölüm olasılığını artabilir. Konuşma dili farklılıklarından dolayı yanlış anlama durumu da benzer sonuçlara yol açabilir. İş sağlığı ve güvenliği hakkında iletişim herkesin anlayabileceği bir dilde düzgün, açık ve sade bir şekilde iletilmelidir. İşverenler çalışanlarının dil engellerinin farkında olmalı ve çözüm odaklı yollar üretmelidirler. İşyerinde dil engeli farklı sebeplerden dolayı görülebilir. Bu çalışmada işçilerin göçmen veya mülteci olması veya işitme engelini olması durumları ele alınmıştır. Amacımız dil engeli durumunun işyerlerinde neden olabileceği iş kazası ve meslek hastalıklarını ortadan kaldırmak veya asgari düzeye indirmek için iş sağlığı ve güvenliği yönünden yapılabilecekler dair bir değerlendirme sunmaktır. Bunun için hem ülkemizde hem de küresel bağlamda buldukları ülkeden farklı yerlerde çalışan anadilinden farklı bir dil kullanılan yerlerdeki göçmen ve yabancı işçilerin sayısı için Uluslararası Çalışma örgütü (ILO) ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının (ÇSGB) raporlarından faydalanılmıştır.

LİTERATÜR İNCELEMESİ

Deneyimli, yaşı ileri, yıllar boyunca aynı işi yapan işçiler bile bir kelimeyi yanlış anlarsa bu bir yaralanma ile sonuçlanabilir. Özellikle inşaat, tarım, imalat sektörlerinde çalışanlar iş kazalarına daha yatkın olsalar da iş kazası her yerde meydana gelebilir. Schulte ve ark. (2018), 250 den az çalışanı olan işletmelerin işyerlerinin yüzde 99'nu oluşturduğuna dikkat çekerek Küçük-Orta-Büyük işletmeleri hedefleyen iş sağlığı ve güvenliği stratejisi geliştirerek dikkate alınması gereken bileşenlere genel bir bakış sunmuştur. Narayan ve Nair (2021) yaptıkları vaka çalışmasında iş sağlığı güvenliği iletişimsel dil mekanizmalarını vurgulamayı amaçlamışlardır. Çalışmalarında iletişimsel dil mekanizmalarının kaza oranını azaltmada ve beraberinde iş sağlığı ve güvenliği teknik terimlerini öğrenmede etkili bir araç olabileceğini belirtmişlerdir. O'Connor ve ark. (2005) çalışmalarında inşaatlara çalışan genç Latin işçilerine verilen güvenlik eğitimlerinin yeterliliğini değerlendirmeyi amaçlamıştır. Çalışmaya göre genç Latinler İngilizce iletişim becerilerinin düşük olması dolayısıyla çalışan güvenliği eğitimlerinde iki dilli hizmet ihtiyacının artmasını işaret etmiştir. Moyce ve Schenker (2018), göçmen işçilerin işyeri kazalarına ve olumsuz mesleki maruziyetlere daha çok maruz kaldıklarını belirterek bunların buldukları ülkenin siyasi ikliminin bir neticesi olduğunu belirtmiştir. Premji ve ark. (2023), dil engeli problemini yaşayan işçilerin işyerinde yaralanma riski altında olduklarını ve sağlık problemleri olsa bile bunu işveren aktarmada sorun yaşadıklarını belirtmiştir. Çalışma Kanada'nın iki eyaletindeki dil engeli yaşayan işçilerin sorunlarını bildirmedeki engelleri tespit etmeyi amaçlamıştır. Arcury ve ark. (2010), Amerika Birleşik Devletleri Tarım ve Ormanlık alanında çalışan göçmen tarım işçilerine yönelik uygulamadaki boşluklar özetlenmiş ve sağlık güvenliğinin iyileştirilmesi için önerilerde bulunulmuştur. Zólyomi ve Danaj (2019) Belçika, Avusturya, Hırvatistan, Almanya, İtalya, Romanya, Slovakya, Slovenya ve İspanya'nın yer aldığı 9 Avrupa Birliği ülkesinde görevlendirilen işçilerin karşılaştığı dil sorunlarını belirtmekte ve dil problemi nedeniyle maruz kalınan iş sağlığı ve güvenliği risklerinin azaltılmasına yardımcı olacak politik öneriler sunmaktadır. Oswald ve ark. (2019), dil engellerinin iş sağlığı ve güvenliği konusunda büyük ölçüde çözülmemiş bir iletişim problemi olduğunu belirterek Birleşik Krallık'taki büyük bir inşaat projesinde sağlık ve güvenlik iletişim stratejileri etnografik bir yaklaşımla araştırılmıştır. Makalede ayrıca tercüman kullanmanın 6 ve daha fazla sayıdaki çalışma gruplarında pratik olmadığı belirtilmiş ve şantiye sahasında teknolojinin sınırlamalarına da dikkat çekmiştir. De Jesus-Rivas ve ark. (2016), işyeri hemşireliğinin yabancı veya göçmen işçilerin güvenliğini artırmada önemli bir etkisi olduğunu belirtmiş ve anadili İngilizce olmayan işçiler için alternatif öğretim tekniklerinin kullanılmasının

bu anlamda yardımcı olabileceğine değinmiştir. Rojak ve Handayani (2023), Endonezya'daki işçiler anket kullanılarak için kesitsel bir çalışma yapılmıştır. Çalışmaya göre anadil dışındaki tüm dil engel türleri iş sağlığı ve güvenliği iletişiminin etkinliği ile pozitif, güçlü ve anlamlı şekilde ilişkilidir. İşyerinde dil engeli farklı sebeplerden dolayı görülebilir. Çalışanların göçmen veya mülteci olması veya işitme engelinin olması gibi.

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNDE İLETİŞİMİN ÖNEMİ

İş sağlığı ve güvenliği genel olarak işyerinde meydana gelebilecek yaralanma ve hastalıkların önlenmesi için yapılan sistematik çalışmalardır. Çalışan sağlığını korumaktan maliyetleri azaltmaya kadar sayısız faydası vardır.ve en önemli odak noktası çalışmanı korumaktır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'ne göre çalışan kesim dünya nüfusunun yarısını temsil etmektedir ve küresel ekonomiye en büyük katkıyı vermektedirler (WHO,2007). İş sağlığı ve güvenliği de çalışanların yeteneklerini destekleyen bir unsur olup İletişim iş sağlığı ve güvenliği açısından önemli bir faktördür. Çalışanların hem birbirleriyle hem de yöneticileriyle etkileşimde bulunmasını ve bilgi alışverişini sağlar. Etkili bir iletişim esas amacı çalışmanı korumak ve dolayısıyla iş kazası ve meslek hastalıklarını en aza indirmek olan iş sağlığı ve güvenliğine katkı sunar. Şu başlıklarla da iletişimin gerekliliğini gösterebiliriz:

- Çalışanların bilgi alışverişinde bulunmalarını birbirleriyle paylaşmalarını sağlar. Örneğin tehlikeyi bildirme, riski belirleme ve gerektiğinde müdahale edebilme konusunda bilgiye vakıf olma.
- İş esnasında çalışanlar potansiyel tehlikenin farkına varır, dikkat çeker ve uyarıları zamanında yapabilir. Bu sayede uygun tedbirler alınarak olası kazalar engellenir.
- İş güvenliği işverenden işçiye kadar tüm çalışanları kapsayan bir unsur olduğundan işbirliği ve koordinasyon iletişim sayesinde yapılır. İletişim ekip çalışması ile işbirliğini destekler.
- İşyerinde gerçekleşebilecek kriz veya acil durumlarda etkili bir iletişim, çalışanların güvende ve hatta hayatta kalmasını sağlarken, acil duruma hızlı bir şekilde müdahale edilmesine de yardımcı olur.
- İşyerinde alınan iş güvenliğine dair politikaların çalışanlara iletilmesi ve sade bir şekilde anlatılmasında iletişim bunun kolay anlaşılmasını ve kabulünü sağlar.

Etkili bir iletişim işyerinde hayati derecede önemlidir. Düzgün ve açık bir iletişim aracılığıyla iş güvenliği kültürünün desteklenmesi ve güvenli çalışma ortamının sağlanması gerekmektedir.

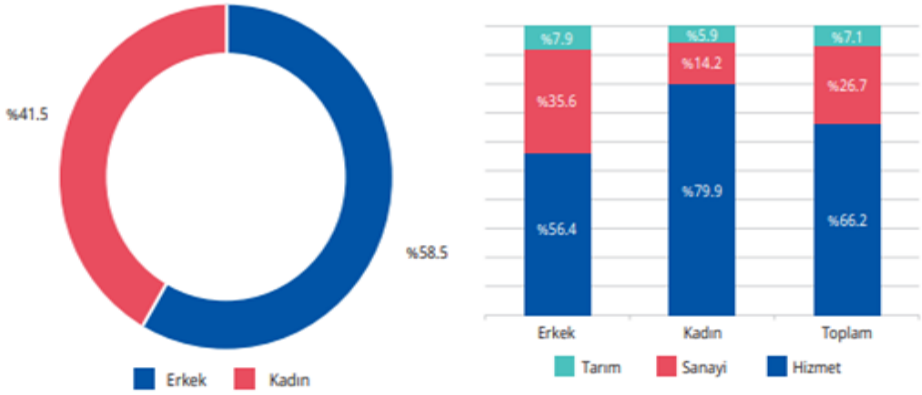
BÜNYESİNDE GÖÇMEN VEYA MÜLTECİ ÇALIŞAN OLAN İŞYERLERİNDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ İÇİN İLETİŞİM

Uluslararası Çalışma Örgütü (İLO)'nun 2019 raporuna göre uluslararası göçmen işçi sayısı 169 milyondur ve bu bir önceki 2017 raporunda bildirilen rakamdan 5 milyon fazladır. Uluslararası göçmen çalışanların cinsiyete bağlı küresel dağılımları (Şekil 1, a) da gösterildiği gibidir. Rapora göre 169 milyon göçmenin 99 milyonu erkek işçi iken 60 milyonu kadın göçmen işçidir. Göçmenlerin yoğunluklu olarak hizmet sektöründe yer aldığı da görülmektedir. Bunu sırasıyla sanayi ve tarım sektörü izlemektedir (Şekil 1, b). Göçmenlerin yerli halka göre nispeten daha tehlikeli işlerde tehlikeli durumlara maruz kalabilecekleri yerlerde çalışma olasılıkları yüksektir (Orrenius ve Zavodny, 2009). Nitekim Chan (2006), New York'da gerçekleşen 29 ölümlü inşaat kazasından 21'i, göçmen veya dil yeterliliği sınırlı olan işçileri kapsadığını belirtmiştir.

İşyeri bünyesinde göçmen, mülteci işçilerin yer aldığı yerlerde iş sağlığı ve güvenliğine dair yapılabilecekler onları zarar görebilecekleri her türlü durumdan korur. Böyle işyerlerinde işçilerle iletişim en yüksek düzeyde olmalı, her türlü iş güvenliği çalışmalarına katılımları sağlanmalı, ciddi öneme sahip durumlarda (ekipman, araç kullanımı gibi) anlayıp anlamadıklarına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Bunlara ek olarak eğer mümkün ise yapılması gerekenler;

- İşyerinde tercüman sağlanması,
- eğitimlerde tehlikelere dikkat çekmek için görsel öğelerden yararlanmak,
- yeni başlayan işçileri deneyimli işçilere teslim etmek ki bu sosyalleşmeye de katkı sağlar
- malzeme etiketlerinin , güvelik bilgi formlarının onların anlayabileceği şekilde olmasını sağlamak
- deneyimli çalışanlarla eşleştirme yapılarak ekip olarak çalışmalarını sağlamak

şeklinde sıralanabilir.

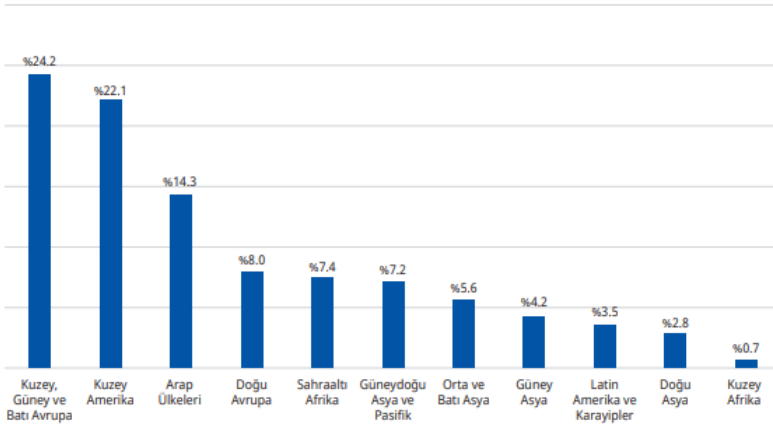

(a)

(b)

Şekil 1. Göçmen işçilerin cinsiyete bağlı dağılımları(a) ve yer aldıkları sektörler (b) (ILO,2019 Raporu)

Uluslararası Göçmen çalışanların dünyadaki dağılımı Şekil 2.de gösterildiği gibidir. Buna göre göçmen çalışanların özellikle 3 bölgede yoğunlaşmış olduğu görülmektedir. Bunlar Kuzey-Güney-Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Arap ülkeleridir.

Şekil 2. Uluslararası göçmenlerin bölgelere göre dağılımı (ILO,2019 Raporu)

Ülkemiz açısından da bakıldığında Türkiye son yıllarda coğrafi konumu nedeniyle göç alma konusunda stratejik bir noktadadır. Kanuni yollarla çalışan göçmen işçilerin yanında bir milyon kaçak göçmenin ülkemizde bulunduğu tahmin edilmektedir (Civan ve Gökalp,2011). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının 2021 verilerine göre ülkemizde çalışma izni alan yabancı sayısı 168 bin 103 tür (ÇSGB,2021). Şekil 3'te cinsiyet ve yıla bağlı çalışma izni verilen yabancı sayısı gösterilmiştir. 2011 yılından 2021 yılına kadar çalışma izni alan yabancı sayısının artış gösterdiği görülmektedir.

Yıl Year	Çalışma izin sayısı Number of work permit						
	Kadın Female		Erkek Male		Bilinmeyen(*) Unknown		Toplam Total
	Sayı Number	%	Sayı Number	%	Sayı Number	%	
2011	8.396	48,1	9.070	51,9	0	0,0	17.466
2012	19.552	60,6	12.727	39,4	0	0,0	32.279
2013	28.406	62,0	17.417	38,0	0	0,0	45.823
2014	31.308	59,9	20.986	40,1	1	0,0	52.295
2015	37.621	58,3	26.899	41,7	1	0,0	64.521
2016	35.601	48,4	37.948	51,6	0	0,0	73.549
2017	37.756	43,3	49.426	56,7	0	0,0	87.182
2018	48.087	41,5	67.750	58,5	0	0,0	115.837
2019	50.690	34,9	94.542	65,1	0	0,0	145.232
2020	41.853	33,9	81.721	66,1	0	0,0	123.574
2021	48.371	28,8	119.732	71,2	0	0,0	168.103

Şekil 3. Çalışma izni alan yabancı sayısı ve cinsiyet durumları (ÇSGB,2021 raporu)

İşyerlerinde güvenliğin sağlanması ve çalışanların korunması için yapılabilecekler arasındaki ilk iş amacına uygun eğitim sağlamaktır. Eğitim, çeşitli şekillerde, farklı materyaller kullanılarak en yalın haliyle çalışanlara aktarılabilir. Arıca ve Çağlar (2021), yaptıkları çalışmada iş güvenliği eğitimlerinde yer alabilecek çeşitli modellerin analizini gerçekleştirmişlerdir.

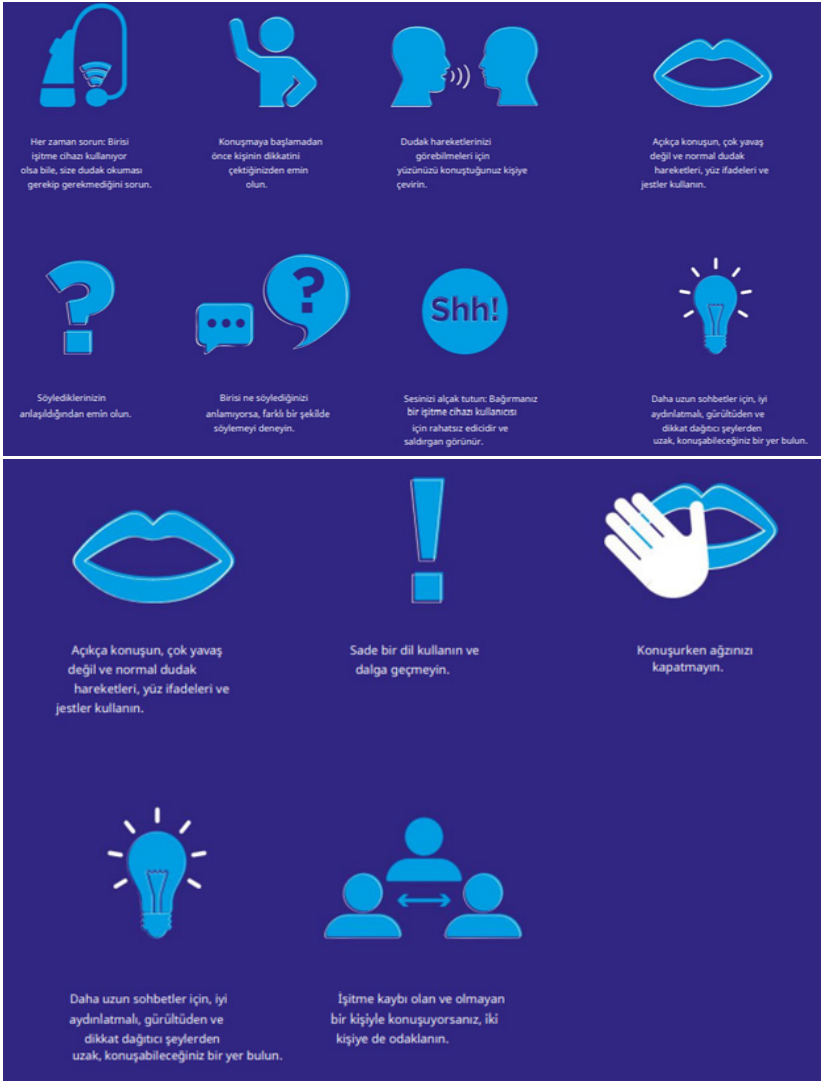
BÜNYESİNDE İŞTİME ENGELİ İLE DİL VE KONUŞMA ENGELİ OLAN İŞYERLERİNDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ İÇİN İLETİŞİM

Her çalışanın işyerinde güven içerisinde sağlıklı bir şekilde işini yapması gerekir. İşverenler tüm işçilerini gözetmeli ve onların durumlarına uygun politikalar üretmelidirler. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının 23 Nisan 2023 Engelli ve yaşlı İstatistik bültenine göre ulusal veri sisteminde kayıtlı olan işitme engelli sayısı 179 bin 867, dil ve konuşma engelli sayısı 33 bin 686'dır (Aile, 2023). İş sağlığı ve güvenliği kapsamında da engelli çalışanlara yönelik risk ve kontrol mekanizması geliştirilmelidir. İşitme engeli olan çalışanlar için yapılabilecekler:

- Yangın ve acil durumlarda aktifleşen sesli alarmların görsel uyarı, ışıklı olması
- Tehlike içeren işlerde görsel iletişime geçilmesi
- İş güvenliği eğitimlerinde işaret dili ile bilgilendirme yapılması veya sesi metne çeviren teknolojik araçlardan faydalanılması,
- Hareketli vasıta veya ekipmanlara ışıklı uyarı cihazları konulması
- İş güvenliği politikalarına erişimlerinin olması
- Acil durum ve tahliyelerde görsel planların konumlarının bildirilmesi

- Asansör vb. kapalı alanlarda yalnız başına iken arıza olduğunda yapılabilecekler hakkında önceden bilgi sahibi olunması
- Diğer çalışanlara bu tür engeli olan personel için farkındalık yaratmak
- İşitme engeli olan veya az işitenler için özellikle hareketli araçlardan zarar görmemek adına önünde ve arkasında reflektörlü bir logo olan kıyafetler temin edilmesi

şeklinde sıralanabilir. Aşağıdaki Şekil 4 de yer alan tutumlar işitme engelli, sağır çalışanı olan işverenler için iletişimin sağlıklı olması adına uygulanabilir (URL 1).

Şekil 4. İşitme engelli veya sağır çalışanları anlamaya yönelik işyerleri için iletişime yardımcı tutumlar

İşverenler işitme engeli olan işçilerin işlerini yaparken dezavantajlı duruma düşmemeleri için gerekli makul düzenlemeleri yapmaktan kaçınmamalıdır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Hemen hemen her konuda olduğu gibi sağlık güvenlik yönetiminin düzgün işleyebilmesi için etkin bir iletişim gereklidir. Sağlıklı güvenli ve üretken bir işyerinin yegâne anahtarı iyi bir iletişimdir. İletişim, çalışan rolünün ve verilen yönergelerin anlaşıldığından emin olmak için gerekli bir unsurdur. Çalışanlar ise işyerlerinin en önemli varlıklarıdır. İşyerlerinin piyasada güçlü olması için çalışanlarının refah seviyesinin en yüksek düzeyde tutulması gerekir. Göçmen işçiler, dünyanın her yerinde hizmet, tarım, inşaat veya diğer gelişme için önemli olan diğer sektörlerde büyük ölçüde katkı sağlamaktadır. Göçmen, mülteci veya işitme engelinden dolayı dil engellerini yaşayanlar işyerinde çeşitlilik sağlarlar. Ancak dil farklılıkları veya işitememe iletişim için önemli bir sorundur. Maruz kalınan tehlikenin iş arkadaşlarına veya bir üst amirine bildirilmesinde sorun yaşanabilir. Bilhassa işyerlerindeki görevlerini yaparken etkin bir şekilde iletişim kurulamadığında ekip olarak çalışmanın zarar görmesinin yanı sıra moral, motivasyon üretkenlik düşer ve potansiyel olarak iş kazaları da artabilir. Bu anlamda göçmen ve mülteciler ile işitme engelliler gibi bireylerin olduğu işyerlerinde mutlaka iletişimsizliğin getireceği durumlar göz önüne alınarak hareket edilmelidir. 6331 sayılı İş Sağlığı ve güvenliği Kanunu Madde 4'e göre İşverenler çalışanlarını sağlık ve güvenlik risklerinden korumalıdır. Burada çalışanın engelli, göçmen veya mülteci olması işverenin sorumluluğunu değiştirmeyecektir. Göçmen işçilerin veya işitme engellilerin çalıştıkları işyerlerinde konuşulan dili konuşma veya anlama becerileri sınırlıdır. İletişim açısından desteklenmeleri gerekir. İşyeri iletişiminde ve eğitiminde bu faktörlerin ele alınmaması işyerindeki herkesi riske atabilir. Bu sebepten işyerinde eğer mümkün ise;

- çalışanların dilinde talimatlar, materyaller ve eğitim verilmesi
- görsel algı için resimler, semboller içeren materyaller kullanılması
- önemli bilgilerin defa eten farklı şekillerde tekrarlanması (yazılı, görsel, sözlü,grafiksel şekillerde)
- anladıklarından emin olmak için geri bildirimler istenmesi
- tecrübe sahibi işçilerle eşleştirme yapılması
- işyerinde hâkim olan dile yönelik dersler veya kaynaklar sunulması
- işyerinde karşılaşılabilecekleri tehlike ve risklerin anlatılması

- güvenli çalıma uygulamalarının takip edilmesi
- olası kaza veya hastalıkları nereye bildirmeleri gerektiğinin açıklanması,
- acil durumlarda önce kimi aramaları gerektiği konusunda bilgilendirme ve buna yönelik araçların sağlanması
- tatbikatlara katılım sağlanması ve bireylere roller verilmesi
- Sağlık güvenliğinin teşvik edilmesinde farklı iletişim türlerinden yararlanmak (e-posta, konferans, sunumlar, diyagramlar vb.)
- farklı renklerdeki zorunlu tabelaların gösterilmesi ve bilgilendirilmesi. Örneğin acil çıkış, ilkyardım, toplanma yeri Yeşil renkte, tehlike Kırmızı renkte, zorunluluk Mavi renkte, Uyarılar Sarı renkte gibi.

İşyeri yöneticilerinin güvenli bir iş yeri için etkili planlar oluşturarak ve ne yapılması gerektiğine karar vererek sadece sağlık ve güvenlik hakkında konuşmaları değil, aynı zamanda bu sözleri aktif şekilde tamamlamaları gerekir. Prosedürleri ister göçmen ister engelli olsun her çalışana açık ve etkili bir şekilde ileterek ve olumlu eylemleri hayata geçirerek, güvenli bir iş yeri ve işletme içinde aktif bir sağlık ve güvenlik kültürü elde edilmesi ve sürdürülmesi çok daha olasıdır. Bu bağlamda iletişim yönünden daha sınırlı veya eksik olan çalışan bireylere yönelik tutum, davranış ve icraatların geliştirilmesi hem işyeri güvenliğine hem de çalışan güvenliğine olumlu katkı getirecektir. Aksi takdirde iletişim başarısızlıklarının işverene maliyetli olabileceği de düşünülmelidir.

KAYNAKLAR

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. Nisan 2023 Engelli ve Yaşlı Bülteni. <https://www.aile.gov.tr/eyhgm/sayfalar/istatistikler/engelli-ve-yasli-istatistik-bulteni/> Erişim tarihi: 21/07/2023
- Arcury, T. A., Estrada, J. M., & Quandt, S. A. (2010). Overcoming language and literacy barriers in safety and health training of agricultural workers. *Journal of agromedicine*, 15(3), 236-248.
- Arıca, F., & Çağlar, E. (2021). İş Güvenliği Eğitimlerinde Kullanılan Modellerle Meta Analiz Yöntemle Bakış. *Pearson Journal*, 6(15), 482-490. <https://doi.org/10.46872/pj.395>
- Chan S. (2006)“Fatal Construction Accidents in the City Rise Sharply Over 12 Months” *New York Times*. p. C13. November 22.
- Civan, O. E. & Gökalp, A. (2011). Göçmen İşçi Kavramı ve Göçmen İşçilerin İş Sağlığı ve Güvenliği. *Çalışma ve Toplum*, 1 (28) , 233-264 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ct/issue/71795/1155214>
- De Jesus-Rivas M, Conlon HA, Burns C. (2016). The Impact of Language and Culture Diversity in Occupational Safety. *Workplace Health & Safety*. 64(1):24-27. doi:10.1177/2165079915607872
- ILO, Uluslararası Çalışma örgütü. (2019) Küresel Yabancı Göçmen İşçi Tahminleri. Erişim adresi: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/genericdocument/wcms_811865.pdf Erişim tarihi:18/07/2023
- Moyce, S. C., & Schenker, M. (2018). Migrant workers and their occupational health and safety. *Annual review of public health*, 39, 351-365.
- Narayan, R., & Nair, V. K. (2021). The roles of communicative language mechanisms in occupational health and safety milieu in reducing workplace hazards. *Journal of Language Teaching and Research*, 12(2), 264-274.
- O'Connor, T., Loomis, D., Runyan, C., dal Santo, J. A., & Schulman, M. (2005). Adequacy of health and safety training among young Latino construction workers. *Journal of occupational and environmental medicine*, 272-277.
- Orrenius PM, Zavodny M. (2009). Do immigrants work in riskier jobs? *Demography*. 46(3):535-51. doi: 10.1353/dem.0.0064. PMID: 19771943; PMCID: PMC2831347.
- Oswald, D., Wade, F., Sherratt, F., & Smith, S. D. (2019). Communicating health and safety on a multinational construction project: Challenges and strategies. *Journal of construction engineering and management*, 145(4), 04019017.
- Rojak, O. B., & Handayani, Y. (2023). The Correlations between Language Barriers and Occupational Safety and Health Communication in Indonesia. *International Journal of Occupational Safety and Health*, 13(3), 386-395. <https://doi.org/10.3126/ijosh.v13i3.49980>
- Schulte PA, Cunningham TR, Guerin RJ, Hennigan B, Jacklitsch B. (2018). Components of an Occupational Safety and Health Communication Research Strategy for Small- and Medium-Sized Enterprises. *Ann Work Expo Health*. 13:62. doi: 10.1093/annweh/wxy054. PMID: 30212881; PMCID: PMC6376316.
- URL 1, <https://rnid.org.uk/wp-content/uploads/2020/05/Employers-Guide.pdf>
- World Health Organization. (2007). Workers' Health: Global Plan of Action. Sixtieth World Health Assembly Agenda item 12.13. http://www.who.int/occupational_health/WHO_health_assembly_en_web.pdf.
- Zólyomi, E., & Danaj, S. (2019). Language barriers and the occupational safety and health of posted workers. *Policy Brief*, 4.Premji, S., Begum, M., & Medley, A. (2023). Systemic barriers to reporting work injuries and illnesses in contexts of language barriers. *American journal of industrial medicine*, 66(2), 122-131.

MALTA'DA 1834'TE YABANCILARA TÜRKÇEYİ ÖĞRETMEK İÇİN YAZILMIŞ BİR KİTAPTAKİ KALIP SÖZLER, ÖZDEYİŞLER, DEYİMLER VE DEYİMLEŞMİŞ BİRLEŞİK FİİLLER¹

Fecri YAVI²

GİRİŞ

Dil, pratik ve sistemli bir çalışma prensibine sahiptir. Bu sayede konuşurlarına az sözle çok şey anlatma, lafı dolandırmadan iletişimi gerçekleştirme ve en az çabayla en doğru şekilde kendini ifade edebilme imkânı sunmaktadır. Şüphesiz ki Türkçe sayılan bu özelliklerin hepsine sahip, söz varlığı açısından zengin ve işlek bir kelime türetim mekanizmasına sahip dillerden biridir. Türkçe, başka dillerle karşılaştırıldığında söz varlığında daha çok kalıplaşmış dil birimine sahiptir. Onun bu özelliği, söz varlığını zenginleştirdiği gibi, dil kullanıcılarına sözlü ve yazılı iletişimde çok çeşitli anlatım yolları sunmakta ve Türkçenin yabancılara öğretiminde belirgin bir rol oynamaktadır (Gökdayı, 2008: 89).

Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesi içinde bulunduğumuz son yüzyıla sığdırılamayacak kadar eskilere dayanmaktadır. Türklerin çok geniş coğrafyalarda büyük imparatorluklar kurmaları, Türkçenin yabancılar tarafından öğretilmesini de gerekli kılmıştır. Böylelikle hem kurulan imparatorlukların sınırları içinde kalan bağlı milletler hem de bu imparatorluklarla dinî, siyasi, sosyal, iktisadi başta olmak üzere birçok alanda bağlantı hâlinde olan diğer ülke milletleri Türkçeyi öğrenme çabası içerisinde bulunmuşlardır. Bu ülkelerden biri de incelemiş olduğumuz Türkçe öğretme kitabından hareketle Malta olmuştur diyebiliriz. Osmanlı toprağı olmamasına rağmen 19. yüzyılda Malta'da Türkçeyi öğrenme ihtiyacı iki ülke arasındaki ticari ilişkilerden kaynaklanmış olsa gerek. Üzerine çalıştığımız kitap, yabancılara Türkçe öğretmek amacıyla 1834

1 Kitabı dijital kütüphanelerden temin ettik. Bu dijital kütüphanede eserin bulunduğu sayfanın URL adresi şu şekildedir: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10572741?page=14,15>

2 Öğr. Gör. Dr., Şirnak Üniversitesi Türk Dili Bölüm Başkanlığı, fecri.yavi@gmail.com

tarihinde Malta’da basılmıştır. 24 sayfadan oluşan bu kitap, Arap alfabesiyle ve Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır. Kitabın kapağında “Okumak Kitabıdır” şeklinde bir başlıktan sonra Kutadgu Bilig’den bir beyit yer almaktadır. İslami Türk edebiyatının bilinen ilk eseri ve Türkçenin şaheserlerinden olan Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib tarafından 11. yüzyılda kaleme alınmıştır. Eserin elimizde Mısır, Herat ve Fergana olmak üzere üç nüshası bulunmaktadır. Pierre Amédée Emilien Jaubert, 1825’te ilk defa Kutadgu Bilig’i bilim çevrelerine tanıtmış, 1870’te Hermann Vambéry’nin Uygurlar üzerine yaptığı incelemesinde eserin kökeni ve tarihiyle dili üzerinde durulmuştur. Eserin metin olarak bilim dünyasına takdim edilmesi ise Wilhelm Radloff’un 1890’da eserin bilinen ilk yazmasının faksimilesini neşretmesiyle mümkün olabilmektedir. Radloff, daha sonra Kahire’de Hidiv Kütüphanesi’nde bulunan yazma ile karşılaştırarak birinci kısmını 1900’de, ikinci kısmını 1910’da yayımlamıştır. Her üç nüshanın Türk Dil Kurumu tarafından 1942-1943 yıllarında tıpkıbasım olarak yayımının ardından Reşit Rahmeti Arat’ın hazırladığı tenkitli metin 1947’de, tercümesi 1959’da basılmıştır. 1964’te Arat’ın ölümü üzerine bu çalışmanın devamı olarak düşündüğü dizini öğrencilerinden oluşan çalışma arkadaşları 1979’da tamamlamıştır (DİA, 2002: 479).

Kutadgu Bilig’in tam metninin ancak 1890’da bilim dünyasına sunulması kitabımızın basılış tarihinin ise 1834 olması, bizde kitap yazarının Malta’da Kutadgu Bilig’in başka bir nüshasını görmüş olabileceği veya eserin bu beytini bir yerden duyup ezbere bildiği fikrini uyandırmaktadır. Kapakta yer alan beyit, Kutadgu Bilig’in bilinen üç nüshasında *Kimiñde ukuş bolsa aslı bolur / Kayuda bilig bolsa beglik bulur* (Arat, 1947: 45) şeklinde geçmektedir. Kitabın kapağında ise bu beyit *Kimde ukuş bolsa aslı bolur / Hayırda bilig bolsa beglik bulur* şeklindedir. Doğu Türkçesine has olan *kimiñde* ve *kayuda* sözcükleri, kitabımızda *kimde* ve *hayırda* sözcükleriyle değiştirilmiştir. Eğer kitabın yazarı bu beyti ezbere değil de bir nüshadan bulup yazdıysa bu nüsha elimizdeki üç nüshadan biri değildir ve son dönemde istinsah edilme ihtimali oldukça yüksektir.

Ankara’daki eski bir yazmada ve Saraycık’ta bulunan bir küp üzerinde Kutadgu Bilig’in bazı beyitlerine rastlanmıştır (Ercilasun, 2017: 313). Kutadgu Bilig, sadece yazıldığı döneme etki etmeyip yüzyıllar boyu çeşitli coğrafyalarda ve Türkçenin farklı lehçelerinde dilden dile dolaşan önemli bir eserdir. Eserin 11. yüzyılda yazılmasına rağmen 19. yüzyılda yazıldığı coğrafyadan çok uzakta ve yazıldığı lehçeden farklı bir lehçeyle yazılmış bir kitabın kapağında bir beytinin yer alması, onun büyüklüğünü gösteren önemli örneklerden biridir.

İncelemiş olduğumuz kitap, pratik bir Türkçe öğretim kitabıdır. Kitabın ikinci sayfasında harfler, üçüncü sayfasında heceler ve sayfanın sonunda sayılar

yer almaktadır. Dördüncü ve beşinci sayfalarında ise Osmanlı Türkçesinde kullanılan sözcükler bulunmaktadır. Bu sözcükler; organ, akrabalık, meslek, eşya, bitki, hayvan, hastalık ve zaman dilimi adları ile bazı sıfatlar ve -mA isim-fiil ekli birkaç fiilden ibarettir. Kitabın altıncı sayfasında Türkçe sayı adları bulunmaktadır. Sayfanın sonunda Muḥāṭaba “hitabet, konuşma” başlığı altında selamlaşma veya hâl hatır sormaya dayalı iletişim cümleleri bulunmaktadır. Bu başlıktan sonra sekizinci sayfada Türkçe Söylemek İçün başlığı altında iki kişinin karşılıklı konuşmasına dayalı bir metin yer almaktadır. Bu metinden de anlaşılacağı üzere bu kitabın yazılış amacı Türkçe öğretmek içindir. Metinde yer alan:

- Türkçeyi kâmil bilürsin dirler. (8/13)
- Allah vire öyle olaydı.” (8/14) ve “Türkçe eyü söylemek için şık şık söylemek gerek.” (9/5), “Korqma, Türkçe söylemek ol kadar güç degil.” (9/9) şeklindeki cümleler, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine o dönem insanların bakış açısını göstermesi açısından önemlidir.

Sonraki metin Kitabet İçün “yazı yazma için” başlığını taşımaktadır. Bu başlık da iki kişinin karşılıklı konuşmasına dayalıdır. Bu konuşmada postaneye gidip mektup göndermek için söylenmesi gereken cümleler bulunmaktadır. Bundan sonraki metin ise Satmak İçün başlığını taşımaktadır. Bu başlıkta alışverişte kullanılan kalıp ifadeler yer almaktadır ve bu ifadeler karşılıklı konuşma şeklinde sunulmuştur.

Kitabın on ikinci sayfasından itibaren çeşitli kısa hikâyeler bulunmaktadır. Bunlar: Arslan ile Sıçan Vaḫ‘asıdır, Ölüm ile Ölen Adamın Vaḫ‘asıdır, Bir Dilkinin Vaḫ‘asıdır, Tāvusın Kıyafetine Giren Karganın Hikâyesidir, Bıñarı ile Irmağın Vaḫ‘asıdır, Esir Düşen Mehter ve Arslan ile Öküzler Meşelidir başlıklarını taşımaktadır. Bu hikâyelerden sonra “Bu aña meşelidir...” şeklinde başlayan bir cümleyle hikâyeden çıkarılması gereken ders veya verilmek istenen mesaj özdeyiş tarzında verilmektedir. Kitabın son metni ise Ba‘zı Emsâl-i Süleymân ‘Aleyhi’s-selâm başlığıyla bazı tavsiye ve öğütlerden oluşmaktadır.

Kitap, Osmanlı Türkçesinin söz varlığına dair önemli örnekler sunmaktadır. Bununla birlikte bazı sözcük ve yapılar arkaik unsur taşımaktadır. Kitapta Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan bazı sözcüklere yer verilmiştir: *ayt-* “demek” 15/1, *bilence* “beraber” 7/16, *kaçan* “ne zaman, ne zaman ki” 18/16, *şınğun ol-* “hezimete uğramak” 17/2, *taşra* “dış, dışarı” 16/14, *uşbu* “bu, şu” 12/14. Osmanlı Türkçesinde kullanımı devam eden bazı sözcüklerin ise Eski Anadolu Türkçesindeki düzlük-yuvarlaklık uyumuna aykırı hâllerine yer verilmiştir: *altun* “altın” 12/10, *bitür-* “bitirmek” 10/12, *datlu* “tatlı” 15/9, *delük* “delik”

12/17, *deyü* “diye” 8/7, *eyü* “iyi” 6/16, *içerü* “içeri” 11/9, *içün* “için” 8/12, *kendü* “kendi” 14/9, *toğrı* “doğru” 14/2.

19. yüzyıl, Osmanlı Türkçesinde bazı sözcük ve yapıların bugünkü Türkçeye yakın şekillerinin oluştuğu bir dönemdir. Fakat metinde bazı sözcük ve yapıların ses değişimi geçirmemiş eski şekilleri bulunmaktadır: *kaŋğı* “hangi” 10/14, *kanı* “hani” 10/8, *koğa* “kova” 14/16, *ne aşıl* “nasıl” 8/1; 10/13, *nece* “nasıl, nice” 7/2, *ol kadar* “o kadar” 9/9.

Söz varlığına dair dikkat çeken bir diğer özellik ise Türkçeye Batı dillerinden geçmiş olan milyon kelimesinin Türkçe karşılığı olarak *on biñ yüz* sayısının yer almasıdır: ... *Allah Ta ‘ālā yerine on biñ yüz mükāfāt ider*. “...Allahutaala, yerine milyon(larca) mükāfat verir.” 13/11.

Kitapta gramer açısından dikkat çekici bir diğer özellik belirtme hâli ekiyle ilgilidir. Ekin Eski Anadolu Türkçesinde bazı durumlarda üçüncü teklik şahıs iyelik ekinden sonra +n şeklinde olması, incelediğimiz kitapta da karşımıza çıkmaktadır: *arşının* “arşınıni” 11/17, *bağçesin* “bahçesini” 17/6, *hâlin* “hâlini” 13/4, *hasteligin* “hastalığıni” 14/4, *ölümin* “ölümünü” 14/4, *ricāsın* “ricasını” 13/2, *süretin* “suretini” 15/2, *ümīdin* “ümidini” 15/4, *vücūdın* “vücudunu” 16/4. Bir örnekte ise Eski Türkçede kelimenin yalın hâline gelen +nI belirtme hâli ekini görmekteyiz: *Gel oğlan uşbu çukanı al da çelebî ile berāber git*. “Gel çocuk, şu çuhayı al da çelebi ile beraber git.” 12/14.

1. Kitapta Kullanılan Kalıp Sözcükler

Hürriyet Gökdayı, kalıp sözcükleri şu şekilde tanımlamaktadır: “Önceden belirli bir biçime girip öylece hafızada saklanan, söyleneceği sırada yeniden üretilmeyip olduğu gibi hatırlanarak ve eğer gerekiyorsa bazı eklemeler ve çıkarmalar yapılarak kullanılan, tek bir sözcükten, ardışık veya aralı sözcüklerden oluşabilen, belirli durumlarda toplumun benimsendiği sözcükleri sunarak iletişimin kurulmasına veya devamına yardım eden ve kullanım yerleri çok sınırlı olan kalıplaşmış dil birimleridir.” (Gökdayı, 2008: 106). Kalıp sözcükler, önceden toplum tarafından belirli durumlar için hazırlanmış ifadeler olduklarından bu ifadeleri bozmak veya değiştirmek pek mümkün görünmemekle beraber bazı kalıp sözcüklerin öğeleri, kullanıldıkları şahıslara göre çekimlendiğinde farklı ekler alabilmektedirler. Söz gelimi, bir selamlaşma ifadesi olarak “nasılsın?” sözcüğü karşıda birden fazla kişi varsa veya tanımadığımız ya da yaş, mevki açısından saygı duyduğumuz biri varsa “nasılsınız?” şeklinde ifade edilebilir. Bu durum, kalıp sözün ifade ettiği anlamı veya kullanılma amacını değiştirmez. Burada kalıp söz, yalnızca hitabın durumuna göre çekimlenmiş olur. Fakat bazı kalıp sözcükler vardır ki bunlar hiçbir şekilde değişmezler, her şahısta aynı şekilde ifade edilirler: *afiyet olsun*,

günaydın, geçmiş olsun, iyi akşamlar, merhaba, Allah korusun, Allah rahmet eylesin, Allah'a ismarladık, selamünaleyküm, ayıptır söylemesi, teşekkürler vs.

Kalıp sözlerin kullanıldığı yer ve kullanım amacı konuşan kişi tarafından belirlenmez. Bunu belirleyen şey toplumdur. Kişi, toplum tarafından belirlenen kalıp sözleri yerinde ifade etmekle içinde bulunulan olağan veya olağan dışı durumda kendisini en iyi şekilde ifade etmiş olur. Böylelikle dilin toplumsal düzeninin korunmasına ve kalıp sözlerin sonraki nesillere aktarılmasına yardımcı olmuş olur. Kalıp sözler, çoğunlukla mecaz anlam taşıdıklarından veya öğelerinden bazılarının kendi anlamı dışında kullanılmasından dolayı bir dili yeni öğrenenler için öğrenilmesi gereken ilk sözler niteliği taşımaktadırlar. Kişi, bir yabancı dili öğrenme veya iletişimi bu dilde sağlama niyetindeyse önce selamlaşmak veya hal hatır sormak için belirlenmiş kalıp sözlerden başlar ve devamını getirir. Kalıp sözler, aynı zamanda yabancı dil öğretiminde kültür aktarımı için de son derece büyük bir önem arz etmektedirler. Dil, bir milletin kültürünün ve yaşayış tarzının aynası durumundadır. Toplumun sevdiği veya sevmediği şeyler, sakındığı, yadırgadığı, yasakladığı veya takdir ettiği davranışlar kalıp sözlerde saklanır. Bunlar, toplumun değer yargılarını yansıtır. Dolayısıyla Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesinde kalıp sözler üzerinde ayrıca durulması ve bununla ilgili etkinliklerin arttırılması icap eder.

Üzerinde çalıştığımız 1834 tarihli yabancılara Türkçeyi öğretmek amacıyla yazılmış kitapta da “Muḥāṭaba”, “Türkçe Söylemek İçün”, “Kitābet İçün”, “Satmak İçün” başlıklarında karşılıklı konuşma şeklinde kalıp sözler öğretilmiştir. Aynı zamanda kitabın devamında yer alan diğer metinlerde de birçok kalıp söz tespit edilmiştir. Bu kalıp sözlerden bazıları günümüz Türkiye Türkçesinde de kullanılmakla beraber kitapta bugün kullanılmayan ve Osmanlı Türkçesinin söz varlığına dair güzel örnekler sunan kalıp sözler de bulunmaktadır. Kitapta yer alan ikilemeler de kalıp sözler olarak çalışmamıza eklenmiştir.

1.1. İçinde Bulunulan Zaman Dilimiyle İlgili İyi Dilek Bildirenler

Şabāḥiñiz ḥayr ola. “Sabahınız hayır olsun, hayırlı sabahlar” 6/14

Aḫşamıñiz ḥayr ola. “Akşamınız hayır olsun, hayırlı akşamlar” 7/18

Giceñiz ḥayr ola. “Geceniz hayır olsun, hayırlı geceler” 7/19

Bu vaḫtiñiz ḥayr ola. “Bu vaktiniz hayır olsun.” 7/6

1.2. Hayır Dua Bildirenler

‘Aḫıbetiñiz ḥayr ola. “Sonunuz hayırlı olsun.” 7/7

‘Ömriñiz çoḫ ola. “Ömrünüz uzun olsun.” 7/13

Allah rāzı ola. “Allah razı olsun.” 7/14

Allah bilence olsun. “Allah seninle olsun, Allah yardımcın olsun.” 7/16

Allah sağlığı virsün “Allah sağlık versin.” 8/10

1.3. Ağırılama ve Uğurlama Bildirenler

Allah ısmarladık. “Allah’a ısmarladık.” 7/15

Allah yol açıklığı vire. “Allah yolunuzu açık etsin, yolunuz açık olsun.” 7/17

Hoş geldiniz. “Hoş geldiniz.” 6/15

Hoş geldiñ. “Hoş geldin.” 15/6

Hoş buldık “Hoş bulduk.” 7/5

Şafâ geldiñ. “Sefa geldin, hoş geldin.” 6/15

Varıñ sağlık ile. “Sağlıcakla varın.” 7/17

1.4. Selamlaşma Bildirenler

1.4.1. Muhatabın Hâlini, Hatırını Sormaya Dayalı Olanlar

Keyfîñiz eyü mi? “Keyfîiniz iyi mi, iyi misiniz?” 6/16

Ne aşılız? “Nasılısınız?” 6/17

Ne aşıldır şimdi? “Nasıldır şimdi, iyi mi?” 8/8

Mizâc-ı şerîfîñiz ne aşıldır? “Sağlığınız, sıhhatiniz nasıldır?” 7/1

Necesiz? “Nasılısınız?” 7/2

Ne haber? “Ne haber? Nasıl gidiyor?” 7/9

Bir haberiñ yok mu? “Bir haber yok mu? Yeni bir şey yok mu? Ne var ne yok?” 7/10

Kâğıdlar ne dirler? “Gazetelerde ne yazıyor?” 7/11

1.4.2. Sorulan Soruya Cevap Mahiyetinde Olanlar

Eyü, hoş “İyi, hoş.” 6/18

Hoş, eyiz “Hoş, iyiyiz.” 7/4

1.5. İhtimal Bildirenler

Belki “Belki” 8/16

Şanıırım “Sanırım” 10/16

Ya dañı... “Yoksa hâlâ...” 8/4

1.6. Kesinlik Bildirenler

Elbette “Elbette” 14/9

1.7. Muhatabı Yüceltmeyi ve Saygı Duymayı Bildirenler

Bendeñiz el öper. “Bendeniz, elinizi öperim.” 7/8

Benden selām eyle. “Benden selam söyle.” 8/11

Sizi sağ salīm gördigimden sevinirim. “Sizi sağ salim gördüğüme sevindim.”
7/3

1.8. Hoşnutluk ve Minnet Bildirenler

Ne mutlu “Ne mutlu” 8/17, 20/13, 21/1, 24/8, 24/10

Şükür “Şükür” 7/2

Şükür Allah’a “Allah’a şükür” 8/9

1.9. İstek, Rica ve Dilek Bildirenler

Allah vire. “İnşallah, dileriz ki, Allah vere de.” 8/14

Öyle olaydı. “Keşke öyle olsaydı.” 8/14

Ricā ideriz. “Rica ederiz, lütfen.” 9/1

1.10. Onay veya Kabul Bildirenler

Belī “Evet, öyle.” 17/19

Gerçeksın. “Haklısın, doğrudur.” 9/12

Nola. “Tamam, olur; ne olacak ki, yapılır, sıkıntı değil.” 12/15

1.11. Harekete Geçirmeyi ve İkaz Etmeyi Bildirenler

Buyur “Buyur” 11/9

De “Haydi” 12/6

İşte “İşte, buyur” 10/6, 11/2, 11/12, 11/14

Tiz kalk “Çabuk kalk” 8/5

Çorkma “Korkma” 9/9

Çoğru söyle “Doğru söyle” 14/2

1.12. Hayıflanma Bildirenler

Eyvāh “Eyvah!” 15/1

Yazık “Yazık!” 15/1

1.13. Seslenme, Hitap veya Unvan Bildirenler

Ağa “Ağa” 11/16

Cānım “Canım” 15/7

Çelebī “Çelebi” 11/5, 12/14

Deliler “Ey deliler” 22/12

Efendim “Efendim” 6/14, 6/15

Ey “Ey” 13/14, 20/10, 21/4, 22/10, 22/12, 24/8

İhtiyār “Ey ihtiyar” 14/1

Merdler “Ey insanlar” 22/10

Oğlan “Oğlan, çocuk” 12/14

Oğlum “Oğlum” 19/3, 19/19

Oğullar “Oğullar” 24/8

Oğuzlar “Erenler, oğuzlar” 22/12

Sultānım “Sultanım” 6/15, 6/17, 7/5, 7/7, 12/15

Vay “Vay” 22/12

1.14. Alışverişte Kullanılan Kalıp Sözcükler

Arşının kaçaya verirsin? “Arşımını kaçaya verirsin?” 11/17

Bahāludur. “Pahalıdır.” 11/19

Bahāsını söyledim. “Olanı söyledim, gerçek fiyatını söyledim.” 12/3

Ben mālımdan utanmam. “Ben malıma güvenirim, malımdan utanmam.” 11/10

Bir akçe eksik olmaz. “Bir akçe eksik olmaz.” 12/5

Bir şey lāzım mı? “Bir şey lazım mı? İhtiyacınız olan bir şey var mı?” 11/5

Eñ iyisini çıkar. “En iyisini çıkar.” 11/11

Ġayrı yerde bundan iyisini bulamazsın. “Başka bir yerde bundan iyisini bulamazsın.” 11/16

Ne istersiz? “Ne istersiniz? Bir isteğiniz var mı?” 11/7

Ne lāzımdır? “Ne lazımdır?” 11/7

Şoñ laķırduñı söyle. “Son sözünü söyle. En son kaçaya olur?” 12/2

1.15. Sebep Bildiren Kalıp Sözcükler

Allah Ta’ālā rızāsı-çün “Allahutaala’nın rızası için” 13/10

Anınçün 18/2, *anıñ için* “Onun için” 9/1

Ĥatırın için “Hatırım için” 15/10

İçün “İçin” 14/15, 18/10

Niçün? “Niçin? Neden?” 9/15, 12/11

1.16. Zaman Dilimini veya Tarihi Öğrenmeye Dayalı Sorulan Kalıp Sözcükler

Ayın kaçınıcıdır? “Bugün ayın kaç?” 10/17

Bugün posta günü değil mi? “Bugün posta günü değil mi?” 9/14

1.17. İkillemeler

Birer birer “Birer birer” 18/12

Döke döke “Döke döke” 16/10

Eyü fenâ “İyi kötü” 9/7

Gide gide “Gitgide” 9/4

Kendü kendüye “Kendi kendine” 14/9

Şık şık “Sık sık” 9/5, 9/6

2. Kitapta Kullanılan Özdeyişler (Vecizeler)

Özdeyiş, Türkçe Sözlük'te “*Bir düşünceyi, bir duyguyu, bir ilkeyi kısa ve kesin bir biçimde anlatan, genellikle kim tarafından söylendiği bilinen özlü söz, vecize, ülger, kelamıkibar, aforizm, aforizma, motto*” (TS, 1866) şeklinde tanımlanmaktadır. İncelediğimiz kitapta kullanılan özdeyişler, çoğunlukla hikâye metinleri verildikten sonra “Bu aña meseldir ki...” şeklinde başlayan ve anlatılan hikâyeden çıkarılması gereken dersi veya alınması gereken mesajı özetler nitelikteki cümlelerden ibarettir:

Cümleye eylik ve ihsân eyle. “Herkesi iyilik ve ihsan eyle.” 13/7

Günleriñ uzunluğu şağındadır, māl ve izzet şolundadır. Günlerin uzunluğu şağındadır, mal ve izzet solundadır.” 20/17

Her hıfzdan ziyāde kalbiñi hıfz eyle. “Her muhafazadan önce kalbini muhafaza eyle.” 21/13

Hikemā ‘izzeti mīrās ideler ve sefihler ‘aybı çekeler. “Hikmet sahipleri izzeti miras ederler ve iradesizler yakışsız bir biçimde davranırlar.” 21/12

Hikmet incülerden evlādır ve cümle maqbūlat aña berāber olamaz. “Hikmet, incilerden üstündür ve makbul olan hiçbir şey ona denk değildir.” 23/1

Kemlige sebep olan kemligi idenden kemdir. Kötülüğe sebep olan kötülüğü edenden daha kötüdür.” 18/3

Māl ve menfa ‘at cümlesi Allah ‘dan gelir. “Mal ve menfaatin hepsi Allah’tan gelir.” 17/13

Peymānesi şolup ölüme pek yakın olanlar ekseri derdiyle ölür. “Kadehi (zamanı) dolup ölüme yakın olanlar ekseri dertleriyle ölürler.” 14/10

Rab, yeri hikmet ile temelledi, gökleri 'aql ile hâzır eyledi. “Rab, toprağı hikmet ile temellendirdi ve gökleri akıl ile hazırladı.” 21/2

Terbîyeyi diñleyiñ ve hakîm oluñ hem andan tebâ'üd itmeñ. “Terbiyeyi dinleyin ve ona hâkim olun hem ondan uzaklaşmayın.” 24/10

Doğrular yerde sâkin olalar ve kâmiller anda bâkî kalalar. “Doğrular yerde sakin olurlar ve ağırbaşlılar orada baki kalırlar.” 19/16

3. Kitapta Kullanılan Deyimler ve Deyimleşmiş Birleşik Fiiller

Deyimler, “genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbekleri” (TS, 651) şeklinde tanımlanabilir. Deyimleşmiş birleşik fiiller ise isim veya isim soylu bir ya da birden fazla sözcüğün belirli şekil bilgisi kalıpları içinde esas bir fiil ile birleşerek anlam kayması veya kalıplaşmasından oluşmuş yapılardır. Bunlar, tek bir kavrama karşılık gelirler ve fiilden önceki ad ögesi sabit değildir. Ögelerinin anlam kaymasına uğramış olması, deyimleşmiş birleşik fiillerin bir diğer özelliğidir (Korkmaz, 2017: 201). İncelemiş olduğumuz kitapta tespit edilen deyimler ve deyimleşmiş birleşik fiiller şunlardır:

Avâzını vir-: ses vermek, bir çağrıya karşılık vermek 22/7

Avâzla çağır-: seslenmek, çağırmak 19/6

Ayağı sürç-: ayağı dolaşmak, telaştan ayakları birbirine takılmak 21/7

'Ayıbı çek-: ayıp etmek, yakışsız bir biçimde davranmak 21/12

Azād eyle-: azat eylemek, serbest bırakmak 13/1, 13/2

Berāber olama-: denk gelememek, eşit olamamak 23/2

Boğazına bağla-: yanından ayırmamak; kalbinde saklamak 20/3

Cān vir-: can vermek, ölmek 13/13

Dehşet gel-: dehşete kapılmak, çok korkmak 12/18

Etek der-miyān it-: ileri atılmak, öne çıkmak; harekete geçmek 13/5

Emirlerini şakla-: emrine uymak, buyruğunu tutmak 19/4, 19/19

Emrini geçme-: emrine uymak, karşı gelmemek 24/4

Fāyda itme-: fayda etmemek, etkisi olmamak 13/4

Fitne kıpar-: fitne fesat çıkarmak, ara bozmak 22/6

Ġadr it-: zulmetmek, haksızlık etmek 24/13

Giriftār ol-: tutulmak, yakalanmak 13/3

Gözlerinden gitme-: gözünün önünden gitmemek, bir türlü unutamamak 21/4

Ġaflet it-: gaflete düşmek, gaflet içinde olmak 14/7

Ġazaba gel-: gazaba gelmek, kızmak, öfkelenmek 17/8

Ġaber vir-: haber vermek, bildirmek 14/10

Ġalāşa çalış-: kurtulmaya çalışmak, kurtulmak için uğraşmak 13/4

Ġalāş ol-: kurtulmak 15/14

Ġāşıl it-: ortaya çıkarmak 24/13

Ġayāt bul-: can bulmak, canlanmak 24/12

Helāk ol-: helak olmak, yok olmak 18/18

Ġıfz it-: korumak 19/12, 24/9

Ġılesin duy-: hilesini sezmek, hilesini anlamak 16/8

Ġoş-āmedine inan-: tatlı diline inanmak 15/18. “Ġoş-āmed” sözcüğü “hoş geldin” anlamına gelip bu birleşik fiilde anlam değişimine uğrayarak tatlı dil, hoş karşılama anlamları kazanmıştır.

İşlāh ol-: düzelmek, iyileşmek 14/5

İftihār it-: iftihar etmek, gurur duymak 16/5

İmdād it-: yardım etmek, imdadına yetişmek 17/2

İmdādına yetiş-: imdadına yetişmek, imdada koşmak, yardım etmek 15/15

İmdādı tokun-: yardım etmek, imdadına yetişmek 13/8

Ġādir ol-: kadir olmak, gücü yetmek 18/16

Ġanını dök-: kanını dökmek, öldürmek 22/3

Ġaşd eyle-: kastetmek, kötülük etmek 14/15

Ġulaġına diñlet-: kulak asmak, önem vermek, dinlemek 19/5

Lutf eyle-: lütfetmek, bağışlamak, iyilikte bulunmak 12/19, 13/17

Maşhara it-: maskara etmek, alay etmek, gülünç duruma düşürmek 9/10

Mertebesinden düş-: sahip olduğu makam veya mertebeyi kaybetmek 17/1

Mühlet vir-: mühlet vermek, zaman tanımak 13/17

Nāçār kal-: naçar kalmak, çıkar yol bulamamak 15/4

Niyāz it-: niyaz etmek, yalvarmak 17/18

Ölüm ħaddine gel-: ölecek duruma gelmek, son demlerini yaşamak 13/13

Ölüm ħaddine ko-: ölecek duruma getirmek 16/10

Perverde ol-: yetiştirilmek 24/5

Ricā et-: rica etmek, ricada bulunmak 12/19

Sakalına gül-: sakalına gülmek, ciddi görünen şeylerle alay etmek 15/18

- Salṭanat it-*: saltanat sürmek, rahatlık ve bolluk içinde yaşamak 23/8
Salṭanat sür-: saltanat sürmek, rahatlık ve bolluk içinde yaşamak 23/7
Sıklet it-: sıkıntı vermek, zora koşmak 13/15
Şingun ol-: hezimete uğramak, yenilmek, kaybetmek 17/2
Sülük it-: bir yola girmek, bir yol tutmak 18/11
Tahkır it-: tahkir etmek, aşağılamak 19/3
Ṭaşra bırak-: dışında bırakmak, dâhil etmemek 16/14
Ṭoğru bak-: doğru bakmak, düzgün olmak 21/16
Ümidin kes-: ümidini kesmek 15/4
Yanından gider-: kötü bir alışkanlığı veya durumu bırakmak, terk etmek 21/15
Yolını düz eyle-: doğru yolda gitmek, doğru yoldan şaşmamak 21/17
Yolında git-: yolundan gitmek, uymak 19/15
Zafer bul-: kazanmak, zafer elde etmek 18/16

TRANSKRİPSİYONLU METİN

Oğumağ Kitābıdır

Kimde uğuş bolsa aşlı bolur
Ėayırda bilig bolsa beglik bulur

Malta- 1834

(4/1)	gün	şu	el	ev	zift
(4/2)	gice	dil	kol	kapu	mihr
(4/3)	ay	yüz	diz	kuyu	bal
(4/4)	dün	göz	cân	ateş	tuz
(4/5)	buz	kaş	süd	müm	biber
(4/6)	çeh	baş	zekâ	fener	eyü
(4/7)	kar	bıyık	deri	gül	arık
(4/8)	şovık	şaç	et	kov	tar
(4/9)	kız	ağız	semiz	yağ	yeñi
(4/10)	er	kan	ana	neft	ağır
(4/11)	katı	bult	dimāğ	korqu	
(4/12)	tabī'at	yağmur	dudağ	şazelik	
(4/13)	evliyālar	dolu	boyun	arzū	
(4/14)	peygamber	tuman	yañak	cesāret	
(4/15)	yıldız	tūfān	kulağ	utanma	
(4/16)	cennet	şaganak	kirpik	aksırma	
(4/17)	güneş	yıldırım	dirsek	şancı	
(5/1)	aydınlık	'avret	bağırsak	şarılık	
(5/2)	karanlık	çocuk	gülme	kanbur	
(5/3)	ısıcağ	oğlan	ağlaş	oğlu	
(5/4)	rūzgār	şakal	kemük	kardeş	
(5/5)	çok	sağa	pādişāh	hayvān	
(5/6)	mübāşeret	çiftçi	sultān	arslan	
(5/7)	işte	şandukçı	kraliçe	geyik	
(5/8)	derzi	dībācı	şehzāde	kaplan	
(5/9)	nağkāş	na'lband	beg	kurd	
(5/10)	sırāç	katıfeci	duğa	pelenk	
(5/11)	koca	kuşbāz	han	fil	
(5/12)	yazıcı	'arabacı	mīrzā	ceyrān	

(5/13)	‘aṭṭār	şahāf	müftī	deve	
(5/14)	sā‘atçı	ķalemķār	elçi	boĝa	
(5/15)	cāmcı	mūmcı	vezīr	inek	
(5/16)	şarrāf	şam‘dāncı	defterdār	ķatır	
(5/17)	sirgeci	kōmürce	çāvuş	topal	
(5/18)	igneci	ħallāc	pāşā	taşşan	

(6/1) bir iki üç dört beş (6/2) altı yedi sekiz toķuz on (6/3) on bir on iki on üç on dört (6/4) on beş on altı on yedi (6/5) on sekiz on toķuz yegirmi (6/6) yegirmi bir otuz kırķ elli altmış (6/7) yetmiş seksen toķsan yüz (6/8) iki yüz üç yüz dört yüz (6/9) beş yüz altı yüz yedi yüz (6/10) sekiz yüz toķuz yüz biñ (6/11) iki biñ on biñ (6/12) yüz biñ

(6/13) Muħaṭaba

(6/14) Şabahıñız ĥayr ola efendim.

(6/15) Ĥoş geldiñiz sulṭānım, efendim şefā geldiñ.

(6/16) Keyfiñiz eyü mi?

(6/17) Ne aşılısız sulṭānım?

(6/18) Eyü ĥoş.

(7/1) Mizāc-ı şerīfiñiz ne aşıldır?

(7/2) Şükür ya siz necesiz?

(7/3) Sizi sağ salīm gördiğimden sevinirim.

(7/4) Allah’a şükür ĥoş, eyiz.

(7/5) Ĥoş buldıķ sulṭānım.

(7/6) Bu vaķtiñiz ĥayr ola.

(7/7) ‘Āķıbetiñiz ĥayr ola sulṭānım.

(7/8) Bendeñiz el öper.

(7/9) Ne ĥaber?

(7/10) Bir ĥaberiñ yok mı?

(7/11) Kāĝıdlar ne dirler?

(7/12) Hīçbir şey işitmedim.

(7/13) ‘Ömriñiz çok ola.

(7/14) Allah rāzı ola.

- (7/15) Allah ışmarladık.
 (7/16) Allah bilence olsun.
 (7/17) Varıñ sağlık ile Allah yol aıklığı vire.
 (7/18) Ađşamıñız hayr ola.
 (7/19) Giceñiz hayr ola.
 (8/1) Bu gice ne aşıl idiñiz?
 (8/2) Pek fenā idim.
 (8/3) Uyumadım.
 (8/4) Ya dađı bu sā'āte dek dōšekde misiz?
 (8/5) Tiz alk.
 (8/6) Dün gice gi yatdım.
 (8/7) ardařıñ hastadır deyü işitdim.
 (8/8) Ne aşıldır şimdi?
 (8/9) şükür Allah'a eyücedir.
 (8/10) Allah sağlığı virsün.
 (8/11) Benden selām eyle.

(8/12) Türke Söylemek İün.

- (8/13) Türkeyi kāmil bilürsin dirler.
 (8/14) Allah vire öyle olaydı.
 (8/15) İnan ki baña öyle didiler.
 (8/16) Belki ezberden öğrendiğim birkaç sözi bilmiş olam.
 (8/17) Ne mutlu' saña ki bu adar dil bilürsin.
 (8/18) Anları bilmek pek lāzımdır.
 (9/1) Anıñ iün ricā ideriz ki bize Türke öğredesin.
 (9/2) Söylediklerimi añlamaz mısın?
 (9/3) Añlarım ama söyleyemem.
 (9/4) Gide gide olay öğrenirsin.
 (9/5) Türke eyü söylemek iün şık şık söylemek gerek.
 (9/6) şık şık söylemek iün biraz bilmek gerek.
 (9/7) Eyü fenā dāyimā söyle.
 (9/8) Yañlıř söylemege orarım.
 (9/9) orma, Türke söylemek ol adar gü degil.

(9/10) Yañlış söylersem beni maşhara iderler.

(9/11) Bilmez misin ki yañlış söylemeyince eyü söylemek öğrenilmez.

(9/12) Gerçeksın.

(9/13) Kitābet İçün

(9/14) Bugün posta günü degil mi?

(9/15) Niçün?

(9/16) Bir mektüb yazaceksın.

(9/17) Kime yazaceksın?

(9/18) Kıardaşıma.

(10/1) Kāğıd ile kalem ve mürekkeb vir baña.

(10/2) Oıtaya giriñ istedikleriñizi bulursız.

(10/3) Kalem yokdır.

(10/4) Dividiñ içinde vardır.

(10/5) Eyü degiller.

(10/6) İşte saña ğayrı kalem.

(10/7) Kesilmemişdir.

(10/8) Kalemtraşınız kani?

(10/9) Kalem kesmege bilür misin?

(10/10) Baña göre keserim.

(10/11) Bu kalem kem degil.

(10/12) Ben şu mektübı bitürince sen ol birleri kes.

(10/13) Ne aşıl bal mümü koyım?

(10/14) Kāngısından istersin?

(10/15) Adıñı yazdıñ mı?

(10/16) Yazdım sanırım ancak tarihini yazmadım.

(10/17) Ayıñ kaçıncısıdır?

(10/18) Bugün ayıñ on beşidir.

(10/19) Rīg kani?

(11/1) Rīgdānda vardır.

(11/2) İşte hıdmetkariñ.

(11/3) Mektupları postaya getür.

(11/4) Satmak İçün

- (11/5) Gel çelebî bir şey lâzım mı?
(11/6) Lâzımdır ama sizde var mı bilmem.
(11/7) Söyleñiz ne lâzımdır, ne istersiz?
(11/8) Bir güzel ve eyü çuğa isterim.
(11/9) Buyur içerü İstanbul'ın eñ eyü çuğaları bunda bulunur.
(11/10) Ben mālımdan utanmam.
(11/11) Eñ eyüsini çıkar.
(11/12) İşte saña bir eyü çuğa.
(11/13) Eyüdür ancak rengini begenmedim.
(11/14) İşte dahı açık.
(11/15) Bu rengi begendim ama çuğası yufkadır.
(11/16) Bu çuğaya bağıñ ağa ğayrı yerde bundan eyüsini bulamazsın.
(11/17) Arşımın kaç virirsin?
(11/18) Arşımı üç buçuk ğuruşa olur.
(11/19) Bahāludur.
(12/1) Bahālu degildir, bir aydan evvel sekize şatdım.
(12/2) Şoñ lağırdıñı söyle.
(12/3) Bahāsını söyledim.
(12/4) Üç ğuruş vireyim.
(12/5) Bir aqçe eksik olmaz.
(12/6) De şundan iki arşın kes.
(12/7) Kaç arşını var?
(12/8) Yegirmi kadar olur.
(12/9) Bu da altmış ğuruş olur işte meblāğı.
(12/10) Bu altını değıştir.
(12/11) Niçün?
(12/12) Alçaqdır.
(12/13) İşte bir ğayrısı.
(12/14) Gel oğlan uşbu çuğanı al da çelebî ile berāber git.
(12/15) Nola sultānım.

(12/16) Arslan İle Sıçan Vaq'asıdır.

(12/17) Bir gün ittifaq bir sıçan gâfil delüğinden bir (12/18) arslan öñine çıkar arslanı görünce buña dehşet (12/19) gelüp ditremege başlar. Arslana ricâ idüp “Luţf (13/1) eyle beni öldürme azâd eyle.” dir. Arslan, anıñ (13/2) ricâsın qabûl idüp azâd ider. Birkaç günden soñra (13/3) arslan avcılarınıñ damına giriftâr olup bî-hûde (13/4) hâlâşa çalışur, fâyda itmez. Sıçan arslanıñ bu hâlin (13/5) görüp etek der-miyân ider, gelür dişleri ile (13/6) ağıñ bendlerini gemirüp keser ve arslanı kırtarır. (13/7) Bu aña mişâldir ki cümleye eylik ve ihsân eyle. (13/8) Senden alçaq olursa da bir gün gelür imdâdı (13/9) toqunur. İkinci faydası budır ki bir mün'im (13/10) adam Allah Ta'âlâ rızâsı-çün fuqarâya şadaqa eylese (13/11) Allah Ta'âlâ yerine on biñ yüz mükâfât ider.

(13/12) Ölüm İle Ölen Adamıñ Vaq'asıdır.

(13/13) Yüz yaşında bir ihtiyâr ölüm haddine geldi. Cân (13/14) virirken ölüme şikâyet idüp dir ki: “Ey serd olan (13/15) ölüm niçün bu kadar şıket idersin? Dağı vaşiyet (13/16) itmedim. Evvelden baña haber virseydiñ ki hâzır olaydım. (13/17) Luţf eyle baña biraz mühlet vir evlâdımı evlendireyim (13/18) ve başladuğım binayı bitireyim.” didi. Ölüm cevâbında (14/1) didi ki: “Ey ihtiyâr, seniñ ne şikâyet idecek (14/2) hâliñ var, ne mırıldanırsın. Seni aldattı mı, toğrı (14/3) söyle bu vilâyetde seniñ kadar kim yaşadı? Ne (14/4) kadar adamıñ hasteligin ve ölümün gördiñ, ol (14/5) gördiklerinden ıslâh olmadıñ mı? ‘Âkıbet sen de (14/6) öleceksin.” (14/7) Bu aña meşeldir ki ‘akıllu olan adam gâflet idüp (14/8) ölümden aldanmaz. Ahirete lâzım olacağı cümleden ol (14/9) hâzır layup kendü kendüye: “Elbette yarın öleceğim (14/10) muqarrerdir.” deyü haber virir. İkinci peymânesi to lup (14/11) ölüme pek yakın olanlar ekşerî derdiyle ölür.

(14/12) Bir Dilkiniñ³ Vaq'asıdır.

(14/13) Bir dilki gice eyle gezerek bir kıyu yanında (14/14) geldi. Kıyu içinde ayıñ ‘aksini şuda görüp (14/15) peynir şanup anı almak için kıyuya inmege kaşd (14/16) eyledi ve iki koğası var idi boşı inince (14/17) to lusu yukarı çıkardı. Dilki boş koğaya (14/18) girüp şuya kolaylık ile iner şandüğını (15/1) bulamayınca şaşup aytdı: “Eyvâh yazık baña ayıñ (15/2) şüretin peynir şanup böyle muhâtaralu yere indim. (15/3) Bir tedbîr ile yukarı çıkabileydim.” deyü hayâtından (15/4) ümidin kesdi, iki gün miqdârı nâ-çâr qaldı. (15/5) Bu esnâda bir kurd naşîb arayarak kıyu üzerine geldi. (15/6) Dilki anı görünce sünüp aşığıdan dir ki: “Hoş⁴ (15/7) geldiñ cânım kurd. Bunu gördiñ mi? Bir laţîf, (15/8) lezîz peynirdir. Kenârından biraz yedim, gel aşğa in (15/9) birazcık

3 Metnin birçok yerinde “nazal n (ن)” belirtilmesine rağmen bu kelimedede “nazal n” için “kef (ك)” kullanılmış.

4 Sözcük, metinde “Hoş” şeklinde yazılmıştır.

yeyelim bundan tatlu ziyāfet olmaz.” didi. (15/10) “Ben yukarıda қоға seniñ hatrıñ için aşdım. (15/11) Gir içine aşığa kolay in.” didi. Ahmak kurd (15/12) sözine inanup қоғaya girdi, kurdıñ ağırlığı (15/13) ile қоғанıñ biri aşığa inince dilkiniñ (15/14) oturduğı қоға yukarı çıkar. Dilki hālāş olur, kurd (15/15) anıñ imdādına yetişüp hālāşına sebep olur (15/16) ve kendü kıyunıñ dibinde қалур. (15/17) Bu aña mişāldir ki ekşeriyā cüz ümīdiyle bunıñ (15/18) gibi aldanurız ve bizim saқalımıza gülenlerin hoş-āmedine (15/19) inanurız.

(16/1) Tāvusıñ Kıyafetine Giren Қарғанın Hikāyesidir.

(16/2) Bir tāvusıñ ‘ādeti üzre yeñi tüyi bitüp (16/3) eskisi dökilüp bir қарға dökilen tüyleri bulup (16/4) kendi vücūdın anıñ ile bezedi. Bu telebbüs (16/5) kıyāfetine sāyir tāvuslarıñ alayına қарışup iftiḥār (16/6) idüp şalınup gezerken ittifaқ itmek ile ağızın (16/7) açup қарға sesi ile eski ‘ādeti üzre ötmege (16/8) başlayınca tāvuslar bunıñ hīlesin duyup arқasından (16/9) ol fāḥir libāsi şoydılar ve minḳār ve penceleriyle (16/10) bunı döge döge ölüm ḥaddine қорlar. Чıplaq (16/11) vücūdi қана bulandı. Ol ḥāli ile kendü (16/12) cins қарғalarıñ yanında gelür. Amā kendü cinsi (16/13) ve ta‘alluқātı anı bu ḥālde çıplaq ve қана mustağrāқ (16/14) görünce bildiler ve aralarından таşра bıraktılar. Telebbüsliğı (16/15) sebebiyle ne tāvus oldı ve ne қарғalıқdan (16/16) çıқup yolıқ, zelīl, nā-çār қaldı. (16/17) Bu aña mişāldir ki çok kimse ğayrılarıñ mālı (17/1) ile zengin ve ma‘mürdir. Amā mertebesinden düşüp (17/2) şıngun olur ḥāllerine kimse merḥamet ve imdād itmez.

(17/3) Bıñarı İle Irmağın Vaқ‘āsıdır.

(17/4) Bir gün bir ırмақ kendüye ve başına dir ki: “Bir alay (17/5) adam benden faydalanır. Ba‘zı içer, ba‘zı tavarın (17/6) şular ve kimi bāğçesin şular ve kimi balıқlarını (17/7) yer ve her biri benden intifa‘ ider.” Irmağın bu (17/8) sözine baş tarılıp ğazaba gelür. Çünkü eyüligimi (17/9) bilmediñ, miқdārını bil, deyü kınayup çıқmaz. Bu (17/10) çekince ırмақ қurur ve menfa‘ati bi‘l- külliye yok olur. (17/11) Bu aña mişāldir ki bizim mālik olduğımız mālı kendümüziziñ (17/12) bilüriz. Allah‘dan bilüp şükr itmeziz. Lakin (17/13) māl ve menfa‘at cümlesi Allah‘dan gelür. Biz şükr itmeyüp (17/14) virdügi ni‘meti ve mālı inkār idersek Allah Te‘ālā (17/15) ğazab idüp ırмақ gibi bizi қurudır.

(17/16) Esīr Düşen Mehter

(17/17) Bir cengde bir çalıcı mehter esīr oldı. O (17/18) niyāz idüp dir ki: “Baña sāyir esīrler gibi (17/19) cefā eyleme. Zirā ben adam öldürmem.” Didiler ki: “Belī, ceng (18/1) itmez idiñ. Amā cengde kıtāle cümleden ol sebep (18/2)

sen. Anıñ-içün saña ziyāde cefā ideriz.” (18/3) Bu aña mişāldir ki kemlige sebep olan kemligi (18/4) idenden kemdir ve bunıñ gibi adam ‘uqūbete ziyāde (18/5) lāyıkdır.

(18/6) Arslan İle Öküzler Meşelidir

(18/7) Arslan iki öküzün üzerine geldi. Öküzler (18/8) ikisi daħı bir bire muhtemī olup boynuzlar ile (18/9) döğişmegin arslan aralarına girmek mümkün olmadı. (18/10) Arslan bunnarı birbirinden ayırmaq içün hīle ve hāda‘a (18/11) sülük idüp ben size ta‘rruz itmem, deyü anları (18/12) biri birinden ayırdı ve ayırdıkdan soñra birer birer (18/13) ikisi daħı yırttı ve yedi. (18/14) Bu aña meşeldir ki iki medīneniñ ahālisi rāy-ı (18/15) vāhid üzerine ve muttafık ve muttaħid olsalar anlarıñ üzerine (18/16) düşmen zafer bulmağa kādır olmaz. Amā kaçan ki rāyı (18/17) ve tedbīrleri birbirine muħālif ve muğayyer olsa cümlesi (18/18) helāk olurlar.

(19/1) Ba‘zı Emsāl-i Süleymān ‘Aleyhi’s-selām

(19/2) Maħāfetü’l- Rab ‘ilmiñ ibtidāsıdır amā deliler (19/3) hikmeti ve terbiyeti taħkır iderler. Oğlum, sözlerimi (19/4) kabül iderseñ ve emirlerimi yanında şaklırsañ (19/5) hikmeti kulağına diñledüp kalbiñi fehme temyıl (19/6) idersin ve ‘aklı istid‘a idüp fehmi avāzıñla (19/7) çağırırsañ anı gümüş gibi arayup define gibi (19/8) iftiħāş iderseñ o zaman Rabb’iñ korqusını (19/9) añlayasın ve Allah’ın ma‘rifetini bulasın. Zīrā hikmeti (19/10) Rab ve virir ‘ilm ve fehm anıñ ağzından çıkar. Toğrulara (19/11) hālāşı şaklar. İstikāmet ile yürüyenlere siperdir. (19/12) Haħ sebīli gözetmek ve kudsīleriniñ yolını hıfz (19/13) itmek içün o zamān sen ‘adli ve hūkmi (19/14) ve istikāmeti her eyü sebīli añlayasın. Tā ki sen (19/15) eyüleriñ yolında gidüp şādıkların sebīllerini (19/16) şaklayasın. Zīrā toğrular yerde sākin olalar ve kāmiller (19/17) anda bākī qalalar. Yaramazlar ise yerde münkariz olup (19/18) münāfıklar daħı andan istīsāl olınalar. (19/19) Oğlum, ta‘līmi unitma ve kalbiñ emirlerimi şaklasun. (20/1) Zīrā saña günleriñ uzunlığını ve ‘ömriñ yıllarını hem (20/2) selāmı artıracaklardır. Raħmet ve haħıkat seni terk (20/3) itmeyeler. Anları boğazına bağla, anları kalbiñiñ (20/4) levhinde yaz ve Allah’iñ hem ademiñ gözlerinde luḫf (20/5) ve eyü ‘aql bulursın. Cümle kalbiñ ile Rabb’e mütevekkil (20/6) ol ve kendü ‘aklıña tayanma. Cümle yollarında anı (20/7) bil, ol daħı seniñ sebīlleriñi toğrılda. (20/8) Malıñdan ve cümle maħşulātuñiñ ülkisinden (20/9) Rabb’e hürmet eyle. Anbarlarıñ toymılık ile tola (20/10) hem ma‘şaralarıñ şarābdan çatlama. Ey oğlum, Rabb’iñ (20/11) ta‘zīrini biraħma ve anıñ te‘dībinden uşanma. Zīrā (20/12) Rabb sevdüğünü te‘dīb eyler, babanıñ sevdüğü (20/13) oğlunu gibi. Ne mutlu ol adama ki hikmeti

bulmuş (20/14) ola ve fehmi taḥṣīl iden adama. Zīrā anıñ ticāreti (20/15) gümüş ticāretinden ve maḥşūlı altundan evlādır. (20/16) İncülerden kıymetlürekdir ve cümle maḥbūlātıñ aña berāber olmaz. (20/17) Günleriñ uzunluğı şağındadır māl ve ‘izzet şolındadır. (20/18) Anıñ yolları na‘ım yollarıdır ve cümle sebīlleri (20/19) selāmdır. Aña yapışanlar ḥayāt şeceri odır ve ne (21/1) mutlu anı tutanlara. Rab, yeri ḥikmet ile temelledi, (21/2) gökleri ‘aql ile ḥāzır eyledi. Anıñ ma‘rifeti (21/3) ile lücceler yarıldı ve gökler çehi ṭamlatdılar. Ey (21/4) oğlım, bunlar gözleriñden gitmesün, ta‘līmi ve başireti (21/5) şakla ve cānıña ḥayāt ve boęazıña ziyet (21/6) olalar. O zamān yolında emān ile gezesin (21/7) ve ayaęıñ sürçmeye. Yatduęıñ zamān koręmayasın, (21/8) rahāt itdüğin zamān uykuñ lezīz ola. (21/9) Rabb’iñ la‘neti fāşıkıñ evindedir. Amā şādıklarıñ (21/10) mekānıñ mübārek eyler. Ḥaę istihzā idenleri o dağı (21/11) istihzā eyler. Amā mütevāzı‘lara ‘ināyet virir. Ḥikemā (21/12) ‘izzeti mīrās ideler ve sefīhler ‘aybı çekeler. (21/13) Her ḥıfzdan ziyāde ḳalbiñi ḥıfz eyle. Zīrā (21/14) ḥayātıñ maḥrecleri andandır. Aęzıñ fesādını (21/15) yanından gider ve dudaklarıñ yaramazlığını kendüñden (21/16) ırağ eyle. Gözleriñ toğru bağsunlar ve kirpikleriñ (21/17) öñiñe toğrulsunlar. Ayaęıñıñ yolını düz (21/18) eyle ve cümle yollarıñ müstaķim olsun. Ne şağa (21/19) ne şola şap. Ayaęıñı kemlikten tab‘id eyle. (22/1) Rabb’iñ buęz itdüği bu altı şeydir belki (22/2) yedi şeydir ki anıñ cānı ikrāh ider. Yüce (22/3) gözleri yalan, dili bī-günāhiñ ḳanıñı dōken elleri (22/4) yaramaz efkārı düzen ḳalbi, kemlige yürümege iven (22/5) ayağları, yalan söyleyen yalan şāhidini ve ḳarındaşlar (22/6) arasında fitne ḳoparanı. (22/7) Ḥikmet çağırılmaz mı ve fehmi avāzını virmez mi? (22/8) Yüksek yerleriñ başında yol yanında sebīller arasında (22/9) ṭurır. Ḳapularıñ yanında şehriñ düḥūlında ev (22/10) ḳapularımıñ dāḥilinde çağırıp dir ki: “Ey merdler, size (22/11) çağırırım ve avāzım benī-ademedir zīrekligi añlayıñ ey (22/12) oğuzlar, vay deliler ḳalb ile fehmi eyleyiñ, diñleyiñ. (22/13) Zīrā fażīletleri söylesem gerek ve dudaklarıñı açup (22/14) istikāmetler tekellüm itsem gerek. Zīrā dimāęim ḥaķīḳati (22/15) söylese gerek ve dudaklarıñ yaramazlıktan nefret ider. (22/16) Aęzımıñ cemī‘-i kelimāti ḥaę iledir, anlarda egri (22/17) ve mu‘avvec yoğdır. Anlar hepsi añlayana toğru ve ‘ilmi (22/18) bulanlara bir ḥoş toğırmamışdır. Terbiyetimi alıñ, (22/19) gümüşü almañ ve ma‘rifetimi iḥtiyār olınmış altundan (23/1) artıķ seviñ. Zīrā ḥikmet incülerden evlādır ve cümle (23/2) maḥbūlat aña berāber olamaz. Ben ḥikmet-i başiretde (23/3) sākināyım, vāzihāniñ ma‘rifetini bulurım. Rabb’iñ (23/4) koręusı şirrete buęz itmekdir. Ben ğurur ve tekebbüre (23/5) ve bedd-i rāha ve fücūrlu aęza buęz iderim. Meşveret (23/6) ve tedbīr benimdir. Ben fehīmeyim, kuvvet benimdir. Melikler (23/7) salṭanatı benimle sürerler ve ḥākimler ḥaę ‘adāleti iderler. (23/8) Sulṭānlar benimle salṭanat iderler ve begler ve cümle yerıñ (23/9) ḳazıları dağı.

Beni sevenleri severim ve beni arayanlar (23/10) beni bulurlar. ‘Adāletiñ yolında ve istiķāmet (23/11) sebīlleriniñ ortasında giderim, beni sevenlere varlığı (23/12) mīrās itdirmek ve hāzīneleriniñ tıdurmak için. (23/13) Rab yolınıñ ibtidāsından kādīm işlerinden muķaddem baña (23/14) mālīk idi. Ben ezel ve evvelden, yer olmazdan muķaddem (23/15) sultana naşib olındım. Lücceler dağı yok iken, (23/16) şuları bol bınarlar yok iken ben tıgmış idim. (23/17) Tağlar müte‘ammīķ olmazdan ve bayırlardan evvel tıgmış (23/18) idim. Yeri ve şahrāları ve dünyā toprağınıñ üstini (23/19) yapduğından evvel gökleri düzdüğü zamān ben (24/1) anda idim ve lüccāniñ üstünde dāyırāyı çizdüğü (24/2) zamān yukarıda gökleri kāyim itdikte ka‘rıñ (24/3) bınarlarını kavī itdikte, deñize sünüd ķodıķda ki (24/4) şular emrini geçmeyeler ve yeriniñ temellerini ķodıķda ben (24/5) yanında perverde olup her gün eglencesi idim (24/6) ve her zamān öñinde oynar idim. Meskūn dünyāniñ (24/7) yerinde oynardım ve eglencelerim benī-ademle idi. (24/8) İmdi hālā ey oğullar, beni diñleyiñ ne mutlu (24/9) yollarımıñ hıfz idenlere. Terbiyeyi diñleyiñ ve hākīm (24/10) olıñ hem andan tebā‘üd itmeñ. Ne mutlu beni diñleyen (24/11) adama, ķapularım yanında her gün bekleyüp ķapu ķanadlarımı (24/12) gözedene. Zīrā beni bulan hayāt bulur ve Rabb’iñ luťfi (24/13) hāşıl ider. Amā baña günāh iden kendü cānına ğadr ider. (24/14) Beni sevmeyenler ölimi severler.

4. SONUÇ

Bir dilin söz varlığı içerisinde önemli bir yere sahip olan kalıp sözler, kişilerin günlük hayatta karşılaştıkları olumlu veya olumsuz durumlara karşı duygu ve düşüncelerini en kısa ve en doğru şekilde ifade etmelerini sağlar. Ayrıca bunlar, Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde de kültür aktarımı için son derece önemlidir. Kalıp sözler gibi söz varlığında geniş bir yer tutan deyimler de önceden toplum tarafından belirlenmiş ve kısmen mecaz anlam kazanmışlardır. Tıpkı atasözleri gibi bir ana fikri, mantığı ve amacı olan özdeyişler ise hem dönem insanların hayata bakış açılarını yansıtır hem de sonraki nesillere ders veya öğüt verirler. Çalışmada 1834 tarihinde Malta’da yabancılara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış bir kitapta Osmanlı Türkçesinin söz varlığını belirlemede önemli bir paya sahip olan bu türler tespit edilmiştir.

İncelemeler sonucunda kitaptaki kalıp sözler; içinde bulunulan zaman dilimiyle ilgili iyi dilek bildirenler, hayır dua bildirenler, ağırlama ve uğurlama bildirenler, selamlaşma bildirenler, ihtimal bildirenler, kesinlik bildirenler, muhatabı yüceltmeyi ve saygı duymayı bildirenler, hoşnutluk ve minnet bildirenler, istek, rica ve dilek bildirenler, onay veya kabul bildirenler, harekete geçirmeyi ve ikaz etmeyi bildirenler, hayıflanma bildirenler, seslenme, hitap veya

unvan bildirenler, alışverişte kullanılan kalıp sözler sebep bildiren kalıp sözler ve zaman dilimini veya tarihi öğrenmeye dayalı sorulan kalıp sözler olmak üzere çeşitli başlıklarda değerlendirilmiştir. Böylelikle kitaptan toplamda 82 kalıp söz toplanmıştır. Ayrıca kalıp sözler başlığına kitapta bulunan 6 ikileme de dâhil edilmiştir. Çalışmada kalıp sözlerin haricinde 11 adet özdeyiş ve 61 adet deyim ve deyimleşmiş birleşik fiil tespit edilmiştir. Bunların çok az bir kısmı günümüz Türkçesinde de kullanılmaya devam etmekle birlikte büyük bir kısmı Osmanlı Türkçesi söz varlığına ait ve dönemin konuşma özelliklerini yansıtmaktadır.

Kitabın dil özellikleri açısından hem dönemin gramer unsurlarını hem de birtakım arkaik unsurları taşıdığını söylemek mümkündür. Kitapta kullanılan dil, sade olup üslubu sanat yapma gayesinden uzaktır. Kitapta yukarıda tespit edilen türlerin haricinde ayrıca kısa hikâyeler de bulunmaktadır. Bunların bir kısmı fabl şeklinde olup tamamı ders veya öğüt vermeye dayalıdır.

5. KAYNAKÇA

- Arat, Reşit Rahmeti (1947). *Kutadgu Bilig I: Metin*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- DİA (2002). Kutadgu Bilig. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, 478-480.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2017). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gökdayı, Hürriyet (2008). “Türkçede Kalıp Sözcükler”. *Bilig*. 44: 89-110.
- Korkmaz, Zeynep (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK.
- Akalın, Şükrü Haluk vd. (Hazırlayanlar) (2019). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK.

Kısaltmalar

TS: Türkçe Sözlük.

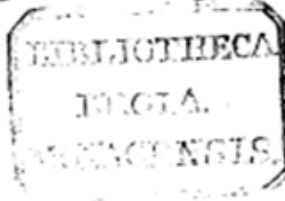
TIPKIBASIM ÖRNEKLERİ

Ms. No. 437/1^a Lesebuch.

اوقومق كتابي در

کیمد اوقوش بولسه اصلي بولور
خیرده بیلیک بولسه بکلیک بولور

مالطه ۱۸۳۴

٦

١ بر ٢ ايكي ٣ اوچ ٤ دورت ٥ بش
 ٦ التي ٧ يدي ٨ سکز ٩ طوقوز ١٠ اون
 ١١ اون بر ١٢ اون ايكي ١٣ اون اوچ ١٤ اون دورت
 ١٥ اون بش ١٦ اون التي ١٧ اون يدي
 ١٨ اون سکز ١٩ اون طوقوز ٢٠ يگرمي
 ٢١ يگرمي بر ٣٠ اوتز ٤٠ قرق ٥٠ الي ٦٠ التمش
 ٧٠ يتمش ٨٠ سکسن ٩٠ طوقسن ١٠٠ يوز
 ٢٠٠ ايكي يوز ٣٠٠ اوچ يوز ٤٠٠ دورت يوز
 ٥٠٠ بش يوز ٦٠٠ التي يوز ٧٠٠ يدي يوز
 ٨٠٠ سکز يوز ٩٠٠ طوقوز يوز ١٠٠٠ بيگ
 ٢٠٠٠ ايكي بيگ ١٠٠٠٠ اون بيگ
 ١٠٠٠٠٠ يوز بيگ

مخاطبه

صباحتير خير اولافنديم
 خوش بگلدتير سلطانم افنديم صفا گلدتير
 كيفتير ايوي
 نه اصل ستر سلطانم
 ايوخوش

ريگه‌انده واردر
 اشته خدمتكارك
 مكتوبلري پوستايه گتور
 ساتماق ايچون
 گل چلبي برشي لازم مي
 لازم در اما سرده وارمي بلهم
 سويلگزنه لازمدر نه استرسز
 بر گوزل و ايو چوقه استرم
 بيور اچيرو استانبولك اڭك ايو چوقه لري بونده
 بن مالمدين اوتانم
 اڭك ايو سني چقار
 اشته سگا بر ايو چوقه
 ايو در انجق رنگي بگندم
 اشته دخي اچق
 بو رنگي بگندم اما چوقه سي يوفقه در
 بو چوقه يه بقك اغا غيري برده بوندن ايو سني
 ارشيني قچه وبررسن
 ارشي اوچ بچوق غروشه اولور
 بهالودر

طاوسک قیافتنه کیرن قرغه شک حکایه سیدر

بر طاوسک عادتی اوزره ییگی تویی بتوب
 اسکیزی دوکیلوب بر قرغه دوکلن توپلری بولوب
 کندی وجودین انک ایله بزه دی بو تلبس
 قیافتنه سایر طاوسلرک الاینه قارشوب افتخار
 ایدوب صالنوب کزرنک اتفاق اوهمک ایله اغزین
 اچوب قرغه سسی ایله اسکی عادتی اوزره اوتمه
 باشلیجه طاوسلر بو شک حیله سینت دویوب ارقه
 سندن اول فاخر لباسی صویدیلر و منقار و پنجه لر یله
 بویی دوکه دوکه اولوم حدینه قورلر چپلاق
 وجودی قانه بولانندی اول حالی ایله کند و
 جنس قرغه لرک یاننده گلور اما کند و جنسی
 و تعلقاتی انی بو حالده چپلاق و قانه مستغرق
 کورنجه بلدیلر و ارالرندن طشره بر اقدیلر تلبسلکی
 سببیله نه طاوس اولدی و نه قرغه لقدن
 چقوب یولق ذلیل نا چار قلدی
 بو اگا مثالدرکه چوق کمسه غیریلرک مالی

۱۸

ایتمز ایدک اما جنگده قتاله جمله دن اول سبب
 سن انکیچون سگازیاده جفا ایدرز
 بو اگا مثالدرکه کملکه سبب اولان کملکی
 ایدندن کمدرو بوئوگ کبی ادم عقوبته زیاده
 لایقدر

ارسلان ایله اکوزلر مثلیدر

ارسلان ایکی اوکوزگ اوزرینه گلدی اوکوزلر
 ایکسی دخی بربره محتمی اولوب بوینوزلر ایله
 دوکشمکین ارسلان ارالرینه گرمک ممکن اولدی
 ارسلان بونری بربرندن ابرمق ایچون حیله و خدغه
 سلوک ایدوب بن سزه تعرض ایتم دینوانلری
 بری برندن ایردی و ایردقدن صغره بربر
 ایکسی دخی برتدی ویدی
 بو اگا مثالدرکه ایکی مدینه ننگ اهالیسی رای
 واحد اوزرینه و متفق و متحد اولسه لر انلرگ اوزرینه
 دوشمن ظفر بولمغه قادر اولماز اما قچنکه رای
 و تدیرلری بربرینه مخالف و مغایر اولسه جمله سی
 هلاک اولورلر

19

بعضي اصثال سليمان عليه السلام
 مخافة الرب علمك ابتداسي در اما دليلر
 حکمتي وتربیتي تحقیر ایدرلر • اوغلم سوزلرهي
 قبول ایدرسک و امرلرهي يانکده صقلسک •
 حکمتي قولاغشکه دگلدوب قلبگهي فهه تمییل
 ایدرسن • وعقلي استدعا ایدوب فهی اوازگله
 چاغرسک • اني گمش کبي ارایوب دفينه کبي
 افتخاص ایدرسک • او زمان ربگ قورقوسني
 اگلیه سن واللہک معرفتي بولاسن • زیرا حکمتي
 رب وپور علم وفهم انک اغرندن چقر • طوغرولره
 خلاصي صقلم استقامت ايله بورینلره سپر
 دره حق سبلي کوزتمک وقدیسلرینک یولني حفظ
 ایتک ایچون • او زمان سن عدلي وحکمي
 واستقامتي هر ايو سبلي اگلیه سن • تاکه سن
 ایولرک یولنده کدوب صادقلرک سبیللرهي
 صقلیه سن • زیرا طوغرولر یرده ساکن اولالرو کاملر
 انده باقي قالالر • یرامزلرایسه یردن منقرض اولوب
 منافقلم دخي اندن استیصال اولنالر
 اوغلم تعلیمی اونتمه وقلبگ امرلرهي صقلاسون •

TERÖRLE MÜCADELEDE BİR PARADİGMA: SİYASİ PARTİ KAPATMA DAVALARI

Tarık SÖYLEMİŞ¹, Ashhan İÇDIR AKARAS²

GİRİŞ

Siyasi partiler demokratik rejimlerin önemli kurumlarıdır. Ancak, demokratik rejimi uygulayan devletlerin de zaman zaman siyasi partilere yönelik birtakım tedbirlere başvurma ve hatta kapatma yönünde yaptırımlar uygulayabildikleri bilinmektedir. Siyasi partilerin kapatılmasına yönelik yaptırımların yanı sıra, kanuna aykırı olarak elde edilen gelirlerine elkoyma, para cezası verme ve devlet yardımından yararlandırmama gibi ekonomik yaptırımlar da uygulanabilmektedir.

Siyasi partilerin kapatılması yönündeki uygulamanın, Türkiye'nin yanı sıra Avrupa ülkelerinde de uygulandığı bilinmektedir (Albayrak Coşkun: 2008, 142-144). Demokratik rejimin ayrılmaz bir parçası olan siyasi partilerin, hangi gerekçe ile olursa olsun kapatılması şüphesiz birtakım tartışmaları da beraberinde getirmektedir.

Bu yöndeki tartışmaların genelde iki temel ekseninde toplandığı görülmektedir. Birincisi, siyasi partinin faaliyeti devletin demokratik rejimini değiştirmek ve hatta ortadan kaldırmaya yönelik olsa da siyasi parti kapatılmamalı, bu yöndeki tehlikeye karşı yine demokrasinin ve hukuk devletinin gerekleri çerçevesinde mücadele edilmelidir. İkinci yaklaşıma göre, devletler demokratik rejimlerini değiştirmek ve ortadan kaldırmaya yönelik faaliyette bulunan siyasi partilere yönelik, demokratik toplumu korumak adına gerekli her türlü yaptırımı uygulayabilmeli ve hatta siyasi partiyi kapatabilmelidir (Albayrak Coşkun: 2008, 141).

1 Dr. Öğr. Üyesi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Isparta Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, tariksoylemis@isparta.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-1549-4766.

2 Dr. Öğr. Üyesi, İğdir Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, aslihan.igdir@igdir.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-3211-696X.

Türkiye’de siyasi partilerin, terör örgütünün siyasi uzantısı olarak hareket eden ve Anayasal düzeni değiştirmek veya ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetleri gerekçe gösterilerek, kapatılmasına yönelik bir devlet refleksi geliştirildiği görülmektedir. Bu yöndeki yaklaşım belki de, Türkiye tarafından bir terörle mücadele stratejisi olarak uygulanmaktadır. Bu bir terörle mücadele stratejisi ise, bir çok kez uygulanan siyasi parti kapatma yaptırımları terör sorununu çözüme kavuşturabilmiş midir? Zira, bu stratejiye uygun olarak kapatılan siyasi partilerin farklı isimler altında defalarca tekrar kurulduğu bilinmektedir. İşte bu çalışmamızın asıl tartışma konusunu da bu sorunun yanıtı oluşturmaktadır.

Bu çalışmamızda ayrıca, Türkiye’de siyasi partilerin kapatılmasında takip edilecek usul kurallarına değinildikten sonra, Anayasa Mahkemesinde terör örgütünün siyasi uzantısı olarak faaliyet yürüten ve Anayasal düzeni değiştirmek veya ortadan kaldırmaya yönelik faaliyet yürüten siyasi partilere karşı açılmış kapatma davaları incelenecektir. Ayrıca, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin (AİHM) Türkiye’de kapatılan siyasi partilerin başvurusu üzerine verdiği içtihat kararları da incelenecektir.

SIYASİ PARTİLERİN KURULMASI

Anayasadaki Düzenlemeler

Anayasa m. 68/2’de, siyasi partilerin demokratik siyasi yaşamın vazgeçilmez bir parçası olduğu belirtilerek, siyasi partilerin demokrasi rejimi bakımından önemine vurgu yapılmıştır.

Aynı zamanda, bu düzenlemeye uygun olarak Türkiye’de siyasi partilerin kurulması ve partiye üye olmak oldukça kolay hale getirilmiştir. Anayasa m. 68/1 ve 3’e göre, siyasi partiler önceden izin almadan kurulurlar. Ancak, kurulan bu siyasi partiler Anayasa ve ilgili kanunlara uygun olarak faaliyetlerini sürdürmek durumundadırlar. Vatandaşlar, siyasi parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve partilerden ayrılma hakkına sahiptir. Bir siyasi partinin üyesi üyesi olabilmek için, onsekiz yaşını doldurmuş olmak gerekmektedir.

Anayasa’da onsekiz yaşını doldurmuş her Türk vatandaşının bir siyasi partiye üye olma hakkı tanınmış olsa da, bazı meslek sınıfları bakımından siyasi partilere üye olmak bakımından sınırlandırmalar getirildiği görülmektedir. Anayasa m. 68/5 vd.’a göre, hakimler ve savcılar, Sayıştay dahil yüksek yargı organları mensupları, kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan memur statüsündeki görevliler, yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri, Türk Silahlı Kuvvetler mensupları ile yükseköğretim öncesi öğrencileri siyasi partilere üye olamazlar. Yüksek öğretim kurumlarının öğretim elemanları siyasi partilere üye olabilirler ancak, partilerin merkez

organları dışında görev alamazlar. Yükseköğretim Kanunu m. 59'da ayrıca, üniversite öğretim elemanlarının, siyasi partilerin merkez organları ile onlara bağlı araştırma ve danışma birimlerinde görev alabilecekleri belirtilmiştir.

Siyasi Partiler Kanunundaki Düzenlemeler

Siyasi partilerin kurulmasına ve partilere üyelikle ilgili Siyasi Partiler Kanunu'nda (SPK) (<https://www.mevzuat.gov.tr/>, 12.07.2023) ayrıntılı düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. SPK m. 4'de siyasi partilerin demokratik rejimler bakımından önemine vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre, siyasi partiler demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır ve ayrıca, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olarak faaliyet yürütmekle yükümlüdürler.

SPK m. 5'e göre, her Türk vatandaşı siyasi parti kurma hakkına sahiptir. Siyasi partiler, Anayasa ve kanunlara uygun olarak, önceden izin almaksızın serbestçe kurulurlar.

SPK m. 8 vd.'da ise siyasi partilerin kurulmasına yönelik düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Buna göre, siyasi partiler, partiye üye olma yeterliliğine sahip en az otuz Türk vatandaşı tarafından kurulabilmektedir. Siyasi partilerin genel merkezinin Ankara'da kurulması zorunludur. Siyasi partiler, SPK m. 8/4'de belirtilen kuruluş bildirisi ve diğer belgelerin İçişleri Bakanlığına verilmesiyle tüzel kişilik kazanmaktadırlar. İçişleri Bakanlığı, kuruluş bildirisi ve diğer belgelerin teslim edildiğine dair alındı belgesinin onaylı birer örneği ile bildiri eklerinin birer takımını üç gün içinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı ile Anayasa Mahkemesine göndermektedir. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından her siyasi parti için bir sicil dosyası tutulmaktadır.

Siyasi partilere üye olmak isteyenlerin taşınması gereken şartlar bakımından SPK'da, Anayasa'dan daha ayrıntılı düzenlemelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Siyasi partiye üye olacak kişilerin taşınması gereken şartlar bakımından yukarıda değindiğimiz Anayasa m. 68'deki düzenlemelere yer verdikten sonra, bu şartlara ek olarak SPK m. 11'de de bazı düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Buna göre, onsekiz yaşını dolduran, medeni ve siyasi hakları kullanma ehliyetine sahip bulunan her Türk vatandaşı bir siyasi partiye üye olabilir. Ancak, kamu hizmetlerinden yasaklı olanlar; basit ve nitelikli zimmet, irtikap, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlar ile istimal ve istihlak kaçakçılığı dışında kalan kaçakçılık suçları, resmi ihale ve alım satımlara fesat karıştırma veya devlet sırlarını açığa vurma suçlarından biriyle mahkum olanlar; taksirli suçlar hariç beş yıl ağır hapis veya beş yıl ve daha fazla hapis cezasına mahkum olanlar; Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) İkinci Kitabının Birinci Kısımında düzenlenen uluslararası suçlardan veya

bu suçların işlenmesini aleni olarak tahrik etme suçundan mahkum olanlar ve terör eyleminden mahkum olanlar siyasi partilere üye olamazlar.

TÜRK HUKUKUNDA SİYASİ PARTİLERİN KAPATILMASI

Genel Olarak

Siyasi partiler her ne kadar demokrasinin önemli bir kurumu olsalar da, bu durum siyasi partilerin kontrolsüz ve sınırsız olarak hareket edebilecekleri ve hukuka aykırı eylemlerde bulunabilecekleri anlamına da gelmemektedir. Hukuk düzeni tarafından, gerek siyasi partilerin yöneticileri ve gerekse üyelerinin, Anayasa'da düzenlenen temel hak ve özgürlükleri kötüye kullanmalarına izin verilmesi beklenemez (Öztürk ve Sümer: 2021, 1330 - 1331, 1352). Ayrıca, bu yöndeki faaliyetler ve eylemler, siyasi faaliyette bulunma özgürlüğü kapsamında değerlendirilemez. Bu nedenle, Anayasa ve SPK'da siyasi partilerin kapatılmasına yönelik düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Anayasa ve SPK'da ayrıca, siyasi partilerin kapatılmasına yol açabilecek nedenler de ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.

Siyasi Partilerin Kapatılma Nedenleri

Anayasa m. 69/5 ve SPK m. 101/1'e göre, siyasi partilerin tüzüklerinin ve parti programlarının Anayasa m. 68/4'e aykırı olması veya siyasi partilerin Anayasa m. 68/4'e aykırı eylemlerde bulunması veya yurtdışından yardım alması hallerinden herhangi bir tanesinin somut delillerle kanıtlanması halinde kapatılabilmesi mümkündür. Bu nedenlerin haricinde başka herhangi bir gerekçeyle bir siyasi partinin kapatılmasına karar verilebilmesi mümkün gözükmemektedir (Öztürk ve Sümer: 2021, 1333; Uslu ve Angun: 2020, 42). Siyasi partilerle ilgili gerek uluslararası sözleşmeler ve gerekse ulusal mevzuat siyasi partilerin faaliyetlerini sürdürmesini desteklemekte, kapatılmalarını ise istisnai olarak kabul etmektedirler (Uslu ve Angun: 2020, 42).

a) Siyasi Partinin Tüzüğü ve Programının Anayasa m. 68/4'e Aykırı Bulunması

Siyasi partilerin tüzük ve programlarının Anayasa ve ilgili kanunlara uygun olması gerekmektedir. Anayasa m. 69/5 ve SPK m. 101/1-a)'ya göre, siyasi partinin tüzüğü ve programının Anayasa m. 68/4'e aykırı bulunması halinde temelli kapatılmasına karar verilir. Buna göre, bir siyasi partinin tüzük ve programları, devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne (siyasi parti kapatma nedeni olarak bu ilke ile ilgili ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Uslu ve Angun: 2020, 42 vd.), insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet

ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez.

Siyasi partinin kapatılmasına gerekçe olabilecek bu unsurlar aynı zamanda, Anayasa m. 2’de düzenlenen Türkiye Cumhuriyeti’nin temel niteliklerini oluşturmaktadır. Siyasi partinin tüzüğü ve programının Anayasa m. 68/4’e aykırı bulunması halinde, partiye bu aykırılığın giderilmesi için herhangi bir süre verilmemesi ve bu yönde herhangi bir uyarı da bulunulmaması doktrinde eleştirilmiştir (Öztürk ve Sümer: 2021, 1334).

b) Siyasi Partinin Anayasa m. 68/4’e Aykırı Eylemlerin İşlendiği Bir Odak Haline Gelmesi

Siyasi partilerin eylemlerinin ve faaliyetlerinin de Anayasa ve ilgili kanunlara uygun olması gerekmektedir. Anayasa m. 69/6 ve SPK m. 101/1-b)’ye göre, siyasi partilerin Anayasa m. 68/4’e aykırı fiillerin işlendiği bir odak haline geldiğinin Anayasa Mahkemesince tespit edilmesi halinde temelli kapatılmasına karar verilir. Siyasi parti, Anayasa m. 68/4’e aykırı fiiller o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği ve bu durum o partinin büyük kongre veya genel başkan veya merkez karar veya yönetim organları veya Türkiye Büyük Millet Meclisindeki (TBMM) grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca zımnen veya açıkça benimsendiği yahut bu fiiller doğrudan doğruya anılan parti organlarınca kararlılık içinde işlendiği takdirde, söz konusu fiillerin odağı haline gelmiş sayılmaktadır. SPK m. 103’e göre, bir siyasi partinin Anayasa m. 68/4’e aykırı eylemlerin odak halini oluşturup oluşturmadığına Anayasa Mahkemesince karar verilmektedir.

c) Yurtdışından Maddi Yardım Alan Siyasi Partiler

Anayasa m. 69/10 ve SPK m. 101/1-c)’ye göre yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddi yardım alan siyasi partiler temelli olarak kapatılmaktadır. Böylelikle, siyasi partilerin yurtdışından herhangi bir devlet, kurum, kuruluş veya gerçek ve tüzel kişilerden maddi yardım alması kesin olarak yasaklanmıştır.

Siyasi Partilerin Kapatılma Usulü

Siyasi partilerin kapatılmasıyla ilgili usullerin, Anayasa m. 69, Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu Ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun (AYMK) m. 52 ve SPK m. 98 vd. maddelerinde düzenlendiği görülmektedir (<https://www.mevzuat.gov.tr/>, 12.07.2023).

Siyasi partilerin kapatılmasına yönelik soruşturma işlemleri Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı tarafından yürütülmektedir. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, iddianamesine esas teşkil edecek olayların araştırılmasında, soruşturulmasında, davanın açılması ve yürütülmesinde Cumhuriyet savcılarında ve sorgu hakimlerine tanınan bütün yetkilere sahiptir.

Siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin davalarda Ceza Muhakemesi Kanunu'nun (CMK) (<https://www.mevzuat.gov.tr/>, 12.07.2023) kovuşturma ile ilgili hükümleri uygulama alanı bulmaktadır. Siyasi partilerin kapatılması davalarında Anayasa Mahkemesi dosya üzerinden inceleme yaparak karar vermektedir.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı siyasi partilerden incelenmek üzere gerekli gördüğü belgeleri isteyebilir. Siyasi partiler, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının taleplerine en geç onbeş gün içinde cevap vermek zorundadırlar. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, soruşturmayı Cumhuriyet Başsavcivekili veya yardımcıları eliyle de yürütebilir.

Yukarıda incelediğimiz nedenlere dayalı olarak, bir siyasi parti aleyhine kapatılma davası açılabilmesi için, Adalet Bakanı veya bir siyasi parti tarafından Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığına talepte bulunulması veya Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığınca re'sen soruşturma başlatılarak dava açılması gerekmektedir. Ancak, TBMM'de temsil edilen veya edilmeyen her siyasi parti tarafından, bir başka siyasi partinin kapatılması için Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığında talepte bulunulamamaktadır. Bir siyasi partinin Cumhuriyet Başsavcılığında dava açılmasını isteyebilmesi için, bu partinin son milletvekili genel seçimlerine katılmış olması, TBMM'de siyasi parti grubu bulunması, ilk büyük kongresini yapmış olması, partinin merkez karar ve yönetim kurulunun üye tamsayısının salt çoğunluğunun oyu ile dava açılmasının istenmesi yolunda karar alınmış bulunması ve talebin parti adına parti genel başkanı tarafından Cumhuriyet Başsavcılığına yazılı olarak yapılmış olması gerekmektedir.

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı tarafından, siyasi partinin kapatılmasına yönelik dava Anayasa Mahkemesinde açılabilir. Böylelikle, siyasi partilerin kapatılmasına yönelik açılacak olan davalara bakma görevi, herhangi bir ilk derece mahkemesine verilmek yerine, Anayasa'nın koruyucusu olan Anayasa Mahkemesi'ne verilerek, bir bakıma siyasi partileri korumaya yönelik bir güvence sağlanmaya çalışılmıştır (Öztürk ve Sümer: 2021, 1332-1333).

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, Adalet Bakanının veya siyasi partinin başka bir siyasi partinin kapatılmasına yönelik yazılı talebinde, yeterli delil bulunduğu kanısına varırsa davayı açmakla yükümlüdür. Dava açmak için yeterli

delil bulunmadığı kanaatine varırsa, kovuşturmayaya yer olmadığına yönelik kararını talepte bulunan Adalet Bakanına veya siyasi parti genel başkanlığına yazı ile bildirir.

Adalet Bakanının veya siyasi partinin, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının kovuşturmayaya yer olmadığına yönelik kararına karşı, kararın tebliği tarihinden itibaren otuz gün içinde Siyasi Partilerle İlgili Yasakları İnceleme Kuruluna yazılı olarak itirazda bulunma hakkı vardır.

Kurul, yapılan itirazı en geç otuz gün içinde inceleyerek karar vermek durumundadır. Kurul, itirazı haklı bulmazsa dava açılmaz, aksi halde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı Anayasa Mahkemesine dava açmakla yükümlüdür.

Siyasi Partilerle İlgili Yasakları İnceleme Kurulu, Yargıtay ceza daireleri başkanlarının katılımıyla oluşmaktadır. Bu hakimlerin en kıdemlisi Kurulun Başkanı olarak görev yapmaktadır. Kurul üye tamsayısı ile toplanmakta olup, karar yeter sayısı üye tamsayısının salt çoğunluğudur.

Anayasa Mahkemesi, siyasi partinin tüzüğü ve programının Anayasa m. 68/4'e aykırı bulunması veya siyasi partinin Anayasa m. 68/4'e aykırı eylemlerde bulunması halinde temelli kapatma yerine, dava konusu fiillerin ağırlığına göre ilgili siyasi partinin almakta olduğu son yıllık devlet devlet yardımı miktarından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına, yardımın tamamı ödenmişse aynı miktarın hazineye iadesine karar verebilir.

Anayasa Mahkemesinde, bir siyasi partinin kapatılmasına karar verilebilmesi için, toplantıya katılan üyelerin üçte iki oy çoğunluğunun sağlanmış olması gerekmektedir. Anayasa Mahkemesince bir siyasi partinin kapatılmasına karar verilmesi halinde, bu kararın siyasi partiler bakımından bazı sonuçları ortaya çıkmaktadır.

Anayasa Mahkemesince verilen kararlar kesin olup, kanun yollarına başvurulamamaktadır. Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılan siyasi partinin bütün malları hazineye geçmektedir.

Temelli kapatılan bir parti bir başka ad altında kurulamaz. Bir siyasi partinin temelli kapatılmasına beyan veya faaliyetleriyle sebebiyet veren parti kurucuları dahil üyeleri, Anayasa Mahkemesinin temelli kapatmaya ilişkin kesin kararının Resmi Gazete'de gerekçeli olarak yayımlanmasından başlayarak beş yıl süreyle bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve deneticisi olamazlar.

ANAYASA MAHKEMESİNİN SİYASİ PARTİ KAPATMA KARARLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye’de çok partili hayata geçilmesinden bugüne 26 siyasi parti kapatılmıştır. Özellikle 1990’lı yıllar, siyasi parti kapatma davalarının ülkede en yoğun gündem olduğu yıllardır. Siyasi parti kapatma davaları, laik düzene aykırı faaliyetlerin odağı olma ve devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü ilkesine aykırılık üzerinden açılmıştır. Özellikle devletin ülkesi ve milleti ile bölünmezliği ilkesinin ihlali, siyasi parti kapatma davalarına en fazla konu olan gerekçedir. Bunun en önemli nedeni, Türkiye’nin uzun yıllardan beri terörle mücadele eden bir ülke olarak, bu partilerin kapatılmasının ülkenin bütünlüğü bağlamında ele alınmasıdır (Albayrak Coşkun: 2008, 150). Bölünmez bütünlük ilkesinden sonra, laikliğe aykırı eylemlerin odağı olmak, siyasi partilerin kapatılma nedeni olarak ikinci sırada yer almaktadır. Bunların yanı sıra, kongre yapılmaması, kapatılan bir partinin devamı niteliğinde olmak gibi sebeplerle de Anayasa Mahkemesi tarafından parti kapatılmasına karar verildiği görülmektedir (Kara: 2022, 90).

Bölgesel özerklik, federalizm, ana dilde eğitim, yerel yönetimler gibi konularda siyasi partiler tarafından yapılan açıklamalar temelinde Anayasa Mahkemesi, bölünmezlik ilkesi kapsamında kapatma kararı vermiştir (Aydın: 2005, 2). Bölünmezlik ilkesi kapsamında hareket edilmesi, Türkiye’nin tarihsel geçmişine ve terör nedeniyle içinde bulunduğu koşullara dayandırılmaktadır.

Türkiye’de siyasi parti kapatma davaları demokrasiyi ve devlet bütünlüğünü korumanın bir yöntemi olarak görülmekle birlikte, siyasi partilerin Anayasa’da düzenlenmesi ve Anayasa’nın kapatma davalarında Anayasa Mahkemesini görevlendirmesi, siyasi partiler açısından anayasal güvence olarak kabul edilmektedir (Turhan: 2002, 131).

Siyasi parti kapatma davalarının, usul yönünden hukuki meşruluğu kabul edilmekte ve tartışmaya bu davaların işleyişi değil açılma amacı sebep olmaktadır. Aslında doktrinde, bu davaların siyasi nitelikte davalar olduğu yönünde görüş birliği olduğu ifade edilmektedir. Bu durum, zaten siyasi partilerin ideolojik örgütlenmeler olmasının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Hamurcu: 2015, 289). Demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak kabul edilen siyasi partilerin savundukları ideolojiler temelinde kapatmaya konu olması, paradoksun temel sebebidir. Çünkü, siyasi partiler parti tüzük ve programlarını, benimsedikleri ve kitleleri harekete geçirmek için kullandıkları ideolojilerini temel alarak hazırlamaktadırlar (Hamurcu: 2015, 29). Türkiye’de 1982 Anayasası döneminden bugüne kadar Anayasa Mahkemesi tarafından

kapatılan siyasi partilerden on beş tanesinin kapatılma sebebi, parti tüzük ve programının Anayasa m. 68/4'e aykırı bulunmasıdır (Öztürk ve Sümer: 2021, 1333).

Anayasa Mahkemesi, siyasi parti kapatmaya ilişkin bazı kararlarında, siyasi özgürlükler bağlamında sahip olunan yetkinin, Anayasa'da belirlenen temel ilkelerin ve devletin bütünlüğünün ortadan kaldırılması yönünde kullanılamayacağına atıfta bulunmuştur (Öztürk ve Sümer: 2021, 1332). Yani, Anayasa Mahkemesi tarafından Türkiye'de siyasi parti kapatma kararları, devletin bütünlüğünü korumanın bir aracı olarak görülmüştür.

Anayasa m. 69'a göre, siyasi partilerin kapatılması için, parti tüzük ve programlarının ya da eylemlerinin Anayasa m. 68/4'e aykırı olması gerekmektedir. Tüzük ve program dolayısıyla partilerin kapatılması için sadece Anayasa m. 68/4'e aykırılığın tespit edilmiş olması yeterlidir. Ancak, partilerin eylemlerinden dolayı kapatılabilmesi için, siyasi partinin Anayasa m. 68/4'e aykırı nitelikte fiillerin işlendiği bir odak haline gelmesi gerekmektedir. Odak haline gelme, siyasi partilerin kapatılmasının zorlaştırılması ve gelenekselleşmiş tavrın değişmesi açısından oldukça önemlidir. Anayasa Mahkemesi, SPK'da düzenlenen parti kapatma sebeplerinden birçoğunu zaman içerisinde Anayasa'ya aykırı bulduğu için iptal etmiş ve siyasi partilerin kapatılma sebepleri anayasal hükümlerle sınırlandırılmıştır. Böylelikle SPK ve Anayasa hükümleri arasında uyum da sağlanmıştır (Öztürk ve Sümer: 2021, 1333). Siyasi Partiler Kanununun hükümleri, partilerin devlet örgütü olarak algılanması şeklinde yorumlanmaktadır. İdeolojileri sebebiyle partilerin kapatılması, siyasal çoğulculuğun reddi olarak ifade edilmektedir (Uygun, 2000: 257).

Türkiye'de, Avrupa ülkelerine nazaran daha fazla sayıda siyasi partilerin kapatılmasına yönelik yaptırıma başvurulduğu görülmektedir. Özellikle 1990'lı yıllarda, Anayasa Mahkemesi çok sayıda siyasi parti hakkında kapatma kararı vermiştir (Albayrak Coşkun: 2008, 146). Ancak, 1995 yılında SPK'da ve Anayasa'da yapılan değişikliklerden sonra, siyasi parti kapatma davalarının sayısı azalmıştır. 1990'lı yıllarda PKK terör örgütünün eylemleriyle mücadele edilmesi kapsamında, siyasi partilerin kapatılması yönündeki eğilimin arttığı görülmektedir (Kara: 2022, 89). Örneğin, Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP) kurulduktan 10 gün sonra kapatılması istemiyle Anayasa Mahkemesi'ne dava açılmıştır (Uygun: 2005, 261).

Yukarıda belirtildiği gibi Anayasa Mahkemesi tarafından verilen kapatma kararlarının büyük çoğunluğu, devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü ilkesinin ihlali sebebiyle verilmiştir. Kapatılan siyasi partilerin program ve

tüzüklerinde yer alan ifadelerin, Anayasa Mahkemesi tarafından “bölücülük” temelinde değerlendirildiği anlaşılmaktadır (Uygun: 2005, 262; Kara: 2022, 90). Anayasa Mahkemesi, Sosyalist Parti ile ilgili verdiği 10.07.1992 tarihli ve E:1991/2 (SPK), K:1992/1 sayılı kararında; “*Bölünmez bütünlük ilkesi, devletin bağımsızlığını ülke ve ulus bütünlüğünün korunmasını da kapsar. Kuruluşundan beri tekil devlet olan Türkiye Cumhuriyeti’nin, bu tarihsel niteliği Anayasalara yansımış olup korunması konusunda güçlü yaptırımlar getirilmiştir. Özen ve duyarlıkla sürdürülen yapı, ulusun varlık nedeni olup başka ülkelerin koşulları ile bir tutulamaz. Bu temel ilkeden ödün verilemez. Gerçekte olmayan bir insan hakkı sorunu ileri sürülerek, devleti parçalamaya yönelik bir girişime, azınlık bulunduğu bahanesi dayanak yapılamaz. Tekil devlet esasına göre düzenlenen Anayasa’da federatif devlet sistemi benimsenmemiştir. Bu nedenle Siyasi partiler, Türkiye’de federal sistem kurulmasını savunamazlar. Devlet yapısında “bölünmez bütünlük” ilkesi; egemenliğin, ulus ve ülke bütünlüğünden oluşan tek bir devlet yapısıyla bütünleşmesini gerektirir. Ulusal devlet ilkesi, çok uluslu devlet anlayışına olanak vermediği gibi böyle düzende federatif yapıya da olanak yoktur...*” şeklinde gerekçesini açıklayarak, bölünmez bütünlük ilkesine vurgu yapmıştır (<https://siyasi-parti-kararlar.anayasa.gov.tr/SP/1992/1/1> 03.07.2023; Uslu ve Angun: 2020, 47).

Siyasi parti kapatma davaları açısından 1990’lı yıllar, Türkiye’nin AİHM’nin yargı yetkisini 1990’da kabul etmesi bakımından da önem taşımaktadır. Kapatılan birçok siyasi parti tarafından Türkiye’ye karşı AİHM’de dava açılmıştır ve Refah Partisi dışındaki bütün davalar Türkiye aleyhine sonuçlanmıştır (İhtiyaroğlu: 2021, 345).

1990 yılında TBKP kurulmuş ve 1991 yılında “bölücülük” nedeniyle kapatılmıştır. Parti yöneticilerine ise, siyasi yasaklar getirilmiştir. 1988’de kurulan Sosyalist Parti (SP) yine “bölücülük” nedeniyle 1992’de kapatılmıştır. 1990’da kurulan Halkın Emek Partisi (HEP) de “bölücülük” sebebiyle 1993’te kapatılmıştır. 1992’de kurulan Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP) kongre kararıyla kendisini feshetmiş olsa da Anayasa Mahkemesi 1993’te “bölücülük ve laikliğe aykırı odak olmak” sebebiyle parti hakkında kapatma kararı vermiştir. Sosyalist Türkiye Partisi (1993), Demokrasi Partisi (1994), Demokrasi ve Değişim Partisi (1996), Emek Partisi (1997), Sosyalist Birlik Partisi (1995), Demokratik Kitle Partisi (1999) ve Halkın Demokrasi Partisi (2003) Anayasa Mahkemesi tarafından bölücülük gerekçesiyle kapatılan diğer partilerdir (Kara: 2022, 89; İhtiyaroğlu: 2021, 346-347).

1980 sonrasında terör örgütü ile bağlantısı nedeniyle Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılan siyasi partilerin listesi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

	KAPATILAN SİYASİ PARTİNİN ADI	KAPATILMA TARİHİ	KAPATILMA GEREKÇESİ	AİHM KARARI
1	Türkiye Birleşik Komünist Partisi	16.07.1991	Bölgüçülük	AİHS m. 11 ihlali
2	Sosyalist Parti	10.07.1992	Bölgüçülük	AİHS m. 11 ihlali
3	Halkın Emek Partisi	14.07.1993	Bölgüçülük	AİHS m. 11 ihlali
4	Özgürlük ve Demokrasi Partisi	23.11.1993	Bölgüçülük	AİHS m. 11 ihlali
5	Sosyalist Türkiye Partisi	30.11.1993	Bölgüçülük	AİHS m. 11 ihlali
6	Demokrasi Partisi	16.06.1994	Bölgüçülük	AİHS m. 11 ihlali
7	Sosyalist Birlik Partisi	07.06.1994	Bölgüçülük	AİHM'ye başvurmamıştır
8	Demokrasi ve Değişim Partisi	19.03.1996	Bölgüçülük	AİHS m. 11 ihlali
9	Emek Partisi	10.02.1997	Bölgüçülük	AİHS m. 11 ihlali
10	Demokratik Kitle Partisi	26.02.1999	Bölgüçülük	AİHS m. 11 ihlali
11	Halkın Demokrasi Partisi	13.03.2003	Bölgüçülük	AİHS m. 11 ihlali
12	Demokratik Toplum Partisi	11.12.2009	Bölgüçülük	AİHS m. 11 ihlali
13	Halkların Demokratik Partisi	Anayasa Mahkemesi'ndeki yargılama süreci devam etmektedir		

Kaynaklar: https://tr.wikipedia.org/wiki/Türkiye%27deki_eski_siyasi_partiler_listesi, (17.07.2023); <https://www.echr.coe.int/hudoc-database>, (17.07.2023); <https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/>, (17.07.2023); Albayrak Coşkun: 2008, 147).

AİHM'İN SİYASİ PARTİ KAPATMA KARARLARINA İLİŞKİN TÜRKİYE HAKKINDAKİ KARARLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Anayasa Mahkemesi tarafından verilen siyasi parti kapatma kararlarına karşı dokuz parti AİHM'e başvurmuş ve AİHM, Refah Partisi dışındaki diğer partilerin kapatılmasını AİHS'ye aykırı bulmuştur. AİHM Refah Partisi hakkındaki başvuruda ise, diğer kararlarından ayrı bir tutum sergileyerek partinin kapatılmasının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne (AİHS) uygun olduğu yönünde karar vermiştir (Kara, 2022: 91).

AİHS'de doğrudan siyasi parti özgürlüğünü düzenleyen bir hüküm bulunmamaktadır. AİHM tarafından siyasi partiler, Sözleşme'nin Dernek ve Toplantı Özgürlüğünü düzenleyen 11. maddesi kapsamında değerlendirilmektedir (Uygun: 2000, 258). Bununla birlikte AİHM, siyasi parti kapatma davalarında kararlarını, AİHS'nin Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğünü düzenleyen 9. maddesi, İfade Özgürlüğünü düzenleyen 10. maddesi, Hakların Kötüye

Kullanılması Yasağını düzenleyen 17. maddelerine de dayandırdığı görülmektedir (Kara: 2022, 58).

AİHS m. 11'e göre; *"1. Herkes barışçıl olarak toplanma ve dernek kurma hakkına sahiptir. Bu hak, çıkarlarını korumak amacıyla başkalarıyla birlikte sendikalar kurma ve sendikalara üye olma hakkını da içerir. 2. Bu hakların kullanılması, kanunda öngörülen ve demokratik bir toplum içinde ulusal güvenliğin, kamu güvenliğinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç islenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli olanlar dışındaki sınırlamalara tabi tutulamaz. Bu madde, silahlı kuvvetler, kolluk kuvvetleri veya devlet idaresi mensuplarınca yukarıda anılan haklarını kullanılmasına meşru sınırlamalar getirilmesine engel değildir."* AİHM, siyasi partilerin kapatılması yönelik başvurularda verdiği kararlarında, AİHS m. 11'in ihlal edilip edilmediğine ve m. 11/2 de yer alan koşulların gerçekleşip gerçekleşmediğine bakmaktadır. Bu nedenle, sözleşmecî devletler tarafından verilen siyasi parti kapatma kararlarında gerekçe olarak, AİHS m. 11/2 koşulların gerçekleştiğine dair somut delillerin bulunması gerekmektedir (Turhan: 2002, 132; Aydın: 2005, 5).

AİHM'nin, siyasi partilerle ilgili kararlarını genel olarak AİHS m. 11 çerçevesinde değerlendirerek verdiği görülmektedir. Mahkemeye göre siyasi parti kapatma davalarının AİHS'nin ihlali şeklinde değerlendirilmemesi için, kapatma gerekçesinin ilgili devletin iç hukukunda yer almasının yanı sıra, Sözleşmenin 11. maddesinde düzenlenen meşru amaçlardan birine dayanması ve demokratik toplumun gerekleri konusunda zorunluluk taşıması gerekmektedir (Öztürk ve Sümer: 2021, 1331; İhtiyaroglu: 2021, 333).

AİHM'nin, siyasi partilerin Sözleşmenin koruması kapsamındaki önceliği konusunda genel bir eğilimi bulunmaktadır. Mahkeme, siyasi partileri çoğulcu demokrasi açısından kilit örgütlenmeler olarak kabul etmektedir. Bu nedenle de kapatılan partiler tarafından yapılan başvurular, Sözleşmenin ihlali şeklinde kabul edilmektedir (Kara, 2022:58). Venedik Komisyonunun 2009 yılında güncellediği, Türkiye'de Siyasi Partilerin Yasaklanmasına İlişkin Anayasal ve Yasal Hükümlere Dair Görüşü adlı raporda, siyasi partilere ilişkin sınırlamanın haklı olabilmesi için, bu sınırlamanın demokratik toplumun korunması için zorunlu olması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca raporda siyasi partilerin, demokrasinin işleyişi açısından vazgeçilmez önemi olan bir örgütlenme türü olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla bir siyasi partinin yasaklanması ve kapatılması, sağlam gerekçelere dayandırılmalıdır (https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Venedik_Komisyonu_Turkiye_Raporu.pdf, 02.07.2023).

AİHM'nin, siyasi partilerin özgürlükleri ve kapatılmasına ilişkin kararlarında AİHS'nin yukarıda değindiğimiz maddelerinin yanı sıra, Venedik Komisyonu'nun kararlarını da dikkate aldığı görülmektedir. Venedik Komisyonu, 1990 yılında Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu adıyla, Avrupa Konseyi'ne, anayasal meselelerde danışma kurulu olarak görev yapmak için kurulmuştur. Alanında uzman hukuk bilim adamları ile yüksek mahkeme üyelerinden oluşan Venedik Komisyonu 1998 yılında Siyasi Partilerin Yasaklanması ve Benzer Tedbirler başlıklı bir rapor hazırlamıştır. Komisyon 1999 yılında ise, Siyasi Partilerin Yasaklanması, Kapatılması ve Benzer Tedbirler Hakkında Temel İlkeler isimli bir belge hazırlamış ve bu ilkeler 10 Ocak 2000 tarihinde ilan edilmiştir. Yedi maddeden oluşan Rapor, siyasi partilerin korunması temelinde oluşturulmuş ve siyasi parti kapatmanın en son başvurulacak tedbir olması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Raporun özellikle 3. maddesi siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin genel bir tavır ortaya koymaktadır. Buna göre; *“Siyasi partilerin yasaklanması veya zorla sona erdirilmesi, ancak şiddet kullanımının savunuculuğunu yapan veya demokratik anayasal düzeni yıkmak için şiddeti bir politik araç olarak kullanan ve böylece anayasa tarafından güvence altına alınan hakların ve özgürlüklerin altını kazıyan partilere ilişkin olarak mazur görülebilir. Bir partinin, Anayasanın barışçıl bir şekilde değiştirilmesinin savunuculuğunu yapması, bu partinin yasaklanması veya kapatılması için yeterli olmamalıdır.”*³ Venedik Komisyonu'na göre, siyasi partinin kapatılması için, bu siyasi partinin anayasal düzen açısından tehdit oluşturması, şiddet içermesi ve bu tehlikenin kapatma dışında bir tedbirle bertaraf edilmesinin mümkün olmaması gerekmektedir (Uslu ve Angun: 2020, 41; İhtiyaroğlu: 2021, 337; Kara: 2022, 70; Uygun: 2000, 258; Hamurcu: 2015, 112). Bu bağlamda AİHM, siyasi parti kapatma kararlarında, şiddet unsurunu önemli bir gerekçe olarak kabul etmektedir. AİHM'ye göre, siyasi partilerin faaliyet ve açıklamaları sözleşmeci devlet açısından kabul edilir olmasa da şiddete ve teröre teşvik etmediği, nefret söylemi içermediği ve şiddet eylemleri söz konusu olmadığı sürece, siyasi partiler AİHS'nin güvencesi altındadır (Akça: 2022, 180).

Türkiye'nin AİHM'nin yargı yetkisine dahil olması, ulusal hukuk sisteminin uluslararası insan hakları hukuku bağlamında düzenlenmesi açısından önem taşımaktadır. Verilen siyasi parti kapatma kararlarının AİHM'ye götürülmesi, Anayasa Mahkemesi'nin kararlarının denetlenmesini sağlamakta ve demokratik toplum düzeninin oluşumuna katkı sunmaktadır. Çünkü, Türkiye hakkında AİHM tarafından verilen kararlar, Türkiye'nin iç hukukunda AİHS'ye ve

3 Raporun Türkçe çevirisi için bkz. https://www.tesev.org.tr/wpcontent/uploads/rapor_Venedik_Komisyonu_Yol_Gosterici_Ilkeler_Raporu.pdf, (19.07.2023).

aynı zamanda diğer uluslararası hukuk belgelerindeki düzenlemelere yönelik reformlara gitmesini sağlamaktadır (Ayдын: 2005, 3).

AİHM'nin, Türkiye hakkında siyasi parti kapatma başvurularına ilişkin verdiği kararlarda, Anayasa Mahkemesi'nin parti kapatma gerekçelerinin aksi yönünde görüş belirttiği görülmektedir. AİHM'ye göre, demokratik toplum düzenine zarar vermediği sürece siyasi partiler, devlet ve anayasal sistem hakkında farklı görüşler savunabilirler, sistemin değişmesi yönünde ya da sistemi eleştiren açıklamalar yapabilirler. AİHM'ye göre, siyasi partilerin beyan ettiği görüş, açıklama ve eleştirileri eylemsel düzeyde şiddet içermediği sürece, AİHS'ye aykırılık teşkil etmemektedir (Uslu ve Angun: 2020, 54). Mahkeme'ye göre ifade özgürlüğü bağlamında, muhalefet hakkının kullanılması ve siyasi partilerin farklı görüşleri savunmaları demokratik toplumun gelişimine katkı sağlamaktadır (Kara: 2022, 62).

Türkiye hakkında siyasi parti kapatma davalarına karşı AİHM'de ilk açılan dava, TBKP ve diğerleri v. Türkiye davasıdır (<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125311, 04.07.2023>). TBKP, 1990 yılında kurulmuş ve 10 gün sonra hakkında kapatma davası açılmıştır. Anayasa Mahkemesi TBKP'nin 16 Temmuz 1991 tarih ve E. 1990/1, K. 1991/1 sayılı kararıyla kapatılmasına ve parti yöneticilerine siyasi yasaklar getirilmesine karar vermiştir (<https://siyasi-parti-kararlar.anayasa.gov.tr/SP/1991/1/1, 05.07.2023>). Anayasa Mahkemesi'nin bu kararı üzerine, TBKP yöneticileri tarafından AİHM'ye Türkiye aleyhine başvuruda bulunulmuştur. AİHM'nin, Anayasa Mahkemesi'nin TBKP'nin kapatılması ile ilgili verdiği kararına gerekçe gösterdiği iki temel kriter üzerinden başvuruyu incelediği görülmektedir. Anayasa Mahkemesi'ne göre, TBKP parti isminde komünist kelimesini kullanarak SPK'yı ihlal etmiştir. AİHM ise, parti isminde komünist ifadesinin yer almasının, kapatma için öngörülen diğer şartlar yoksa, tek başına kapatılma gibi radikal bir tedbirin uygulanmasını haklı gösteremeyeceğine karar vermiştir. (AİHM TBKP ve diğerleri v. Türkiye kararı, § 53-54; Akça: 2022, 179).

Anayasa Mahkemesi'ne göre TBKP'nin bir diğer kapatılma gerekçesi ise, devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünü bozmayı amaçlayan bölücü bir parti olmasıdır. Anayasa Mahkemesi'nin, TBKP'nin tüzük ve programında Türk ve Kürt ulusları arasında ayırım yaptığını ve Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkı olduğunun belirtildiğini, bunun da devletin ülkesel bütünlüğüne yönelik bir tehdit oluşturduğunu belirterek kapatma kararı verdiği anlaşılmaktadır. AİHM ise, TBKP'nin parti tüzük ve programında kullanılan Kürt ulusu ve halkı gibi ifadelerin, Kürtleri bir azınlık olarak tanımlamadığını, Kürt varlığının tanınması dışında başka anlamlar taşımadığını, Kürtlerin Türklere

ayrılması, Kürtlere çeşitli ayrıcalıklar sağlanması gibi amaçların parti tüzük ve programında yer almadığını belirtmiştir (AİHM TBKP ve diğerleri v. Türkiye kararı, § 56; Uygun: 2000, 262; Turhan: 2002, 140). Mahkeme, faaliyete geçmeden ve herhangi bir eylem olmadan sadece parti programına dayanarak Anayasa Mahkemesi tarafından verilen kapatma kararının orantısız olduğuna ve örgütlenme özgürlüğünün ihlal edildiğine karar vermiştir (AİHM TBKP ve diğerleri v. Türkiye kararı, § 61; İhtiyaroğlu: 2021, 346).

Anayasa Mahkemesi tarafından bölücülük sebebiyle kapatılan bir diğer siyasi parti ise, Sosyalist Türkiye Partisi'dir (STP). Anayasa Mahkemesi 30 Kasım 1993 tarih ve E. 1993/2, K. 1993/3 sayılı kararıyla STP'nin, parti tüzük ve programında Kürt halkının kendi kaderini kendisinin belirleme hakkının olduğuna yönelik ve aynı zamanda Kürt ulusu ile Türk ulusu arasında ayrımcılık içeren ifadelere yer verdiği, ayrıca devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü tehdit ettiği gerekçeleriyle kapatılmasına karar vermiştir (<https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/SP/1993/3/1>, 06.07.2023). Anayasa Mahkemesi'nin kapatma kararı üzerine STP yöneticileri Türkiye aleyhine AİHM'ye başvurmuşlardır. AİHM, Sosyalist Türkiye Partisi ve diğerleri v. Türkiye (<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-124862>, 05.07.2023) kararında, STP'nin parti programı ve tüzüğünü uygulama olanağı bulamadığını, zira partinin kurulduktan hemen sonra kapatıldığını belirtmiştir. Yani STP, sadece ifade özgürlüğünün kullanılmasından kaynaklanan bir davranış ile cezalandırılmıştır. AİHM'ye göre STP'nin herhangi bir faaliyeti olmamasına rağmen terörizmin Türkiye'de yol açtığı sorunlardan sorumlu tutulması kabul edilemez. Sonuç olarak AİHM STP'nin kapatılmasını radikal bir tedbir, hedeflenen amaca göre orantısız bulmuş ve demokratik bir toplumda gerekli olmadığını belirterek AİHS'nin 11. maddesi kapsamında örgütlenme özgürlüğünün Türkiye tarafından ihlal edildiğine karar vermiştir (AİHM Sosyalist Türkiye Partisi ve diğerleri v. Türkiye kararı, § 41 - 54; Uygun: 2000, 265).

Anayasa Mahkemesi, ÖZDEP'in programında yer alan ve Kürt halkının kendi kaderini tayin hakkı olduğuna ve bu doğrultuda Kürt halkını isyana teşvik ettiğine yönelik ifadeleri, Türkiye'deki toplumsal yapıyı Türkler ve Kürtler olmak üzere iki ulusal sınıfa ayırmasını Anayasada yer alan devletin bölünmez bütünlüğü ilkesinin ihlali olarak değerlendirmiştir. Ayrıca, Anayasa Mahkemesi 23 Kasım 1993 tarih ve E. 1993/1, K. 1993/2 sayılı kararı ile, ÖZDEP'in parti programında yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılmasına yönelik beyanların Anayasa'da düzenlenen laiklik ilkesine aykırı olduğunu belirterek SPK m. 101/1-a)'ya göre kapatılmasına karar vermiştir (<https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/SP/1993/2/1>, 19.07.2023); Uslu ve Angun, 2020: 54). ÖZDEP,

Anayasa Mahkemesince verilen kapatma kararına karşı AİHM'ye Türkiye aleyhine başvuruda bulunmuştur. AİHM, ÖZDEP v. Türkiye kararında (<https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-58372>, 19.07.2023) özetle, ÖZDEP'in incelenen parti programında Kürt halkını isyana ve şiddete teşvik eden herhangi bir ifade tespit edemediğini, parti programında yer verilen projelerin uygulanabilmesi için demokrasiye vurgu yapıldığını, Türkiye'deki toplumsal yapıyı Türkler ve Kürtler olmak üzere iki ulusal sınıfa ayırmasının insanları Türkiye'den ayrılmaya teşvik amacı gütmeyeceğini, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılması da dahil parti programında yer verilen siyasi projelerin Türkiye'nin devlet ilkeleri ve yapısı ile uyumlu olmamasının demokratik kuralları ihlal etmediğine, ÖZDEP'in Türkiye tarafından sadece ifade özgürlüğünü kullanması nedeniyle cezalandırıldığını belirterek bu nedenlerle Türkiye tarafından ÖZDEP'e karşı AİHS m. 11'in ihlal edildiğine karar vermiştir (AİHM ÖZDEP v. Türkiye kararı, § 40- 48).

Anayasa Mahkemesi tarafından HEP, STP ve Demokrasi Partisi (DEP) de yukarıda değinilen diğer siyasi partilerle aynı gerekçelerle kapatılmış olup, bu siyasi partilerin başvurusu üzerine AİHM, yukarıda değinilen aynı gerekçelerle, AİHS m. 11'in Türkiye tarafından ihlal edildiğine karar vermiştir (<https://www.echr.coe.int/hudoc-database>, 17.07.2023).

Anayasa Mahkemesi, 13 Mart 2003 tarih ve E. 1991/1, K. 2003/1 sayılı kararıyla Halkın Demokrasi Partisi'nin (HADEP) kapatılmasına ve parti yöneticileri ile bazı üyelerine beş yıl siyaset yasağı getirilmesine karar vermiştir. Anayasa Mahkemesi, Anayasa m. 68 ve 69 ile SPK m. 101/1-b)'ye göre verdiği kapatma kararında HADEP'in, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmaya ve PKK terör örgütüne yardım ve destek sağlamaya yönelik eylemlerin işlendiği bir odak haline geldiğinin sabit olduğunu belirtmiştir (<https://siyasetpartikararlar.anayasa.gov.tr/SP/2003/1/1>, 17.07.2023). HADEP Anayasa Mahkemesi tarafından verilen kapatma kararına karşı AİHM'ye başvurmuştur. AİHM, HADEP ve Demir v. Türkiye kararında, Anayasa Mahkemesi'nin kararına gerekçe oluşturan HADEP yöneticileri ve üyelerinin eylemlerinin, HADEP'in kendisini PKK'nın terörist eylemleri ile bağdaştırdığı veya bu eylemleri bir şekilde teşvik ettiği sonucuna ulaştıramayacağını, HADEP hakkında başka yaptırımlar uygulanmak yerine doğrudan kapatılmasının ivedi bir sosyal gerekliliği karşılamayacağını ve demokratik bir toplumda gerekli olmadığını belirterek Türkiye tarafından AİHS m. 11'in ihlal edildiğine karar vermiştir (AİHM HADEP ve Demir v. Türkiye kararı, § 80 – 82, <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-121493>, 17.07.2023).

HADEP'in kapatılmasının ardından Demokratik Halk Partisi (DEHAP) kurulmuştur. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı partinin kapatılması için, yasadışı

örgütün odağı olduğu iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'nde dava açmıştır. Anayasa Mahkemesi'nde kapatma davası açılması üzerine DEHAP, 2005 yılında kongre kararıyla kendisini feshederek 2005'te kurulan Demokratik Toplum Partisi'ne (DTP) katılmıştır. DTP de devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğüne aykırı eylemlerin odağı olması gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'nin 11 Aralık 2009 tarih ve E. 2007/1, K. 2009/4 sayılı kararıyla kapatılmıştır (<https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/SP/2009/4/1>, 17.07.2023). Anayasa Mahkemesi'nin kapatma kararına karşı DTP, Türkiye aleyhine AİHM'ye başvurmuştur. AİHM, DTP v. Türkiye kararında, HADEP ve Demir v. Türkiye kararındaki aynı gerekçelerini yineleyerek Türkiye'nin AİHS m. 11'i ihlal ettiğine karar vermiştir (AİHM DTP v. Türkiye kararı, § 93 vd., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-164428>; Aygen, 2020: 3691; Kara, 2022: 90).

Son olarak 17 Mart 2021'de, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı tarafından Halkların Demokratik Partisi'nin (HDP) kapatılması için hazırlanan iddianame Anayasa Mahkemesine gönderilmiştir. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının iddianamesinde, HDP yöneticileri ve üyelerinin eylem ve söylemleriyle, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı amaçladığı ve partinin terör eylemlerinin odağı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, iddianamede HDP yöneticileri ve üyeleri olan 87 kişi hakkında siyasi yasak getirilmesi ve partiye verilen devlet yardımının kesilmesi talep edilmiştir. Anayasa Mahkemesi, iddianamede belirtilen terör eylemlerinin odağı olma durumunun partiyle ilişkisi kurulmadığı için, eksikliklerin giderilmesi talebiyle iddianameyi Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısına iade etmiştir (<https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/SP/2021/1/1>, 21.07.2023). Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığınca tekrar hazırlanan iddianame, yeniden Anayasa Mahkemesine tevdi edilmiştir. İddianamede parti üyeleri için siyasi yasak getirilmesi ve banka hesaplarına tedbir konulması istenmiştir. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının iddianamesini yeniden inceleyen Anayasa Mahkemesi, iddianameyi oy birliğiyle kabul etmiştir (Kara, 2022: 90). Son olarak, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, 28. Dönem Milletvekili Genel Seçimlerine katılmayan HDP'ye yapılan devlet yardımına tedbiren bloke konulmasını ve harcama yapılmış ise bu harcamayla birlikte söz konusu yardımın HDP'den ya da harcama yapan ilgililerden tahsil edilerek hazineye gelir kaydedilmesini içeren talepte bulunmuştur. Ancak, Anayasa Mahkemesi siyasi partilerin 2023 yılı mali denetim süreci henüz başlamadığından, HDP'nin 2023 yılına yönelik mali denetimi kapsamında incelenmesi ve karar verilmesine yönelik Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının talepleri hakkında bu aşamada karar verilmesine yer olmadığına karar vermiştir (<https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/SP/2023/2/4>, 21.07.2023).

SONUÇ

Türkiye’de 1990’lı yıllar bölücü terör örgütü PKK’nın eylemlerinin arttığı yıllar olmuştur. Aynı yıllarda, terör örgütü PKK’nın Türkiye’ye yönelik artan şiddet eylemlerinin yanı sıra, siyaset alanında da Kürt halkını temsil etmek üzere siyasi parti kurma yönünde bir strateji geliştirdiği görülmektedir. Bu kapsamda, terör örgütü PKK’nın siyasal uzantısı olarak nitelendirilebilecek birçok siyasi partinin özellikle 1990 ve sonrasında farklı isimler altında kurulduğunu görmekteyiz.

Türkiye tarafından PKK terör örgütünün siyasal uzantısı olarak tanımlanan bu siyasi partiler hakkında, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığınca hızlı bir şekilde harekete geçilerek Anayasa Mahkemesinde kapatma davaları açılmıştır. Bu kapsamda, hakkında kapatma davası açılan siyasi partilerin birçoğunun henüz yeni kurulmuş partiler olduğu anlaşılmaktadır.

Terör örgütü PKK’nın siyasal uzantısı olarak görülen bu siyasi partilerin Anayasa Mahkemesi tarafından genellikle, devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünü bozmayı amaçlayarak bölücülük yapmak, etnik kökenli ayrımcılık yapmak, terör örgütüne yardım ve destek yapmak ve partinin terör eylemlerinin odağı olması nedenleriyle kapatılmasına karar verildiği bilinmektedir.

Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan siyasi partiler, Türkiye aleyhine AİHM’ye başvurmuşlardır. Kapatılan siyasi partiler tarafından Türkiye aleyhine AİHM’ye yapılan başvurular 1990’lı yıllarda hızlı bir artış göstermiştir. AİHM’ye genel olarak siyasi partilerin kapatılmasına yönelik yapılan başvuruların büyük çoğunluğunun Türkiye aleyhine olması uluslararası arenada dikkat çekici olmuştur. Bir bakıma, AİHM’ye Türkiye aleyhine siyasi partilerin kapatılmasına yönelik yapılan başvurular, AİHM’nin siyasi partilerin kapatılması ve bu davalara özellikle AİHS m. 11’in uygulanmasına yönelik içtihat geliştirmesine katkı sağlamıştır.

AİHM, Türkiye’deki siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin yapılan başvuruları, AİHS m. 11’de düzenlenen toplantı ve dernek kurma özgürlüğü kapsamında değerlendirmekte olup, Venedik Komisyonu Kararlarını da içtihat kararlarında dikkate almaktadır. AİHM bu doğrultuda, siyasi partileri AİHS m. 11 kapsamında dernek olarak kabul etmektedir. AİHM, 1990’lı yıllardan itibaren kapatılan siyasi partiler tarafından Türkiye aleyhine yapılan başvurularda, Türkiye’nin AİHS m. 11’i ihlal ettiğine karar vermiştir. AİHM’ye göre, siyasi partilerin programları, faaliyet ve açıklamaları sözleşmecî devletler tarafından kabul edilir olmasa da, şiddete ve teröre teşvik etmediği, nefret söylemi içermediği ve şiddet eylemleri söz konusu olmadığı sürece siyasi partilerin kapatılmasına karar verilmemelidir.

AİHM, demokratik toplumun önemli bir aktörü olarak gördüğü siyasi partilerin sözleşmecî devletler tarafından, AİHS m. 11'in tanıdığı hak ve özgürlüklerden en geniş şekilde yararlandırılmasını ve son çare olarak ve gerekliyse kapatılmasını istemektedir. AİHM, sözleşmecî devletler tarafından siyasi partilerin doğrudan kapatılması yerine, orantılılık ve ölçülülük ilkeleri çerçevesinde devlet yardımından yoksun bırakılması veya parti yöneticileri ve üyelerine siyasi yasak getirilmesi yönünde yaptırımların öncelikle uygulanmasını istemektedir.

Anayasa Mahkemesi tarafından, bu kriterlere uygun olmayan şekilde öncelikle ve tek yaptırım olarak siyasi partilerin kapatılmasına karar verilmiş ve bu kararların hepsi de AİHM tarafından AİHS m. 11'in ihlali olarak kabul edilip, davalar Türkiye aleyhine sonuçlanmıştır. AİHM tarafından Türkiye aleyhine sonuçlandırılan davalar olmasına rağmen, Anayasa Mahkemesi tarafından terör örgütünün siyasi uzantısı olarak görülen siyasi partilerin, aynı gerekçelerle tekrar tekrar kapatılmasına karar verilmesi farklı tartışmaları beraberinde getirmektedir. Zira, kapatılan bu siyasi partiler yine benzer şekilde farklı isimler altında defalarca tekrar kurulmuşlardır.

Türkiye devletinin ve Anayasa Mahkemesi'nin bu kısır döngünün farkında olmasına rağmen, AİHM içtihatlarına aykırı olarak siyasi partilerin kapatılmasına karar vermesi, bu uygulamanın Türkiye'nin tercih ettiği bir terörle mücadele stratejisi olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Zira, terör örgütünün siyasi uzantısı olarak algılanıp, kurulduktan çok kısa bir süre sonra kapatılmasına karar verilen siyasi partiler de vardır.

Terör örgütünün siyasi uzantısı olarak görülen siyasi partilere yönelik, Türkiye tarafından tek ve öncelikli seçenek yaptırım olarak uygulanan kapatma yaptırımını, özgürlük ve güvenlik dengesi çerçevesinde değerlendirdiğimizde, Türkiye'nin tercihini demokratik toplumun güvenliğinin sağlanması yönünde kullandığı anlaşılmaktadır. Anayasa Mahkemesi tarafından, henüz yeni kurulmuş siyasi partiler hakkında bile terör örgütünün siyasi uzantısı olarak görülerek, yukarıda değindiğimiz gerekçelerle, henüz gerçekleşmemiş ancak ileride gerçekleşmesi muhtemel eylemler yapabileceği ihtimaline karşılık, kapatılmasına karar verilmesi bu görüşümüzü doğrular niteliktedir.

Bu bilgileri ve tartışmaları birlikte değerlendirdiğimizde, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren PKK'nın yönlendirmesiyle Kürt halkını Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde sözde temsil etmek üzere birçok siyasi parti kurulmuştur. Kanaatimizce, Türkiye bu yıllarda artan terör eylemlerinin de etkisiyle bir devlet refleksi geliştirerek, terör örgütü PKK'nın siyasi uzantısı niteliğinde gördüğü bu partilerin kapatılması yönünde bir terörle mücadele stratejisi geliştirmiştir.

AİHM, kapatılan siyasi partilerle ilgili Türkiye aleyhine karar verse de, Anayasa Mahkemesi aynı özellikte kurulan her siyasi parti hakkında tekrar tekrar kapatma kararı vermiştir. Sonuç olarak, bu stratejiyle özellikle PKK terör örgütü ile mücadelede önemli kazanımlar elde edildiği kanaatinde değiliz. Çünkü, siyasi parti kapatma yaptırımlarına karşı gelişen tepki nedeniyle, farklı isimler altında aynı amaçlarla kurulan bu siyasi partilerin oy oranları her seçim döneminde artarak devam etmiştir. Bu süreçte, Türkiye AİHM’de kaybettiği siyasi parti kapatma davalarına karşılık önemli miktarda tazminat ödemekle karşı karşıya kalmıştır.

Kanaatimizce, siyasi parti şiddet kullanımını teşvik etmiyorsa veya demokratik anayasal düzeni yıkmak için şiddeti bir politik araç olarak kullanmıyorsa veya şiddeti doğrudan bir araç olarak kullanmıyorsa, Anayasa Mahkemesi terör örgütünün siyasi uzantısı bile olsa öncelikle ve tek seçenek olarak siyasi partinin kapatılmasına karar vermemelidir. Bunun yerine, Anayasa Mahkemesinin, AİHM içtihatlarında da belirtildiği gibi, siyasi parti yöneticilerine ve üyelerine siyasi yasak uygulanması veya siyasi partinin devlet yardımı almasının önlenmesi gibi yaptırımlara başvurması, son seçenek olarak da siyasi partinin kapatılmasına karar vermesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

KAYNAKLAR

- Akça K. (2022). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde Militan Demokrasi Anlayışı. *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(24), 155-190.
- Albayrak Coşkun, B. (2008). Türkiye'de Siyasi Parti Kapatma ve Avrupa Örnekleri Parti Kapatmak Demokrasi Tehdidi mi?, *Memleket Siyaset Yönetim*, 3 (7), 138-152.
- Aydın, M. (2005). "Bölünmez Bütünlük İlkesine" Aykırılık Nedeniyle Yasaklanan Siyasal Partilerin Yasaklanma Kararlarının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Uygunluğu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60 (2), 1-27.
- Aygen, M. (2020). Türkiye Siyasal Hayatında Parti Kapatmalara Kürt Siyasi Hareketi Üzerinden Çözümlemeler, *International Journal Of Social Humanities Sciences Research*, 7(63), 3688-3703.
- Hamurcu, O., (2015). Siyasi Parti Kapatma Kararlarında AİHM ve Türk Anayasa Mahkemesi'nin Yaklaşım Tarzı, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- İhtiyaroğlu, U. (2021). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Siyasi Partilerin Kapatılmasına İlişkin Yaklaşımı ve Refah Partisi Kapatma Kararı Özelinde Din ve Vicdan Hürriyeti, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 29 (1), s. 331-363.
- Kara, A. (2022). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde Siyasi Parti Özgürlüğü: AB Uygulaması ve Türkiye Örneği, *Ankara Barosu Dergisi*, 80 (3), Temmuz, 55-102.
- Öztürk, İ.- Sümer A. E. (2021). Siyasi Parti Kapatma Davalarının Hukuki Niteliği, *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 79 (4), 1323-1356.
- Siyasi Partilerin Yasaklanması Ve Kapatılması İle Benzeri Tedbirler Hakkında Yol Gösterici İlkeler, https://www.tesev.org.tr/wpcontent/uploads/rapor_Venedik_Komisyonu_Yol_Gosterici_Ilkeler_Raporu.pdf (19.07.2023).
- Turhan, M. (2000). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Siyasi Parti Kapatma Davaları, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57 (3), 129-150.
- Uslu, F.- Angun, S. (2020). Türkiye'de Siyasi Parti Kapatma Nedeni Olarak "Devletin Ülkesi ve Milletiyle Bölünmez Bütünlüğü İlkesi". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (Özel Sayı), 39-60.
- Uygun, O. (2000). Siyasi Partilerin Kapatılması Rejiminin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 17, 256-273.
- Venedik Komisyonu'nun Türkiye'de Siyasi Partilerin Yasaklanmasına İlişkin Anayasal ve Yasal Hükümlere Dair Görüşü, (https://www.tesev.org.tr/wpcontent/uploads/rapor_Venedik_Komisyonu_Turkiye_Raporu.pdf, (20.07.2023).
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Türkiye%27deki_eski_siyasi_partiler_listesi, (17.07.2023).
- <https://www.echr.coe.int/hudoc-database>, (17.07.2023).
- <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-121493>, (17.07.2023).
- <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58372>, 19.07.2023).
- <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-124862>. (05.07.2023).
- <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125311>. 04.07.2023).
- <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-164428>, (17.07.2023).
- <https://www.mevzuat.gov.tr/>, (12.07.2023).
- <https://siyasipartikarlar.anayasa.gov.tr/>, (17.07.2023).
- <https://siyasipartikarlar.anayasa.gov.tr/SP/1991/1/1>, 05.07.2023).
- <https://siyasipartikarlar.anayasa.gov.tr/SP/1992/1/1>. (03.07.2023).
- <https://siyasipartikarlar.anayasa.gov.tr/SP/1993/2/1>, (19.07.2023).
- <https://siyasipartikarlar.anayasa.gov.tr/SP/1993/3/1>, 06.07.2023).
- <https://siyasipartikarlar.anayasa.gov.tr/SP/2003/1/1>, (17.07.2023).
- <https://siyasipartikarlar.anayasa.gov.tr/SP/2009/4/1>, (17.07.2023).
- <https://siyasipartikarlar.anayasa.gov.tr/SP/2021/1/1>, (21.07.2023).
- <https://siyasipartikarlar.anayasa.gov.tr/SP/2023/2/4>, (21.07.2023).

